

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjysk Hjemstavn

ØSTJYSK HJEMSTAVN

38. ÅRGANG

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING
1973

UDGIVET MED TILSKUD FRA:

A/S Mejeriet Enigheden, Århus

Andelsbanken, Århus

Handelsbanken, Århus

Provinsbanken, Århus

Sparekassen Midtjylland, Århus

Århus Oliefabriks fond for almene formål

Bogen er sat med 10° Garamond og trykt i A/S Skanderborg Amtsbogtrykkeri, Skanderborg.

Papir: 115 gr. Thai-Cote.

Klicheer: Hammerschmidts Klichiefabrik, Århus.

Bogbinderarbejde: V. Albrechtsens Bogbinderi, Århus.

FORORD

Østjysk Hjemstavnforenings årbog har fået ny redaktion.

Det nye redaktionsudvalg vil hér takke den tidligere redaktion med fhv. stadsbibliotekar Aage Bredsted som ansvarshavende redaktør for et dygtigt og fortjenstfuldt arbejde gennem 15 år. Det er ikke mindst takket være Aage Bredsteds indsats, at foreningens årbog stadig på så god vis hævder sig blandt landets øvrige lokalhistoriske litteratur. Hans arbejde kan stå som forbillede for det nye redaktionsudvalg, der håber på et lige så godt samarbejde med tidligere og kommende forfattere, som i Aage Bredsteds tid.

Årbogen har også skiftet udseende.

Man har i flere år inden for bestyrelsen diskuteret en ændring af tryk og format; men de mange fortsatte artikler har vanskeliggjort en forandring, idet forfatterne har ønsket at kunne samle deres beretninger i ét bind. Nu afsluttes de sidste fortløbende artikler imidlertid, og redaktionsudvalget har derfor fundet tiden inde til at udnytte nogle af de mange nye ideer, der er fremkommet inden for bogverdenen.

En årbogs udseende og indhold kan altid diskuteres. Vi vil hér kort begrunde de ændringer, der foreligger med dette bind:

REDAKTION:

Museumsinspektør *Erna Lorenzen*,
ansvarshavende

Lærerstuderende *Karen Haugstrup*,
redaktionens sekretær

Gårdejer *P. Damgaard Andersen*

Skolebibliotekar *Arne Gammelgaard*

Skoleinspektør *Ejilif Salomonsen*

Medvirkende ved tilrettelæggelsen:
Lærer *Kaj Nielsen*

Formatet er skåret ned for at gøre bogen lettere at håndtere, tospaltesystemet gør teksten mere læsevenlig og det righoldigere illustrationsmateriale yder sin egen kommentar til artiklerne.

Gennem indholdet går miljøet som en spinkel rød tråd, der sammenholder beretningerne; for skønt disse spænder fra en familietragedie i 1600-tallet til en status over menneskenes boliger og omgivelser i dag, får vi samtidig en mængde at vide om de vilkår, man har levet og lever under, og om menneskenes forhold til løsøre og fast ejendom i deres daglige færde.

Vi vil i de nærmest følgende årbøger lade andre emner belyse på lignende måde, således vil vi næste år lade folk fortælle om deres arbejde. Vi har allerede nogle manuskripter, der — også i forbindelse med andre forhold — belyser arbejds- og leveforhold i højt forskellige lag. Dog er der sikkert andre blandt årbogens læsere, der husker, hvad deres forældre eller bedsteforældre har berettet om tidligere tiders arbejdsformer på landet og i byen. Det drejer sig ikke om huslige gøremål, men om afgrænsede erhverv under landbrug, håndværk og handel, ligeledes om landsbyvævere, omvandrende skræddere og kræmmere, samt om karle-, svende- og lærlingeforhold. — Artikler, der ikke måtte blive plads til, vil — efter aftale med forfatterne — kunne indgå i de lokale arkiver, så de under alle omstændigheder vil blive bevaret for eftertiden.

Vi ønsker vore læsere rigtig god fornøjelse.

Erna Lorenzen.

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING'S BESTYRELSE:

Forretningsudvalg:

Formand: godsejer Erik Kjær,

Ristrup hovedgård, 8381 Mundelstrup

Næstformand: gårdejer P. Damgaard Andersen,
Hørret, 8230 Mårslet

Kasserer: skoleinspektør Ejlfj Salomonsen,
Vestergårdsskolen, 8260 Viby J

Sekretær: museumsinspektør Erna Lorenzen,
Elhøjvej 13, 8210 Århus V

Skolebibliotekar Arne Gammelgaard,
Urbakkevej 14, 8450 Hammel

Øvrige medlemmer:

Fhv. gårdejer Rasmus Bendixen, Århus

Fhv. stadsbibliotekar Aage Bredsted, Århus

Fhv. gårdejer Axel B. Hansen, Grundfør

Lærerstuderende Karen Haugstrup, Århus

Fru Helene Justsen, Skovby

Brandinspektør Carl A. Laursen, Tved.

Frøken Ane Marie Nielsen, Hundslund

Lærer Søren Nielsen, Østbirk

Fotograf Else Otzen, Odder

Museumsinspektør Bent Ousager, Horsens

Gårdejer Svend Pedersen, Harlev J

Godsejer J. A. Pontoppidan, Constantinsborg

Handelsmand Tage Rasmussen, Skåde

Gårdejer Joh. Finnemann Schultz, Tønning

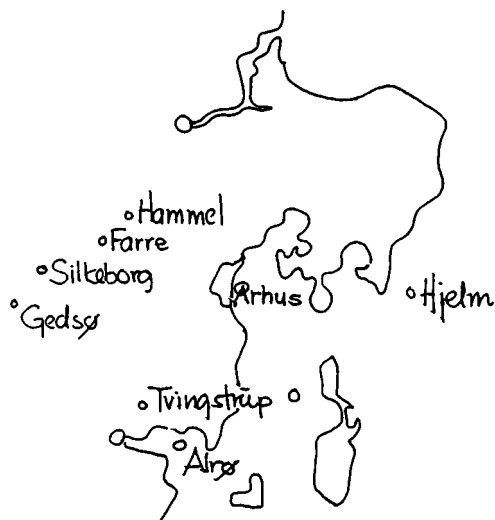
Æresmedlem af bestyrelsen:

Fhv. gårdejer Viggo Leth, Hørning

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord	3
Forfattere	6
En familietragedie i Farre	7
Af <i>Alfred Kaae</i> .	
Mennesker og huse på Alrø	21
Af <i>N. C. Spandet</i> .	
Gjessø forsamlingshus	30
Af <i>Harald Petersen</i> .	
Barndom i Tvingstrup	38
Af <i>Kirstine Schaarup Arrevad</i> .	
Hjelm	49
Af <i>Christine Hougaard</i> .	
Fra Skovlovrिंगegnen	78
Af <i>Harald Petersen</i> .	
Dreng i Silkeborg 1914-20, III. Brændselsbesvær under 1. verdenskrig	95
Af <i>C. M. Poulsen</i> .	
Østjyder under amerikansk lup	101
Af <i>Gail Venti</i> .	
Er vi ligeglade med vore omgivelser?	106
Af <i>Ib Møller</i> .	
Småstrejf fra Østjyllands kulturfront 1973. Det lokalhistoriske arbejde	121
Af <i>Ejliif Salomonsen</i> .	
Litteratur om Østjylland, 1972	124
Af <i>Kjeld Elkjær</i> .	
Horsens Museum	126
Af <i>Bent Ousager</i> .	
Moesgård	127
Af <i>Hans Jørgen Madsen</i> .	
Odder Museum	128
Af <i>Valdemar Smed</i> .	
Kulturhistorisk Museum i Randers	129
Af <i>Ghi'i Dybsand</i> .	
Silkeborg Museum	131
Af <i>Christian Fischer</i> .	
Købstadmuseet »Den gamle By« i Århus ..	132
Af <i>Hans Lassen</i> .	
Naturbeskyttelse Gudenå — Gjærn bakker ..	134
Af <i>Arne Gammelgaard</i> .	
Personregister	135
Stedregister	137
Østjysk Hjemstavnsforening	141

her skete det ...

Forfattere:

Kirstine Schaarup Arrevad, skrev om sin barndom, da hun var 72 år. Hun var født d. 24. august 1885 i Tvingstrup, blev mejerske og senere gift med mejeribestyrer Jakob S. A., der døde i 1932. Derefter drev hun en cigar- og vinfորretning på Torvet i Silkeborg. Hun døde d. 10. maj 1966.

Christine Hougaard var født d. 10. juli 1888 i Mariager. Hun blev gift med stationsforstander Harald G. H. og døde d. 3. februar 1968 i Sdr. Omme. Sine erindringer begyndte hun på i 1942, genoptog skriveriet i 1956 og sluttede i vinteren 1966.

Alfred Kaae var født i Låsby sogn. Lærer 1915. Fra 1919 til 1957 førstelærer ved Kronhede skole i nærheden af Ulfborg. Kaae havde et livslangt lokalhistorisk studium og forfatterskab bag sig. Foruden emner fra egnen studerede Kaae Gern herreds tingbøger 1663-81. Han virkede aktivt i Historisk Samfund for Ringkøbing amt. Alfred Kaaes professionelle behandling af stoffet i forbindelse med hans levende fremstillings-evne gjorde ham til en af landets ypperste lokalhistoriske forfattere. Død 1973.

Ib Møller, født 1930, arkitekt m.a.a., by- og landskabsplanlægger. Uddannet på Kunstakademiet samt Harvard og Berkeley universiteter, USA. Medindehaver

af firmaet Møller & Wichmann, Beder, der er by- og landskabskonsulenter for en lang række kommuner og fredningsplanudvalg. Endvidere landskabskonsulent for Jysk Motorvejskontor. Herudover arkitekt ved adskillige byggeopgaver.

Harald Petersen er født d. 28. juni 1895 i Gjessø, Tem sogn. Efter at have arbejdet ved landbruget har H. P. fået uddannelse som højskolelærer og har været lærer ved Egå Efterskole, Lollands Højskole, fra 1930-1952 forstander på Ask Højskole og senere lærer ved forsvarets civilundervisning.

Christian Moody Poulsen er født d. 12. august 1908 i Silkeborg og uddannet som zoologisk konservator, i hvilket fag han har været arbejdsleder fra 1950-1972. C. M. Poulsen har en lang række bøger og artikler om zoologiske emner bag sig.

N. C. Spandet var født på Alrø 1892 og tog lærereksamen fra Jelling Seminarium i 1914. Som førstelærer i Store Jyndeved 1923-1957 var han stærkt interesseret i de sønderjyske problemer. Efter sin afsked flyttede N. C. Spandet til Horsens og har skrevet en række artikler til Østjysk Hjemstavn. Død 1971.

Gail Venti er introduceret ved artiklen side 101.

En familietragedie i Farre

Af Alfred Kaae

Farre by i Sporup sogn har fra gammel tid haft mange gårde. I matriklen 1664 nævnes ikke mindre end 13 gårde og 21 huse. I en del af gårdene var der to mænd, og fem af dem var helgårde med over 8 td. hartkorn. Nogle af husene var pålignet ret store landgildeafgifter i både korn og smør, så de må have haft del i bymarkerne. Manden i Smedehuset svarede 2 tdr. byg, 3 pund smør og 2 daler huspenge. Det tilhørte Laurids Fog, som var selvejer og havde én af de største gårde i byen, og der var huse, som svarede endnu mere. Da ikke mindre end 9 af gårdene på den tid svarede ledingsafgifter, kan man skønne, at disse fra gammel tid var selvejergårde, og det var også tilfældet med Laurids Lauridsen Fogs gård.

Der var ikke nogen adelig sædegård i sognet, og det er vel årsagen til, at der endnu i 1664 var flere selvejere i Farre. Næsten alle gårde hørte på den tid under Christian Fischer til Silkeborg. For selvejergårdenes vedkommende ejede han dog kun herlighedshartkornet, mens bonden selv ejede resten af gårdens værdi; det man kalder bondeskylden eller bondeskyldshartkornet.

Således var det for Laurids Fogs vedkommende. Han sad i en gammel slægtsgård, hvortil Smedehuset hørte, og tidligere var der også en mølle til gården. Om denne gård og dens beboeres sørgelige skæbne skal her fortælles.

En bulbygget gård er ved at falde ned
Hvorledes gårde og huse i Farre by var bygget i 1664, ved man ikke. Kun om Laurids Fogs gård kan det med sikkerhed siges, at den var bygget af træ, egetræ. Ikke alene var stolperne i væggene og tagtømmeret af egetræ; men husenes ydervægge og sikkert også skillerummene havde i stedet for lerklining imellem stolperne svære egebuller eller planker til at fylde disse mellemrum. Og det er på grund af denne byggemåde, at gården kaldes *bulbygget*.

Om andre gårde og huse i Farre by var opført efter samme mønster, ved man ikke; men der er en vis sandsynlighed for, at Laurids Fogs gård ikke var den eneste bulbyggede gård i byen, hvor der i ældre tid må have været god adgang til at fælde egetræer i skoven.

Hustypen med bulvægge har været ret almindelig i de skovrige egne mellem

Åbenrå fjord og Kolding fjord, og man kender enkelte af dem i Østjylland op til Randers fjord. I den øvrige del af det nuværende Danmark kendes kun nogle enkelte. Der siges for øvrigt, at trævægge omkring slutningen af 1700-tallet ikke var ualmindelige på Frijsenborg grevskab, og i de gamle danske landskaber i Sydsverige samt på Øland og Gotland har de været i brug til vor tid og kan findes endnu.

På Hjerl hedes friluftsmuseum er typen repræsenteret med en gammel ladebygning fra Hejsager ved Haderslev. Den skal være opført i 1777, men er sammenstykket af to forskellige bygninger.

Som bindingsværkshusene er husene med bulvægge rejst på bærende stolper i ydervæggen; men alt det vandrette og lodrette fyldtømmer, som vi kender fra bindingsværket, mangler, og stolpemellemrummene er udfyldt af planker, som ligger vandret og holdes på plads på den måde, at de med enderne går ind i noter i stolperne. Plankerne eller bulvene var som regel 5 cm tykke og kunne være op til trekvart meter brede. En sådan bulvæg var nok så solid som en lerklinet væg. På bulhusenes sidste stadium træffer vi derfor ofte mellemrummet imellem stolperne udfyldt på den måde, at der var egebul nederst i væggen, mens den øverste halvdel af væggen var udfyldt med lerklining, som her ikke var så udsat for at blive ødelagt af vand fra tagdryppet.

At Laurids Fogs gård var bygget som bulhuse fremgår af et syn på gården. Det blev foretaget i sommeren 1671 og er indført i Gjern herreds tingbog den

22. juli. Christen Skrivers og ridefogeden på Silkeborg var nærværende ved synsforretningen. Gården så sørgelig ud, og herskabet havde nok sine planer med den.

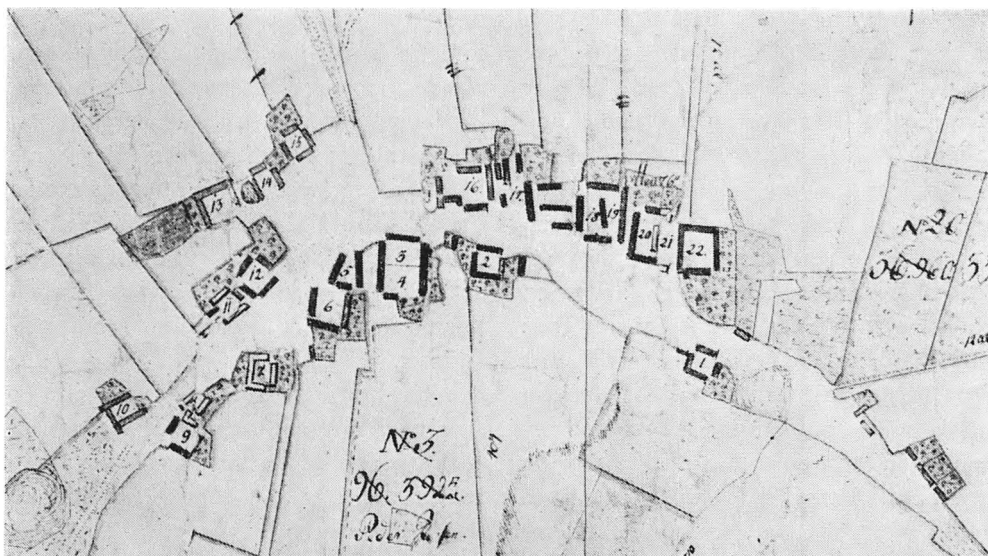
Der var fem huse i gården. Mod nord lå stuehuset, som kaldtes istradhuset. Det var 18 fag langt og havde haft to korshuse eller kviste hver på tre fag, det ene mod syd og det andet mod nord. Der har altså været 24 fag til bolig, og der havde boet to familier i det.

Huset så sørgeligt ud. Loft, døre og vinduer og de fleste vindueskarme var borte. »Bryggersskorstenen og bagerovnen såvel som køllen var nedfalden, og stenene mesten borte. Bol af væggen og skelbolkene var nedbrudt og borte — huset i sig selv står ganske på rav (at stå på rav: være ved at synke sammen) og vil falde ned — næppelig uden stor bekostning igen at skaffe til rette, så det nogenledes kan blive stående,« hedder det.

»Et andet hus norden i gården på 11 fag ved porthuset står i lige måde på rav. Dør, bolvægge og skillerum nedbrudt og borte.

Det østre hus med portrum 11 fag er i lige måde spoleret. Loft, vinduer, døre, bolvægge og skelbolke aldeles nedbrækket og borte, og huset i sig selv står på rav.

Ladehuset sønden i gården 19 bindinger lang. Døre og skelbolke var borte, de fleste bol af væggen såvel som gavlfjælene, alle tre bindinger af den østre ende var nedfalden, og det meste af tømmeret borte. Af vestenden var to fag afbrudt, og gavlfjæl og bol ganske borte.«

Dette udsnit af udskiftningskortet fra 1776 giver en forestilling om, hvordan Farre så ud på Laurids Fogs tid. Den tætte bebyggelse har givet gode muligheder for at følge med i naboens gøremål.

Det vestre hus var på 12 bindinger med portrum, og deraf var »nedfalden 6 fag, hvoraf det meste tømmer såvel bjælker, sparrer, løsholter og alle bol af væggene var rent borte.« Der nævnes her løsholter. Så ydervæggen har måske været delt med løsholter imellem stolperne og haft lerklining i væggenes øverste del og bol i undervæggen; men lerklining nævnes overhovedet ikke ved synet.

Synsmændene oplyser, at der for nogle år siden er nedbrudt 5 bindinger i ladens vestende og ligeledes i den østre lade 5 bindinger, ligesom istradens to korshuse samtidig blev nedbrudt.

På gårdens grund har tidligere ligget en mølle, som dog nu er »ganske øde på sten og jern og alt.«

»— Gærderne om toften, kålhaven og abildhaven var fuldstændig borte, og

frugttræerne var ganske forhugget, stævnet og ruineret. — I marken var der ingen sæd, og græsset var ganske overtyret og opædt. — Engene til gården var dels slået og dels overdreven af heste og andet. — Der var landgilde forfalden for over 240 rdl.«

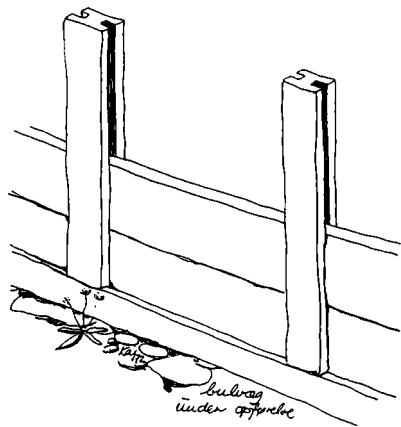
Sådan lød synsmændenes og ridefogedens ord om den gamle bulbyggede gård. De kunne godt have tilføjet, at der for ikke så mange år siden i gården lå en stor møllesten. Den var så stor, at der måtte fire heste for vognen, da den blev flyttet bort. Og det kunne tyde på, at møllen ikke havde været en lille skvatmølle, men et større anlæg.

I matriklerne af 1664 og 1688 nævnes ikke i Sporup sogn nogen mølle; men læserne af Østjysk Hjemstavn mindes måske, at der i årgangen 1967 på side 136 i artiklen om Sejrfejden i Gjern her-

red fortælles, at Jens Sejrsen i Farre i 1533 fik kongelig bevilling til at opføre en mølle på sin gårds grund. Der er ganske vist ikke overleveret noget om, at møllen blev bygget; men Jens Sejrsen var en mand, der var handlekraftig, og han har sikkert ikke ladet bevillingen ligge i sit hængeskab uden at bringe sagen til fuldførelse. Der er således en ikke ringe mulighed for, at Laurids Fogs gård er den gård, på hvis grund Jens Sejrsen byggede sin mølle.

Det er nu naturligt at spørge: hvordan kunne det dog gå til, at en stor og god gård i Farre by i 1671 kunne se så ynkelig ud? Engen vanrøgtet, agrene uden sæd, tofter og haver øde og uden hegn, ikke ét eneste husdyr i gården, og alle fem huse ødelagte og faldefærdige, lige til at køre på lossepladsen. Synsmændene tegner for os billedet af en gård, som virkelig var øde og på randen af udslettelse. Gården forsvandt da også fuldstændig ud af bylavet. Den blev aldrig til gård mere.

I matriklen af 1688 kan man se, at gårdens jord da var slået sammen med en ejendom, der kaldes Beitrup og blev

drevet af godsejeren, Mathias Fischer, som en gård på 14 tønder hartkorn. Nogle år senere blev endnu en Farregård lagt sammen med de her nævnte, og så kaldtes den Farregård eller Farre Hovgård og havde 27 tønder hartkorn. I en del år boede her Mathias Fischers broderdatter, som var gift med assessor Peder Rasmussen Lyhne. Fra gården Farre Hovgård er Sporuplund senere udstykket.

Men hvordan kunne det gå til, og hvornår skete det, at gården blev sådan helt øde og ude af drift, på vej ind i udslettelsen? Ja, det var nok egentlig en gammel historie.

Laurids Lauridsen Fogs gård

Gården havde i flere slægtled tilhørt mænd med Fog-navnet, og mændene var ikke af de ringeste i sogn og herred. Laurids Lauridsen Fog blev mand i gården i 1660, da hans fader døde. Han var sandemand i Gjern herred, og sandemændene var et betydeligt retsnavn på den tid. De brugtes i sager om markskel og drab, og når de som edsvorne nævninge havde gjort deres tov eller afsagt deres tykke for herredstinget, så var de ansvarlige over for landstinget i Viborg. Det siger sig selv, at sandemændene blev udtaget i herredet med en vis skønsomhed, så Laurids L. Fog har været en agtet bonde i Gjern herred.

Hans fader hed Laurids Pedersen Fog. Han havde været kirkeværg for Sporup kirke, og da han døde, fik han sit gravsted inde i kirken. For dette blev der betalt 4 rdl., og til gæsterne ved ligfærden blev der indkøbt 2 tønder øl, som kostede 6 daler. De Farre bymænd og

deres koner har da på denne dag fået støvet skyllet godt af halsen; men det var nu også midt i den allervarmeste tid i juli måned.

Det ser ud til, at gården i Laurids Pedersen Fogs yngre år efterhånden blev behæftet med en hel del gæld. Det kan man se i det skiftebrev, som blev skrevet efter hans død, og hvor al gæld og forhæftelse på gården blev opregnet, og gårdens besætning og løsøre blev sat til pris.

Den største kreditor i boet var Peder Nielsen Fog i Ans. Han havde en fordring på 100 sletdaler, som skal være hans fædrene arv i gården i følge landstingsdom af 11. okt. 1654. Han var nok Laurids Pedersen Fogs brodersøn, og vi kan nu skimte, at dennes fader sandsynligvis i sin tid har været gårdens ejer. Der var også skrevet renter på til denne fordring, så beløbet kom op i 130 sletdaler.

Foruden denne gældspost var der flere gældsbreve; det ældste var fra 1643 for et lån fra Niels Hansen i Voldby på 30 sletdaler. Hans Worm i Linå havde givet et lån på 50 daler i 1646, og Niels Pedersen i Mollerup havde 20 daler tilgode på et brev fra 1656, og der var flere smålån. Desuden havde nogle tjenestefolk en del af deres løn stående. Der var tale om fem karle og to piger. Således havde Jens Mikkelsen en lønfordring på 5 daler, et par sko, 6 alen hør-garns lærred og 4 alen vadmel, og én af pigerne, Kirsten Rasmusdatter, havde stående 6 daler, 2 par sko og 8 alen linned.

Der ligger muligvis bag alle disse gældsposter i 1660 nogle plyndringer

under Thorstenson-krigen og den knap overstandne svenskekrig. Laurids Lauridsen Fog lader i hvert fald den 25. april 1663 på tinget optage et vidne om, at han af krigsfolket var frarøvet kvæg og får i sommeren 1660. Der var megen fattigdom, efter at svenskekrigen var forbi, og gammel gæld var vanskelig at betale. Hele gælden efter Laurids Pedersen Fog løb op på 334¹/₂ daler, 8 skilling og 1 tønne rug.

Med denne gæld overtog Laurids Lauridsen Fog sin faders gård. Han havde ondt ved at få den afviklet, og læseren kan da spørge, om han var rendt fra det hele og havde tømt gården for alle værdier og havde ladet den stå fri og åben for alle vinde i 1671.

Nej, sådan var det ikke! Laurids Lauridsen Fog havde i 1671 i tre år ligget solidt begravet på Sporup kirkegård. Han døde den 13. januar 1668 og blev begravet; men nogle dage efter jordefærden, den 25. januar, blev hans kiste gravet op igen og liget synet af øvrigheden og andre gode mænd, og så blev den døde igen sænket i graven. Han var ude af sagaen, som de gamle islændere sagde. Og synsmændene stod ugedagen efter på Gjern herreds ting og kundgjorde det syn, de havde taget af den døde mand:

De så, at han var noget »lidet blå« under det venstre øje og havde »noget lidet rebell på sin kindbien, som det kunne være røffuet med en negel, item så de fra hans navle til hans lønlig ting var han sortblå, og inden på hans lor var nogen rebeller, som det havde været reven med negeller. Item så de, noget

blod var kommen ud ad hans ene mund-
vig.«

Synet fortæller os måske ikke så meget. Den sortblå farve på ligets underliv var vel et almindeligt dødstejn; men måske var farven her særlig fremtrædende.

Årsagen til, at liget blev taget op igen og synet, var en vedholdende snak i byen. Der var blevet sagt, at Laurids Fog ikke var død en naturlig død; men at hans kone havde forgivet ham med noget gift, som hun havde blandet i en skål øl og givet ham at drikke. Og her er vi ved familietragedien og årsagen til gårdens jammerlige udseende i 1671.

Laurids Fogs og hans kones tragedie

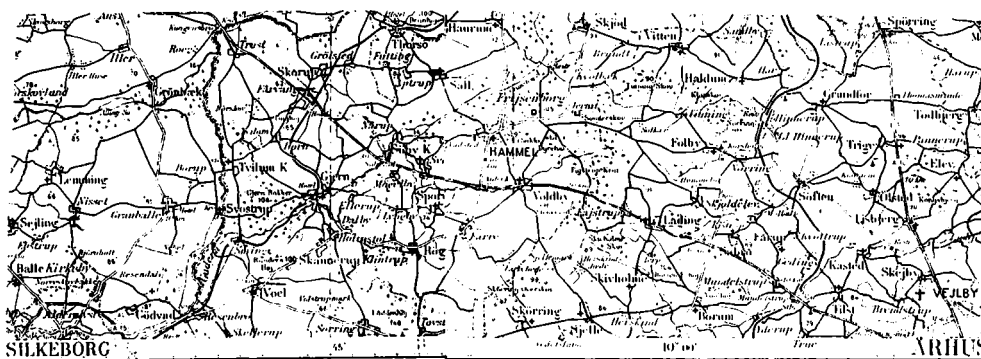
Hvis man blader i Gjern herreds gamle tingbøger, der begynder i 1663 og går til 1681, vil man i de første år af og til træffe Laurids Fogs navn. Således møder han sammen med de andre Farre mænd i 1663 på tinget og forlanger, at deres bys vide og vedtægt bliver indskrevet i tingbogen, efter at den var læst på tinge. Nogle år senere træffer vi ham sammen med syv mænd af byen i en strid med godsejeren Christian Fischer om retten til at brændemærke deres oldensvin. Godsejeren vil have Farre bys selvejere til at lade svinene brændemærke med hans brændejern, inden de drives i skoven for at æde olden. Bymændene hævder, at de har ret til at bruge deres egne stempler til deres egne svin i deres egen skov. Det ender dog med, at de må bruge Fischers stempel og betale ham oldengæld for at have svinene gående i skoven. I 1667 står han på tinget og forbyder sammen med andre bymænd,

at Skjørring bymænd kommer på Farre mark med deres »femon og fuld hjord at opdrive deres græs imod dis vilje.«

Nogle år efter at han var bleven ejer af sin gård, blev Laurids Fog gift med Karen Christensdatter, som var datter af Christen Hansen Guldsmed og hans kone Karen Olufsdatter. Det skete vistnok i 1663. De fik et par år senere en søn, som fik navnet Oluf efter sin moders morfader.

Christen Hansen, som kaldes guldsmed, var også guldsmed. Han var i hvert fald i besiddelse af værktøj til faget. I 1663 var han forvalter på Lyngballegård og havde vistnok lånt Laurids Fog nogle penge, hvorfor han skulle have del i gården. De to mænd sælger samme år Smedehuset til Niels Hansen Skomager i Voldby, der får tinglæst skøde den 17. oktober. I skødet siges, at huset ligger sønden i byen, og alle dets tilliggende jordstykker nævnes med navn. Der var et stykke på Knuds land, på Øe ager, i Haugård ved Silkeborgvejen, på Ryland, på Espi røland, to i Hall skov blokker, et stykke kaldes Bous blokker, et Vrangland, et stykke Sporup Vrang land, to stykker på de agre, der går ned til Mølgårds bæk, seks stykker på Øster vang. Der er enge i Ruokier, i Hus agers vie, ved Schantland, i Schotkier, ved Mølskiftet, i Virning og så et stykke jord, som kaldes »Suensballe ved Tue kierd og vender på Ryvejen.«

Christen Guldsmed blev ikke på Lyngballegård. En tid siges han at være forpagter på gården Bøgballe. Han søges der for gæld, men mener at have modkrav på herskabet for arbejde til 50

På dette kort vil man kunne finde de fleste af de nævnte lokaliteter.

rdl. Og så flyttede han til Farre og kom til at bo i den ene ende af Laurids Fogs stuehus. I grunden var de to selvejere vist omtrent lige fattige; men guldsmeden var en hård og rastløs person. Havde Laurids Fog megen gammel gæld at slås med, så har man indtryk af, at Christen Guldsmed lånte ét sted for at betale et andet, og hans gæld voksede.

I 1665 pantsætter de to mænd en part af gårdens jord til Niels Hansen Skomager, fordi de skyldte ham 50 sletdaler, og året efter blev de pantet, fordi de ikke havde betalt deres oldengæld til herskabet på Silkeborg. Pengebesværligheder havde de altid, og sådan gik der nogle år. Guldsmeden var nok den dominerende i gården.

Med ægteskabet i Laurids Fogs ende af istraden gik det ikke så godt. Karen var nok moder til Laurids Fogs lille søn; men hun kunne ikke ret vel nøjes med hans seksuelle præstationer, og i landsbyen var der anledning nok til afvigelser. En ung ugift gårdmand, som hed Rasmus Pedersen, i daglig tale kaldt Ras Piersen, havde sin gang i Christen Guldsmeds hus, hvor Karen Fogs vist også

tilbragte megen tid. Hendes giftermål var nok mere grundet på guldsmedens forretningsans end på egentlig tilbøjelighed eller kærlighed til Laurids Fog. Og da hendes karakter ikke var særlig stærk, faldt hun snart i hænderne på den fuldtud samvittighedsløse Ras Piersen, der nok har tilbragt mange halve dage og aftener ved drik og dobbel i hendes faders hus sammen med Per Rytter, der var en gift soldat, som var indkvarteret i et af gårdens huse.

Forholdet imellem Ras Piersen og Karen Fogs blev snart temmelig åbenlyst for byens og gårdens folk, og Laurids Fog har måske måttet finde sig i det for at leve i fred i sin egen gård. Både en karl og en pige i gården så, at Ras Piersen og Karen søgte sengen sammen både dag og nat. De tog ingen hensyn. Hendes drift mod elskereren kendte ingen grænser. Hun var viljeløs i hans hænder. En dag noget før jul 1667 kom Ane Rasmusdatter fra Røgen til gården, hvor Rasmus sad inde hos Karen, og da den fremmede kone igen gik, kom han ud til hende og spurgte, om hun kunne »kende ham et råd til en karleperson,

som havde lovet en kvinde vel og ikke ville holde det, efter som kvinden var hans synderlig gode ven«; men konen svarede nej. Ja, da ville han give hende et par sko, om hun kunne hjælpe ham. »Karlepersonen« var selvfølgelig Laurids Fog, og det kunne konen godt forstå; men hun ville ikke give sig af med den slags; »så vil a hellere go bårfod«, svarede hun og gik sin vej. Hun har nok været én af egnens »kloge« koner. Og hun var så klog, at hun ikke skulle have sig blandet op i Karens og Ras Piersens affærer.

Elskeren ville åbenbart have ægte- manden skaffet af vejen, men måtte søge sig andre villige hjælpere. Han fandt dem også. Det blev Per Rytter og Ras Piersens broder Peder Quarterop i Århus.

Ras Piersen fik sendt Per Rytter til Århus for at købe det eftertragtede middel. Han skulle gå ind på et apotek og købe en portion maccarium eller maccarium. Hvis han ikke kunne huske navnet på det giftige stof, så skulle han tænke på navnene Maren og Karl, så mente Ras Piersen nok, at apotekeren kunne finde ud af, hvad det var, og så skulle han gå hen og få Rasmus' broder Peder Quarterop med hen til apoteket, så han kunne sige god for ham, om der var vanskelighed med at få stoffet. Senere ville Peder nu ikke stå ved, at han havde været med på apoteket.

Nu havde Ras Piersen midlet i hænde til at skaffe Laurids Fog af vejen, og det ser ud til, at man i Christen Guldsmeds hus har drøftet fremtidsmulighederne, hvis det skulle gå således, at Laurids skulle gå hen og tage noget ved,

så Karen blev enke. Per Rytters kone fortalte i retten, at så var det meningen, at Rasmus skulle have Karen, og de skulle så blive i Guldsmedens halvdel af gården eller flytte hen i et hus, da gården var så forgældet og megen jord pantsat eller solgt. Guldsmeden og hans kone ville så flytte ned i møllen. Samme kone fortalte også, at Christen Guldsmeds søn Hans havde stødt det forgift, de havde købt, i en morter af guldsmedens, og at hun havde set Karen gå med den morter inde i sin stue.

Rytterkonen fortalte endvidere, at Karen havde forsøgt at få sin broder til at hjælpe sig; for en dag, da Laurids Fog var kørende til Skørring med noget korn, kaldte hun ham til sig og sagde: »Vil du ride imod ham, så vil jeg give dig noget i en flaske, som du skal lade ham drikke, så han ligger død i skoven, og så kan vi tage ud at lede efter ham.« Men Hans sagde, at det ville han ikke have med at gøre. Karen havde altså nu det maccarium i sit værge, og hun skulle sørge for, at hendes mand fik det ind på én eller anden måde. Og hendes elsker har nok givet gode råd om, hvorledes hun skulle bære sig ad.

Det skete den 13. januar 1668. Jens Voldby i Farre var gået hen til Laurids Fog for at snakke med ham. Han fandt ham ude i laden lidt før middag. Han var ved at tærskes, og han så frisk og rask ud. Mens de nu stod og talte sammen, kom Karen ud til dem og sagde, om Laurids ikke ville komme ind til middagsmåltid; men han mente, at det var god tid, og Karen gik hen i laden og plukkede noget hø i sit forklæde, og Laurids var da hos hende, og de talte sammen.

Så gik hun og bad ham agte på at komme ind til mad. Imidlertid kom Jens Michelsens dreng til dem for at spørge Laurids, om de måtte komme til møllen at få noget malt malet. Og så gik de.

Karen siger senere, at hun bar noget varmt øl ud til Laurids, og det drak han, og deri var kommen »det tøy«, Ras Piersen og Per Rytter havde købt, og de blandede det. Det er nok sket lige efter, at Jens Voldby var gået. En halv times tid senere kom en indkvarteret soldat og fik sin middagsmad, og da lå Laurids Fog i sengen og klagede sig over, at han havde så ondt i maven. Så gik soldaten igen, og hen sidst på eftermiddagen blev Laurids så ringe, at konen ikke turde være ene med ham, men sendte bud efter nogle naboer. Hun var også inde at hente sin fader. En nabo red efter præsten; men da han kom, var Laurids Fog død. Ras Piersens maccariam havde virket, som det skulle. Nogle dage efter blev Laurids Fog jordet. Hvordan begravelsesgildet gik for sig, hører vi ikke om; men snakken gik i byen.

Herskabet på Silkeborg blev underrettet, og så blev liget gravet op og synet, som vi har set. Da de nu stod i Sporup våbenhus med al snakken i tankerne, så var der flere, som hørte, at Karen Olufsdatter, guldsmedens kone, sagde til præsten hr. Jens Sørensen i Røgen, at det var Ras Piersen og hans broder Peder Quarterop, der havde købt og forskaffet den forgift, Laurids var død af. Hun ville ligesom prøve at værne for datteren, der så åbenlyst havde horet med Ras Piersen. Samme dag, som synet blev afhjemlet på tinget, forlangte ridefogeden af Christen Hansen Guldsmed

og Ras Piersen, at de skulle indestå for, at Karen blev i gården, indtil sagen om det mystiske dødsfald kom for retten, og undløb hun inden sagens udgang, så skulle en af dem stå i hendes sted, og det lovede de med hånd og mund.

Samme dag spørger ridefogeden, om nogen af Laurids Fogs slægt vil påtale sagen. Da fremstod Anders Lauridsen i Resendal, som formodentlig var en broder til den afdøde, og sagde, at han var en fattig mand og vanfør, så han kunne ikke. Sagen blev herefter foretaget af ridefogeden. På retsmødet en uge senere fordrer han byfolkenes vidnesbyrd om, hvorledes Laurids Fog og hustru havde levet sammen og om hans dødelige afgang; men de mente, at forholdet ikke havde været så ilde. Dog havde de alle hørt, at Ras Piersen var berygtet for sit forhold til Karen. Og tjenestefolkene havde set dem sammen i sengen.

Sidst i april måned blev Karen indsat i arresten på Silkeborg slot, og den 30. maj blev hun fremstillet i retten, hvor hun måtte vedgå sin gerning. Sandemændene havde allerede gjort deres tov, og på Viborg landsting var sagen forrettet og sandemændenes ed godkendt, at de svor hende fra hendes fred for drabet på hendes husbonde, Laurids Fog.

Og nu lyder så den endelige bekræftede dom:

»— så efter den forberørte lejlighed kan lettelig eragtes hendes egne gerninger at dømme hende, hvorfor her nu i retten påsiges over hende, at hun for samme sin fast utrolige og uforskammede gerning er skyldig til at miste sit liv, hovedet fra kroppen at afhugges, udi hedensk jord at nedlægges, hovedet på

en støtte eller stage oven over at opsættes, andre onde og forargerlige mennesker til en afsky og forskrækning!»

Den medskyldige

Gik Ras Piersen stadig hjemme i Farre? Nej, han rendte sin vej.

En skønne dag i foråret lånte han en vogn af sin søster i Quorterop, spændte sine egne heste for, og sammen med Peder Rytter og hans kone kørte han i al stilhed ud af byen. Hen i juni skete det, at en karl fra Farre var ude at lede efter sin faders øg, og han kom vidt omkring. Han kom til Vendsyssel og helt op ad Sæby-kanten. Ved herregården Rugtved traf han Ras Piersen, og så vidste man da, hvor han kunne findes, og han og rytterkonen blev bragt til Silkeborg. Hende blev der ikke gjort noget ved, og hun fortalte, at da de flygtede, sad hun og gav ondt af sig over for sin mand, at han dog kunne blande sig i sådan noget. Det kunne jo altid stille hende i et noget bedre lys.

Ras Piersen brækkede en skønne nat ud af fangehullet og forsvandt sporløst. Han havde ikke andre muligheder, hvis han ville beholde hovedet på kroppen. Han sad endda i både bolt og jern.

Karen forsøger at komme fri

En karl på slottet havde i bestilling at opvarte den fangne Karen i hendes fængsel, og over for ham benyttede hun sig af sin kvindelige tiltrækningskraft. Hvordan hun betalte ham, siges ikke; men en mørk aften lukkede han fængselsdøren op for hende og lod hende komme ud. De gik sammen ud af borgegården over broen og forbi møllen hen

til ladegården. Han siger selv, at så gik han i sin seng; hvor Karen blev af, siger han ikke; men hun blev snart fundet og bragt tilbage, og kort tid efter kom mestermanden og hans svende. Karen blev ført til galgebakken, hvor hun »led sin ret«, som det hed sig i datidens sprogbrug. Karlen blev dømt til Bremerholms jern.

Christen Guldsmed

Som før sagt var guldsmeden en urolig natur, der forsøgte mange muligheder for at begå sig. Man kan vist godt sige, at han var, hvad man i daglig tale kalder en spekulanter. Da datterens giftermål nok havde bragt ham visse fordele, men alligevel til slut endte med en ulykke, der truede hans besiddelse af den forgældede gårdspart, valgte han at prøve på at redde så meget som muligt og så overlade gården til kreditorerne. Han vidste godt, at alle udgifterne ved Karens fængsling og forholdene omkring den hærgede gård ville blive umulige at udrede af gården. Derfor valgte han at forlade stedet og søge ind på grevskabet Frijsenborgs område.

Herskabet på Silkeborg havde nok mistanke om, at noget sådant kunne ske, og derfor lod det guldsmedens bo registrere og forbød ham at føre noget bort.

Registreringen: 1 rødmalet egebord, 1 fur mælkeskab, 1 udskåren ege seng med hvid-blå omhæng med dyner, puder og blågarns lagener, 1 liden egeskive, 1 rødmalet og 1 grønmalet stol, 1 rødmalet skrin, 1 messingbækken, 1 pibstob (til øl), 1 øltønde, 1 jerngryde, et par gamle dyner, 1 messing sengebækken, 1 stor egekiste, 1 egevugge, 1 hjulrok, 1 kurve-

seng med klæder, som sønnen Hans lagde sig på, 1 gammel egestol, 1 af fyr, 1 sadel med ryslæder over drættet, hans guldsmederedskaber: 1 vægt, 1 skål, 3 hamre, 1 puster; 1 ligkiste, 9 får, 2 køer, 2 heste, 2 køer, som Mogens Nielsen har købt af guldsmeden for 9¹/₂ daler, 2 køer, som fandtes hos Jens Pedersen og stod i Mogens Niensens egen nøes. Desuden var der en bøsset vogn (at bøsse = forsyne en hulhed med en udforing, især af metal).

Registreringen fandt sted allerede den 19. marts. Påskelørdag om aftenen kom guldsmeden og hans kone meget hastigt kørende fra Silkeborg, og så snart de var i gården, tog han fat på at læsse sit værktøj, ambolt og redskaber. Og han sagde til sin kone: »Lader os være snare, at vi kan komme bort herfra, ellers farer vi ilde!« Dermed satte han sig på vognen »og kørte meget hasteligt ud til Voldby«. Sådan hedder det sig. Jens Voldby kørte nu også et læs for ham. Og der blev vist kørt flere gange. Guldsmeden og hans kone havde den lille Oluf Fog med til det nye opholdssted. Han var værge for barnet.

Hen på sommeren stævner herskabet på Silkeborg Christen Guldsmed og hustru, fordi de rejste fra gården med indboet, og da får vi at vide, hvorfor de så hastigt kom hjem fra Silkeborg påskelørdag, idet der i stævningen står, at konen skal tiltales for at have undsagt både hr. Fischer og hans ridefoged på liv og gods, så hun har nok den påskelørdag givet dem en ordentlig overhaling. De var selvejere, og den slags bønder var ikke altid så underdanige, som Fischer ville have det.

Foruden beskyldningen for at have ført løsøre bort ulovligt, sigtes guldsmeden også for sammen med Laurids Fog at have ført 14 fag hus bort fra den fælles gård. Under retssagen om alt dette, får man et par kvinder til at fortælle om, hvilke varer og boskab, der havde tilhørt Laurids Fog og hans kone.

Der havde været: 2 kobberkedler, 1 messingkedel, 7 tintallerkener, 8 stenfade, 1 malmgryde, 1 lysestage, og mægen til fik guldsmeden, 1 stor rist, 1 jernplade, 1 stort tyk bækken, 2 brudelagener, det ene fik Laurids med sig i jorden — dog kniplingen fratagen, en hel del sengetøj bl. a. et par pudevår med kniplinger, omhæng til en seng, og drejl til af rødt og hvidt, 1 guldkæde, 1 stor kiste indsat i guldsmedens stue, 1 liden rød skrin, 1 rok, 1 vugge, 1 udskåren egeseng i guldsmedens hus, 1 liden egekiste, 2 pibestobe, 1 blåt stenkrus, 1 sadel, 1 nyt ølkar, 1 klædes kåbe med sort atlask under kraven, 1 grov kjol, 1 lærreds skørt, 1 rødt baj skørt (baj = groft, løstvævet flonel), 1 sort firskafsts klædning, 1 rød kirseys trøje, 1 rødt vadmelsskørt, 1 atlaskes lue, 1 liden lue af klæde, 2 andre luer, linklæder både af kammerdug og lærred, som hende vel anstod, 1

stor fløjls muffe, 1 muffe af råbukskind, som Ras Piensen havde givet hende og købt skindet i Skovgård, 1 lang sort klædes kjortel af gammel Lauridses, 1 firskaft trøje, 1 par læderbukser, 1 gl. grå vadmels kjortel, 1 sort lue, 2 sorte hatte, den ene med høj puld og den anden med lav puld, 1 ildske, 1 ildtang, 2 øser, 1 sav og et spegerbor.

Det lader til, at nogle ting her også er registreret i guldsmedens stuer. De to kvinder, af hvilke den ene var rytterkonen, siger da også, at der blev taget noget ind til guldsmedens den aften, da Laurids blev taget af jorden. Der blev sat ransnævninge til at afgøre, om guldsmeden havde fjernet noget af Laurids Fogs gods. Selv mødte han ikke, men sendte en mand med en seddel, hvorpå stod, at han ikke havde taget for 1 skilling; men at herskabets fuldmægtig havde bortført en del af hans gods, og for øvrigt mente han, at eftersom han boede på sin egen selvejergård i Farre, så måtte han også flytte sit eget gods; men ransnævnet svor ham ran over, hvilket næppe fik synderlig at sige, for det hele var noget indviklet.

Fjorten dage senere lovbød guldsmeden sin part i Fogs gård, hvilket ridefogeden på Silkeborg optog ham meget unådigt, da han hævder, at guldsmeden havde frasagt sig al lod og del i gård og mølle, og desuden var der både solgt og pantsat jord fra gården.

Nu var det nok sådan, at Fischer ville have sig gården tildømt for at blive fyldestgjort for restancer og alle udgifter. Derfor måtte sagen godt trække noget

ud. Jo flere restancer blev der. Gården blev ellers vurderet til 600 sletdaler. Der gik flere år med disse trætter om gårdens forhold. Ja, i 1679 tilbyder Christen Hansen Guldsmed at indløse det pantsatte af gården. At han kunne tilbyde dette kom af, at han, som skyldte greven penge, måske kunne få ham til at overtage gården. Sådan gik det nu ikke. Fischer fik gården i sin vold som forhen fortalt.

Den sidste adresse på Christen Hansen Guldsmed var Bøstrup mølle. Her fik han formodentlig brug for den møllesten, der var købt til møllen på Fogs gård i Farre og kørt af gårde med fire heste.

Dette dramatiske stof har naturligt nok også fristet til skønlitterær behandling. I 1934 udkom en roman med titlen »Landsbykongen«. Den er skrevet af forfatteren Edvard de Hemmer Egeberg (1855—1938).

Som også titlen antyder, har Egeberg en helt igennem positiv opfattelse af mennesket Laurids Fog. Alfred Kaae og han har benyttet de samme kilder, men er altså kommet til forskellige resultater, idet Egeberg med betydelig digterisk frihed har brugt de historiske kendsgerninger til at danne baggrund for en bred kulturhistorisk og topografisk skildring i skønlitterær form.

TILLÆG

Tingbogsnoter omkring

Laurids Lauridsen Fogs gård

1663:

- 14.3. Peder Fog i Ans beviste, at L.F. var stævnet for 50 sld.
- 4.4. L.F. og andre bymænd stævnet, for at deres karle udeblev fra sessionen.
- 2.5. L.F. og andre bymænd lader læse Farre bys vide.
- 27.6. L.F. stævnet af P. Nielsen for gæld.
- 25.4. L.F. lader læse skiftebrev efter sin fader.
- 26.9. L.F. og andre bymænd får tilbudt Chr. Fischers brænde.
- 10.10. Mere om dette.
- 10.10. L.F. og Chr. Guldsmed lovbyder Smedehuset i Farre.
- 17.10. Niels Hansen i Voldby bød sølvpenge flest og fuld værd for Smedehuset.
- 17.10. Bymændene i Farre tiltalt for modvillighed for Chr. Fischers brændemærke.
- 17.10. L.F. beviste at Farre mænd er stævnet for resterende kirketiende.
- 17.10. L.F. og guldsmeden giver skøde på Smedehuset.
- 28.11. Om kirketienden.

1664:

- 20.2. Farre og Lyngby mænd stævnet for restans til Fischer.
- 27.2. Farre bønder fordeles for det brænde, de ej vil bruge.
- 2.4. L. Fog får brændt sine svin udi sin egen forstue.
- 25.5. Syn på Farre skov.
- 4.6. L.F. stævnes for gæld.
- 18.6. Om svinene.
- 4.7. L.F. forpligter sig at betale.
- 30.7. L.F. og Farre mænd, om det brænde.
- 15.10. L.F. og andre bymænd stævnes for brokorn til Kongensbro.

1665:

- 3.9. Terkel Sørensen på Jernet stævner Chr. Guldsmed for gæld.
- 28.10. Chr. Guldsmed stævner Lars Kristensen for gæld.

- 4.11. Chr. Fischer lader Farre mænd fordele.
- 11.11. Anders Jensen, Jernet, c. Chr. Guldsmed for gæld.
- 18.11. L.F. og guldsmeden lovbyder noget jord fra gården.
- 18.11. Guldsmeden betaler gæld.
- 2.12. L.F. og guldsmeden tilstår at skyldte penge til Niels Hansen i Voldby og sætter pant i jord.

1666:

- 3.3. L.F. og bymænd fordelt for svinebrænden.
- 2.4. L.F. og guldsmeden igen fordelt for svinebrænden.
- 2.4. L.F. og Farre mænd stævnet for oldengæld.
- 9.6. L.F. vil være fri for arbejdspenge, da han er sandemand.
- 9.6. Farre mænd går ind på at betale for svinebrænden.
- 14.7. Anders Lauridsen, Resendal, stævner for gæld.

1667:

- 23.3. L.F. og bymænd har forbudt Skjørring mænd at drive deres kvæg på Farre mark.
- 10.8. L.F. som fuldmægtig for Villum Testrup i Århus, et vinde om slagsmål i Århus.

1668:

- 1.2. Syn på L. Fogs lig, der er taget op af graven.
- 1.2. Karen Christensdatter skal forsvares af sin fader.
- 1.2. Ridefoged æsker L.F.s frænder som eftermålmænd.
- 8.2. Vidneførsel omkring L.F.s dødsfald.
- 15.2. Sandemændenes navne.
- 15.2. Vidneførsel omkring dødsfaldet.
- 29.2. Sandemænd i anledning af dødsfaldet.
- 1.4. Om forgift skaffet i Århus.
- 18.4. Om Ras Piensen og Karen.

- 25.4. Chr. Pedersen i Farre giver last og klage på Chr. Guldsmed for overfald på hans hustru.
- 2.5. Chr. Guldsmeds bo registreres.
- 2.5. Guldsmeden kører til Voldby med sit gods.
- 16.5. Syn på Ras Piersens gård i Farre.
- 30.5. Karen Christensdatter fremstilles, beken-der og dømmes.
- 30.5. Lyses efter tilgodehavender i L.F.s gård.
- 6.6. Ras Piersen er stævnet i retten.
- 13.6. R.P. rømt til Vendsyssel.
- 2.7. Chr. Guldsmed og kone stævnet for røm-ning og undsigelse af Chr. Fischer og ridefogeden.
- 18.7. Ridefogeden kræver ransnævn over Chr. Guldsmed.
- 18.7. Om Per Quarterop i Århus og Per Ryt-ters kone.
- 18.7. Andet kald på de ransnævninge.
- 2.8. Tredje kald på ransnævninge.
- 15.8. Sagen om Chr. Guldsmed.
- 26.9. Gods i L.F.s gård mm.
- 17.10. Ras Piersens kost i fangehullet.
- 17.10. N.N. i Silkeborg havde ledet Karen ud af fangehullet.
- 31.10. Om L.F.s hustru.
- 7.11. Om L.F.s slægt og Karens henrettelse.
- 14.11. Ras Piersen for retten, se 9.12. rømt.
- 14.11. Dom over N. Nielsen.
- 1669:
- 9.1. Ras Piersens gods. Udgifter ved hans anholdelse.
- 10.2. 12 selvejerbønder udmeldes til at vurdere L.F.s gård.
- 27.2. Chr. Guldsmed stævnes som værge for L.F.s barn, gæld.
- 27.2. L.F.s gæld.
- 6.3. L.F.s gæld.
- 20.3. L.F.s gæld til P. Nielsen Fog af Ans.
- 1669:
- 20.3. 12 selvejermænd til syn på Ras Piersens gård. Og mere om den erstatning af Farre.
- 3.4. Vurdering af L.F.s gård.
- 1.5. Vurdering af Ras Piersens gård.
- 13.11. Om lod og del i L.F.s gård.
- 1670:
- 8.1. L.F.s arvinger og gæld.
- 26.2. L.F.s gård, der lovbydes jord derfra.
- 1671:
- 27.3. Guldsmedens og L.F.s barns restancer.
- 27.3. Angående Ras Piersens gård og fængsel.
- 22.7. Syn på husene i L.F.s gård.
- 1672:
- 29.6. Guldsmeden, møllestenen, hans skøde af 24.8.61, og hans skøde på hans halve gård til L.F. i anledning af giftermålet med Karen. Siges at Guldsmeden har bygget møllen.
- 3.8. Om en del af L.F.s gård.
- 1675:
- 9.1. Chr. Pedersen i Farre afstår det selveje, han har i Fogs gård.
- 6.2. Grev Frijs om noget jord af L.F.s gård.
- 20.2. Samme stævner en mand i Voldby og én i Farre for jord til L.F.s gård.
- 27.3. Chr. Hansen Guldsmed en klage over Adam Hansen i Farre.
- 3.4. Greven og de to mænd om det jord til L.F.s gård.
- 24.7. En omtvistet høvej ved L.F.s gård.
- 1679:
- 15.3. Guldsmeden tilbyder at indløse det fra L.F.s gård pantsatte jord.
- 22.3. Stævningen om dette.
- 29.3. Laurids Fogs arvings gods i Farre.
- 22.11. Salig Fogs gård i Farre, hvordan den var dreven efter L.F.s død, og besætningen bortført og andet med til Kejlstrup.

Mennesker og huse på Alrø

Af N. C. Spandet

Mangt og meget har ændret sig fra vore bedsteforældres og oldeforældres tid til vore dage. Især i de sidste 2—3 menneskealdre er der på næsten alle områder sket stor udvikling — en udvikling, der til at begynde med var jævnt fremadskridende, mens den i de senere år er sket med næsten eksplosionsagtig fart. En skildring af tilværelsen for blot 100 år siden vil ungdommen i dag have ondt ved at forstå, og den vil nærmest opfatte tiden i vore bedste- og oldeforældres dage, som var det en fjern oldtid.

Studerer man gamle dokumenter, især de skifteforretninger, øvrigheden foretog efter dødsfald, kan man få en del at vide om landbefolkningens liv og kår omkring 1800. Jeg vil i det følgende forsøge at give de gamle gulnede papirer mæle og ved deres hjælp tegne et billede af livet på landet for 150—200 år siden.

De skifteforretninger, jeg har benyttet, er fra tiden 1750—1830, og de giver et godt billede af bondestandens tilværelse og levevilkår i dette tidsrum. Jeg har benyttet materiale fra Alrø, men har dog af og til draget sammenligning med skifteoplysninger fra det øvrige Hads herred, fortrinsvis fra Ørting. Gennem

skifterne får man oplysning om bondegården, dens indbo og »udbo«, besætning og landbrugsredskaber samt de mange redskaber og ting, den tids husmødre brugte indendørs. Ikke alene den materielle kultur, selv om den er det alt overvejende, men også den mere åndsprægede side af tilværelsen kan man få glimt af. Sociale forhold, familieforhold samt befolkningens vandring fra fødesognet til nærmere og fjernere egne samt til købstæderne giver skifterne også oplysning om.

Bondens bolig på Alrø var allerede i 1700-tallet, og sandsynligvis endnu et århundrede før, den firlængede bondegård, som for det meste dannede et indelukke om den ret store gårdsplads (en kringelkrog), hvor møddingen var placeret i midten. Undertiden var gårdspladsen ikke helt indelukket, da der kunne være en smøge mellem nogle af længerne. Fra gårdspladsen førte to porte ud til henholdsvis den søndre og nordre vej, som sammen med et jord- og stendige, der var iblandet tang, også omgav byen; selv tofterne var omgivet af stendiger. Hver af de fire længer var i regelen 18—21 fag lang, ved enkelte gårde

var en af udlængerne dog betydelig kortere, kun 4—5 fag. I Ørting var stuehusene som oftest en del mindre, undertiden kun 10—13 fag. Hvert fag var ca. 2¹/₂ alen.

Oprindelig har gårdene på Alrø, i det mindste nogle af dem, været sulebygninger, d. v. s. at taget blev båret af stolper, som var anbragt i husets midtlinie og bar tagåsen, der lå langs mønningen. Den sidste sulebyggede længe på Alrø blev først nedrevet op imod vor tid. Sulebygningerne afløstes af de kendte bindingsværksbygninger, hvoraf mange står endnu. De stod på stolper, der forbandt fodrem (leden) med tagrem, hvorved vægfladen deltes i fag eller bindinger; midtpå var stolperne forbundne med løsholte, som inddelte væggene i tavl, der gerne var lerklinede. Dette vil sige, at man havde anbragt noget fletværk, bestående af »stavre« og vidjer (stavrede og vøgrede vægge), hvorpå der på begge sider blev klinet ler, som derpå glattedes, så vægfladerne blev nogenlunde jævne. Derefter hvidtede man ydervæggene med hvidler, eller de blev hvid- eller gulkalkede. Almindelig kalkning har næppe været almindelig, kun i et skifte fra præstegården har jeg fundet nævnt en kalkbænk, hvori kalken læskedes. Klinearbejdet var pigearbejde, og i regelen slog flere piger sig sammen om arbejdet, der afsluttedes med et klinegilde. Inden pigerne begyndte på arbejdet, fik hver af dem en dram. På grund af det ret skøre materiale måtte man hvert forår foretage en udbedring af gårdens vægge, og den udbedring skulle helst være færdig inden pinse. Væggene kunne dog også være opført af soltørrede ler-

sten. Senere erstattedes lerstenene og de klinede tavl i ydermurene med brændte teglsten (Flensborgsten). Stolperne og ydervæggens øvrige tømmer var på Alrø brun- eller grønmalet, og tavlene kunne undertiden være forsynet med hvide streger, der kunne minde om fuger, mens hele vægfladen mange steder i Hads herred ofte var hvidkalket som på Sjælland.

Tagene var stråtag, og mønningerne bestod på Alrø af tang sammenlættet med ler, mens mønningerne på mange af Hads herreds gårde fastholdtes med »poldtræer«. Gavlene på Alrø kunne være bræddeklædte eller også tanggavl. Den sidste tanggavl forsvandt for ikke mange år siden.

Det almindelige var, at stuehusene havde 2 skorstene, en for bryggers og yderstue, og en for mellemstue eller kakkelstue, oprindelig havde der vel kun været en skorsten. Sidst opstod ønsket om, at også storstuen eller øverstestuen kunne opvarmes, og det medførte, at bøndergårdens stuehus nu prangede med ikke mindre end 3 skorstene.

Vinduerne i de gamle gårde sad højt, og ruderne var små, tit var de blyindfattede, og glasset var undertiden grønligt og tillod ikke meget lys at trænge ind i stuerne. De fleste vinduer kunne ikke åbnes, ofte var de endog tilsømmede, men i 1830 kom — på grund af frygt for kolera — en forordning, der krævede, at mindst et vindue i hver stue skulle kunne åbnes. Efterhånden erstattedes de gamle vinduesåbninger med træsprosser og det almindeligt kendte rudeglas. På fastlandet havde man ofte gitter for de ruder i storstuen, der vendte ud

Nyere billede af et typisk jordløst arbejder- eller håndværkerhus.

til have eller toft, for at ubudne gæster ikke skulle bryde ind i denne stue, hvor familiens gangklæder og linned m. m. opbevaredes i drag- og halvkister. På Alrø kendte man ikke til tilgitrede vinduer, dér følte man sig sikker på, at indbrud ikke fandt sted. Endnu i min barndomstid var det almindeligt, at man ikke låste dørene, selv ikke om natten, så der døgnet igennem var fri adgang til stuehuset, og man hørte aldrig, at nogen misbrugte den tillid, man havde til hinanden i det lille øsamfund.

Det var almindeligt, at der i stuehuset var 2 døre, der begge vendte ud til gårdspladsen. Den ene førte ind til en lille forstue, hvorfra der var adgang til bryggers til den ene side og til yderstuen på den anden. Denne dør var som oftest en halvdør. Den anden dør førte gennem en forstue ind til kakkeltuen og øverstestuen. Ofte var der desuden en dør i gavlen, der førte fra bryggerset ud til en lille baggård. Gulvene var oprindeligt lergulve så nær som i bryggerset, der havde stenpikket gulv. I køkken og

yderstue kunne man undertiden have murstensgulv af kantstillede mursten, men efterhånden vandt bræddegulv indpas overalt.

Stuehusene på Alrø var forholdsvis store og rummelige og havde altid i det nævnte tidsrum tre stuer på rad: yderstue, mellemstue, også kaldet kakkelstue, og øverstestue, som var den største og altid optog hele husets ikke særlig store bredde (9¹/₂—12 alen). For enden af storstuen var der som regel 2 kamre. I modsat ende af huset lå i forlængelse af de tre stuer bryggerset med den store bageovn og gruekedlen samt bagetrug, bryggekar og remedier til lysestøbning. Foruden den åbne skorsten i bryggerset var der i ældre tid en åben skorsten i yderstuen, hvor maden lavedes. I skorstenen var anbragt en skorstenslænke, hvori man kunne anbringe en gryde; panden sattes på en trefod. Til skorstenen hørte også en rist, ildskovl og ildtang samt en puster; også et vaffeljern hørte til husgerådet, undertiden også et goderådsjern. Foruden de allerede nævnte rum var der nogle mindre kamre. Der var således næsten altid et ølkammer med øltønder og et mælkekammer, hvor fadene eller bøtterne med mælk stod, til mælken havde afsat fløde, hvoraf man selv kærnedede smør i en stampekerne, Senere fik man kærner, der kunne betjenes med håndsving, og desuden fandtes smørtrug, hvorpå smørret behandlede. I flere gårde i Ørting havde man desuden et sandkammer, hvor sandet, man brugte til at strø på gulvene, opbevarede. På Alrø brugte man strandsand, som man hentede ved stranden og opbevarede i en stor sandkasse, der stod

udenfor, men i nærheden af stuehuset. Endelig skal nævnes, at i enkelte af de ældste stuehuse var der nogle rum, som i almindelighed fandtes i udhusene. I Jespergården var der således både tørvehus, huggehus og fåresti samt ageport i stuehusets ene ende, og i stuehuset til matr. nr. 16 var der svinesti i gavlenden.

I laden opbevarede korn, halm og hø. I staldbygningen (stald og nøds) stod heste og køer, desuden var der her indrettet et herberg, hvor de mandlige tjenestefolk sov. I fjerde længe fandtes for det meste fåresti, desuden havde man dér vognport og værktødsrum (huggehus), hvor tællebænk og huggeblok stod. Huggehuset var som regel godt forsynet med værktøj som sav, økse, båndkniv, huggejern og høvl m. m., undertiden havde man også en høvlbænk. Ofte var der også en tærskelo i denne længe og et rum til fjerkræ.

Indboet i bøndergårdene kunne være ret forskelligt fra gård til gård, selv om mange ting går igen i de forskellige skifteforretninger. I yderstuen, hvor den åbne skorsten fandtes, var der køkken og i mange gårde samtidig daglig opholdsstue. Her stod et langt ege- eller fyrretræsbord og to bænke, hvoraf den ene var en langbænk langs ydervæggen, og den anden en kortere bænk ved den øverste bordende, hvor husbonden havde sin plads. På væggen hang ofte et vægskab, hvor han opbevarede sine værdisager; undertiden var brændevinsflasken og et par store snapseglasser også anbragt i dette skab.

Foruden et par stole stod der tit i yderstuen en kandebænk med adskilligt »skramleri« samt et lille madskab og

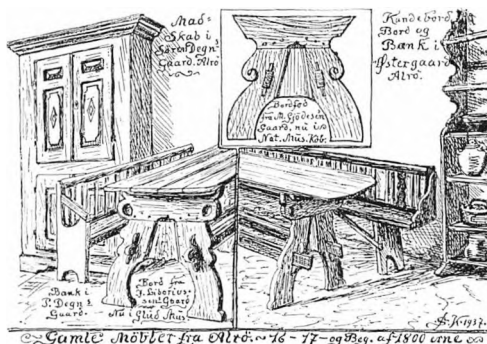
undertiden også en grynbøtte. På kande-bænken kunne der være plads til tallerkener, og på hylderne kunne man sætte fade, krukker og andre ting, der var anvendelige i køkkenet, rivejern, morter og lignende.

Også en alkove med omhæng var der almindeligvis i yderstuen. Som underlag for de 2—3 dyner, 2 puder og et par blågarnslagener brugte man rughalm, der ofte var opholdssted og yngleplads for musene. Endog ilderer kunne finde på at grave sig ind under leden og tage ophold i sengehalmen. Ved alkoven hang undertiden et messingfyrbækken, som brugtes til at lægge i sengen for at gøre den lun. Ved alkoven var der ret ofte en indskrift. Over en alkove på Alrø stod:

»Gå ind i dette rum altid for at sove,
Herren vor Gud også at love.«

Her skal også nævnes, hvad skiftefortegnelserne indeholder af spiseservice. Der var almindeligvis nogle flasker af træ, tin eller glas samt enkelte drikkeglas; vinglas fandtes kun i præstegården. Desuden var der spølkummer eller skåle, ganske enkelte steder fandtes kaffe- og tescervice.

Tallerkener brugtes ikke ofte i tiden o. 1750—90, men man havde træbrikker, hvorpå man lagde maden, som man førte til munden med fingrene. Gafler nævnes næsten aldrig i de gamle skifter og heller ikke almindelige bordknive. Tallerkener havde man dog, især hen imod slutningen af 1700-tallet. Det var — foruden trætallerkener — tit tintallerkener og »hvide tallerkener« (fajance eller porcelæn), desuden fandtes tinfade.

Tegning af Søren Knudsen.

Til søbemaden brugtes i almindelighed ikke tallerkener, men et fad med maden anbragtes midt på bordet, hvortil alle så måtte række. En træølstob, senere i tiden et tin- eller blikkrus eller en ølkovs stod altid på bordet i yderstuen til fri afbenyttelse dagen igennem. Skeer omtales, og hos de mere velhavende nævnes sølvskeer, som omhyggeligt afvaskedes efter brugen, mens de mere almindelige træskeer efter spisningen blot blev tørret af i trøjeærmet og derefter stukket ind i læderstroppe på loftsbjælkerne, hvor de så sad, til de igen skulle bruges. Mens mandfolkene sad bænkede ved bordet, stod kvinderne som regel op, mens de spiste.

På mange af gårdene havde man et jagtgevær, som tit var ophængt over et par søm i loftsbjælken i yderstuen.

Til belysning brugte man hjemmestøbte tællelys (undertiden væger). Tællelysene satte man i tin- eller messinglysestager, vægerne trykkede man fast — f. eks. på en hylde eller et andet sted, hvor de passende kunne anbringes. Til brug i udhusene havde man »trælygter«, senere »glaslygter«.

I alle tre stuer var der i regelen borde og bænke og ganske enkelte stole. I storstuen stod et antal drag- og halvkister med familiens klæder. Desuden kunne der i denne stue være en seng uden omhæng.

Kakkelstuen var vel nok den »fineste« stue og den rigest udstyrede. Her var næsten altid et spejl i ramme, et »klokværk« (ofte i »futorial«) samt et timeglas, som forhen gjorde det ud for ur. Billeder på væggene fandtes ikke i bøndergårdene i den ældste tid, kun i præstegården havde man enkelte »skildrier«. Gardiner brugte man ikke hos bønderne i 1700-tallet. På væggen i mellemstuen hang gerne en pyramide (d. v. s. en trekantet hylde, der i dag almindeligvis kaldes en amagerhylde). På bordet stod tin- eller messinglysestager, en lysesaks og et fyrfad til gløder og tang, ved hvis hjælp man kunne tænde lys og piber. Kun i ét skifte er der nævnt en pibe, endnu i 1700-tallet var kridtpiber almindelig anvendt. Til en begravelse i 1725 købtes 2 dusin kridtpiber, det samme kvantum købtes i 1664 til en begravelse i Skjold præstegård. Disse kridtpibers levetid var ikke lang, tit og ofte brugtes de kun en gang, så af dem findes ingen i de gennemgåede skifter fra midten af 1700-tallet. På pyramiden stod ofte et lerkrus med søvlåg og evt. et sølvbæger, hvis der var velstand til huse. Der kunne også være henstillet et messingstrygejern, hvis man ejede et sådant.

Foruden de allerede omtalte møbler nævnes et enkelt sted en foldebænk. Det vil vel nærmest sige en slagbænk, hvor den ene langside kunne trækkes ud,

hvorved der fremkom en soveplads. En foldebænk, som den brugtes på Hedeboegnen på Sjælland, var en bænk med bevægeligt ryglæn, der kunne vippes om, så siddepladsen kom til at vende modsat vej. Den brugtes vel især, hvor man havde to adskilte borde stående langs stuens ydervæg. Endelig havde man gåsebænken, men den nævnes ikke på Alrø, derimod var den kendt i Ørting. Under gåsebænken var der hyppigt en række gåse- og hønsereeder, som benyttedes under rugning, men gåsebænken brugtes også som seng. Hvor familien var stor, sov gerne et eller flere af børnene på bænken.

Inden vi forlader stuehuset, skal nogle af de redskaber, datidens husmødre benyttede, omtales. I huset fandtes altid en spinderok, desuden karter, haspetræ, garnvinde og skættetøj m. m. Et vævespjæld brugtes bl. a. til at væve strømpebånd på.

Når man vaskede, brugte man askelud, og efter at tøjet var blevet skyllet, anvendtes et banketræ eller -tærskel til behandling af vasketøjet. Endnu brugtes ikke de senere kendte ruller; men man klarede sig med manglestok og manglebræt, som tit var smukt forarbejdet. Først langt senere fik man de store ruller, som der skulle to mand til at trække. Også farvning foregik i ældre tid i hjemmene. Man farvede i urin, blandet med engelsklåt.

Blandt de mange redskaber, som ikke alle kan medtages her, skal dog væven nævnes. Den fandtes i enkelte bøndergårde, selv om vævningen var et håndværk, der var forbeholdt væverne, hvoraf der fandtes mindst én i hver landsby;

Fuglemosegård 1893. Udflyttet fra byen og opført 1855. På billedet ses artiklens forfatter som barn, desuden hans forældre og bedsteforældre samt tjenestefolkene (karl, dreng og pige, som udgjorde det almindelige folkehold i ældre tid).

men også mange husmandsfolk havde vævning som bierhverv.

Endnu i min barndom o. 1900 fandtes mange af de omtalte redskaber på min fødegård, selv om de ikke længere brugtes; de var henstillet på loftet, hvor vi børn tit undrende betragtede de gamle ting. Bagning i den store bageovn og ølbrygning fandt dog stadig sted i min første barndomstid, og mor spandt på sin rok endnu i mine første barndomsår; siden sattes også den på loftet.

På de gamle selvejergårde fandtes undertiden værdifulde ting af guld og sølv, som var mere luksusprægede end de foran nævnte. Mange gårdmænd ejede i det mindste et sølvbæger foruden et stort antal sølvknapper og sølvspænder, men også guldfingerringe og guldørenringe — endog guldarm lænker fandtes. Et særkende for Alrø er, at man i hjemmene ofte havde silketøj, porcelæn og andre kostbare ting samt enkelte rariteter, som

søfolkene havde haft med hjem fra fremmede lande.

Fra de gamle bøndergårde på Alrø skal også nævnes spyttebakkerne, der var blandt det, man på landet regnede for luksus. På Simon Jensens gård på Alrø havde man således ikke mindre end 5 træspyttebakker, som vel nok har stået i kakkelstuen, der regnedes for »den fine stue«. Folk i købstæderne troede, at alle bønder spyttede på gulvet. Således fortælles, at den kendte sønderjyske bonde Laurids Skau fra Sommersted, da han engang var i København, af en præst blev inviteret med hjem. Men da præstens frue hørte, at han ville komme i deres hjem, blev hun bestyrtet og udbrød: »Spytter han på gulvet?« Så sent som 1855 skrev filosofen Hans Brøchner i et privat brev om de menige bønder på rigsdagen: »Mikkel Rasmussen lugter af brændevin, og min sideemand anser lømmetørklæder for over-

flødige. Når han snyder næsen med højre hånd, går det ud over smed Jørgen Jensen, Rude.«

Også tidens klædedragter og mode giver skifterne fyldige oplysninger om, men det vil føre for vidt her at komme ind på skifteforretningernes opgørelse af boernes indhold af klædningsstykker og linned m. m.

Efter at have omtalt stuehusene, deres indretning og brug samt bohavet, vender jeg mig til udbygningerne, og hvad dertil hører. Gårdenes besætninger bestod af heste, køer, får og svin, hvortil kom lidt fjerkræ. Da gårdene omtrent var lige store, var antallet af dyr nogenlunde ens på de forskellige gårde.

Man holdt mange heste på grund af arbejdet med den tunge hjulplov, i regelen 6—8 på hver gård. Antallet af køer var ikke stort, 4 køer var det almindelige, hvortil så kom opdræt (kvier og kalve). Får havde man mange af, 30—40 stk., men af svin havde man kun til eget forbrug.

Priserne i tidsrummet 1750—1830 var stærk varierende. I begyndelsen af tidsrummet var gennemsnitsprisen for en hest ca. 6 rdl., en ko kostede 7 rdl., mens et får vurderedes til ca. 1 rdl., hvilket var det samme som prisen på et ungsvin. Da inflationen satte ind hen imod statsbankerotten 1813, steg priserne ganske betydeligt. 1811 kostede en hest 30—100 rdl., og en ko 40—60 rdl. Får og svin vurderedes til 7—15 rdl. stykket.

Af landbrugsredskaber skal nævnes en plov med drættetøj (seletøj), en harve og en tromle. Af vogne havde man gerne 1—2, desuden ofte en slæde. Derudover skal nævnes en skærekiste med kniv,

hvormed man skar hakkelse til hestene. Uden for gården stod gerne en slibesten, hvorpå leerne blev slebet, desuden fandtes på alle gårde et vist antal spader, grebe, skovle og river. Riverne var træriver og i regelen fremstillet i gårdens huggehus sammen med andre genstande. Kornavlén, som ikke på langt nær kunne stå mål med senere tiders, hverken i mængde eller renhed (»skiden sæd«), opbevarede i en kornbing eller sække, hvoraf der anføres en 8—10 stk. stående på loftet. Til rensning af kornet havde man en kasteskovl og et sold. Soldet brugtes også i husholdningen, hvor man tillige anvendte en sælde, en stor halmkurv eller træbakke, når man sigtede mel.

De sociale forhold på landet var i 1700-tallet vidt forskellige fra velfærdssamfundets. Ingen på den lille ø var rige, men der var stor afstand i økonomisk henseende. Det skal dog fremhæves, at hjælpsomhed og godgørenhed var betydelig, og tilfredshed med tilværelsen var næppe ringere end den, der findes i dag.

Oplysningen var efter tidens forhold god på Alrø. Mange af bønderne i 1700-tallet kunne selv skrive deres navn, hvilket ikke var almindeligt, og børnene blev holdt til skolegang selv i sommertiden.

Åndelige sysler var næppe det, der i synderlig grad optog bøndernes tid, dertil var dagliglivets krav for store; men bøger fandtes dog i bondehjemmene, selv om bogbestanden var yderst sparsom. Den bestod mest af andagtsbøger og salmebøger (Kingos og Evangelisk kristelig Salmebog) samt nogle skolebøger. Blandt andagtsbøgerne var f. eks. Jesper Brochmands huspostil og »De bedendes Kjæ-

de«, en i datiden meget udbredt andagtsbog. Foruden de nævnte religiøse bøger fandtes også ganske enkelte underholdningsbøger. Bemærkelsesværdigt er, at der blandt bøgerne fandtes Christian den Femtes danske Lov.

Man skulle tro, at Alrø har været et ret isoleret samfund, men det er næppe tilfældet. Mange tjenestefolk fra fastlandet tog plads på øen, nogle af dem groede fast, mens mange af øens unge drog ud — adskillige som søfolk. Ved en undersøgelse viser det sig, at tilvandrerne især kom fra de nærmeste sogne på fastlandet, de fleste fra Hundslund, Gylling, Falling og Ørting. Det ligger i sagens natur, at der på den lille ø var stærkt indgifte, men ikke helt få fik deres koner fra fastlandet eller fandt hende blandt de tilflyttede. 1845 var af 88 ægtefolk ca. $\frac{1}{3}$ tilflyttet, og 1890 var af 110 ca. $\frac{2}{3}$ tilflyttet.

Det var i ældre tid ofte tilfældet, at der boede 2—3 familier på samme gård. Af en børneflokk fik den ældste søn så godt som altid fødegården, mens nogle — både sønner og døtre — blev som tjenestefolk, eller de tog plads på en af øens øvrige gårde. Nogle blev husmænd og gik på dagleje, og andre slog sig ned som håndværkere eller fiskere. En del af de unge mænd, der aftjente deres værnepligt til orlogs, blev som ovenfor

nævnt sømænd, hvoraf nogle drog på langfart.

Udvandringen fra øen skete i regelen til det nærmeste fastland, Hads- og Bjerre herred, og til egnen vest for Horsens. En del flyttede til købstæderne, især til Horsens, for eksempel nedsatte ikke mindre end 3 brødre sig som skipere i Horsens. Enkelte rejste til Århus, og en alrøbo nedsatte sig som spækhøker i København.

Til skildringen af menneskene i tidsrummet 1750—1830 med deres boliger, redskaber og mange gøremål i hverdagen, hvor ikke meget af det, der ligger ud over dagligdagen og det rent materielle er omtalt, skal det føjes, at der i de gamle alrøboeres hjem fandtes ting, som mindede om tilværelsens begyndelse og slutning, nemlig vuggen og ligkisten. Endnu røres vuggens gænge i de gamle gårde, mens ligkisten ikke længere opbevares i hjemmene. Men vore forfædre havde alt det ydre angående livets afslutning forberedt. De havde deres ligklæder liggende parat i dragkisteskufterne og ofte ligkisten stående på loftet. Således havde den gamle møller Jens Pedersen, der døde o. 1890, sin ligkiste stående på loftet i Møllegården. Også dette lille træk fortæller om afstanden mellem den skildrede tid og vore dage.

Gjessø forsamlingshus

Af Harald Petersen

»I 1874 byggedes Gjessø Forsamlingshus til Samlingssted om »Ordet« i Tale og Sang, til Ungdomsidræt, Leg og kønne Danse.

I 1879 fik 12 af Egnens Mænd Med-ejendomsret til Huset af den daværende Grundejer, Anders Jensen, Gjessø.

I 1899 overdrog disse tolv Huset til en Forening, der ved sin Bestyrelse fik Skøde paa Ejendommen.

I 1921 blev Huset udvidet ved en Tilbygning samt restaureret, og det blev besluttet, at det skulle staa som et Æresminde for de Mænd og Kvinder, der byggede med dette gode Formaal for Øje, saa længe der findes Folk paa Egnen, der vil holde Formaalet og Huset i Ære.

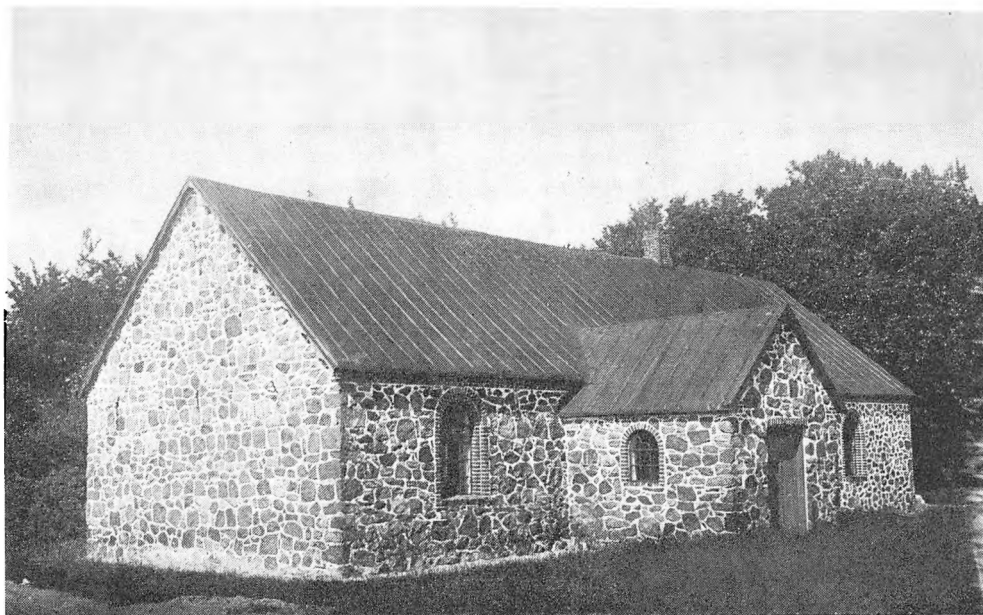
Hertil indviedes Huset ved en festlig Sammenkomst 15. Oktober 1921.«

Tavlen med ovenstående indskrift blev opsat over indgangsdøren i Gjessø forsamlingshus i 1921. Huset havde da bestået i 47 år. Da det opførtes i 1874, var det ikke landets første. På Fyn, der gerne er førende med folkelige og kristelige bevægelser, havde man før 1874 et eller to sådanne samlingshuse; men de eksisterer ikke mere. Kampestenhuset i Gjessø er således landets ældste, endnu

fungerende forsamlingshus, og næste år fejres 100-års fødselsdagen.

Når man i vore dage bygger samlingsaal eller -hal, sker det i regelen helt eller delvis ved offentlige midler. Den velaflagte befolkning kan ikke magte det. Men i 1874 kunne en fattig egn, hvor de fleste levede fra hånden til munden og nogle lidt under sultegrænsen, selv overkomme opgaven. Forklaringen er, at et sådant hus var blevet en livsbetingelse for dem.

Den gudelige bevægelse på Fyn havde forplantet sig til Jylland gennem Peter Larsen Skræppenborg. I Sinding ved Silkeborg var en ung bondekarl, Jeppe Johansen, blevet stærkt grebet af dette kristne røre. Han kom i forbindelse med Peter Larsen og fik ham overtalt til at indbefatte Jylland i sin mødevirksomhed, og i vinteren 1828—29 foretog Peter Larsen sin første lange missionsrejse, der gik over Bjerre herred, Midtjylland, Salling, Thy og ned langs Vestkysten til Sønderjylland. Senere gik der næppe en vinter, uden at denne Jyllands apostol — med egen befordring og for egne midler — gæstede jyderne, og der kom stadig nye kredse med i bevægelsen. Om Peter Larsen har holdt møder i Gjessø eller andre steder i Them sogn er uvist;

Gjessø Forsamlingshus.

men afstanden til Sinding var ikke større, end man kunne gå dertil på et par timer, og det var der nogle, som gjorde. I de følgende årtier blev forbindelsen livligere, og i Them sogn groede et kristent liv frem, som ikke var set før.

I midten af halvtredserne kom et par nye præster til egnen, Fr. D. Møller i Sejling-Sinding og digteren Hostrup i Silkeborg-Linå. De var begge grundtvigske præster og for Møllers vedkommende med tilknytning til Peter Larsen og den kristne lægmandsbevægelse. De kom til at betyde meget for deres sogne og for nabosognene med. Fra Them sogn søgte man ofte til Sejling og Silkeborg kirker, og nogle løste sognebånd.

Men nu var man så mange på Gjessøegnen, at man udgjorde en kreds, og så sendte man bud til Møller og Hostrup

om at komme til Gjessø og holde forsamling. Det foregik især hos gårdmand Anders Jensen og hans kone Hanne i den nedre Gjessøgård. Så stod taleren i døren mellem to stuer og vidnede om Guds kærlighed, som Peter Larsen gjorde det. Den mørke fordømmende pietisme kom ikke til orde i disse stuer. Men det var rige stunder med varme og liv. Og der var sangen, Grundtvigs salmer, sange af Hostrup og andre.

Den unge præstekone i Sejling, Jutta Bojsen-Møller, var en ivrig deltager i disse møder; hun havde sangens gave og bragte liv og glæde med sig. Hun gik heller ikke af vejen for at danse, når lejlighed gaves. Det vakte nogen forargelse; men det tog hun sig let. Hun fortæller i sine erindringer, at en meget begavet mand i Sinding, Andreas Ravn,

som tilhørte Indre Mission, men som var præstefolkenes gode ven, engang blev udspurgt af lægprædikanten Anders Stubkjær: »Hvad er det dog for en præstekone, I har fået? Hun danser jo, og tror du ikke, Andreas, at dersom hun døde midt i dansen, så hvirrede hun lige ned i Helvede?« »Nej, Anders, det tror a endda et, for a tror, hun danser som et lam på et dige.« — På sine ældre dage mindedes Jutta Bojsen med glæde de mange gange, hun med sin mand kørte til Gjessø til forsamling.

I 1862 blev Hostrup af Frederik den Syvende kaldet til Slotspræst på Frederiksborg. Året efter kom en ung præst, Jørgen Teilmann til Them som personel kapellan for pastor Asmussen. Han fandt, at der her var et alvorligt kristent røre, og i de to år han virkede i sognet, fik han mange venner, ikke mindst blandt forsamlingsfolkene i Gjessø. Det blev ham forundt at styrke dette livsrøre i betydelig grad ved sin forkyndelse og sine samtaler.

I den øvre Gjessøgård havde nogle sønner været elever på Kolds højskole. Det havde præget dem for livet. To af dem, Peder og Johannes, fik jord fra gården, byggede selv deres huse, dyrkede hede op og deltog i forsamlingslivet. Da Teilmann kom til sognet, blev hans forkyndelse en ny oplevelse for dem. Den ældste, Peder Pedersen (Pe Gjesse), havde lange samtaler med Teilmann, samtaler, der aldrig kunne få ende. Når Pe Gjesse og Stine om aftenen sad i deres stue, han ved træskomageriet, hun ved sin rok, skete det, at Teilmann bankede på, og så var man straks i alvorlig sam-

tale om de dybeste livsspørgsmål. Når Teilmann endelig brød op, fulgte Pe Gjesse ham på vej, og da de 5 km til Them ikke slog til, måtte Teilmann nu med til Gjessø. Og således gik de strækningen Gjessø-Them retur flere gange, indtil morgensolen brød frem.

Da Them præstekald blev ledigt, rejste nogle fremstående mænd i sognet til Skanderborg, hvor de kunne træffe den nye konge, Christian den Niende. De ønskede Teilmann som deres præst. Men kongen afslog med ordene: »De grundtvigianere er så krigsgale«. Heller ikke som afløser for sin far i Ormslev-Kolt kunne Teilmann bruges. Denne gang var han for ung, skønt han dog var fyldt de 40. Men nu dannedes i Bering en valgmenighed, hvor Teilmann virkede i 43 år i en rig og frugtbar præstegerning. Fra Them sogn var der ikke så få familier, der løste sognebånd til Bering valgmenighed, og det indebar, at Teilmann jævnligt kom til Them og holdt gudstjeneste for en stor del af sognets befolkning og således vedligeholdte det livsrøre, som han i sin ungdom så virksomt havde været med til at vække.

Med Teilmanns bortrejse fra Them ophørte forsamlingsvirksomheden i Gjessø ikke. Endnu var der Møllers i Sejling, og der var flere. Efterhånden blev det almindeligt, at de unge fra egnen tog et højskoleophold hos Kold i Dalum, senere hos Nørregård og Bågø i Testrup. Og så blev det ofte Nørregård og andre højskolemænd, der stod i døren mellem de to stuer og talte et levende ord. Men det blev efterhånden klart, at skulle man fortsætte denne virksomhed, og det skulle man jo, så måtte der bygges et hus

med så stor en stue, at alle kunne være med.

I 1869 oprettedes Gjessø skytteforening. Baggrunden herfor var den ulykkelige krig i 64. Den fik snart stor tilslutning og en vækkende national betydning, ligesom den førte til sammenhold på egnen. En fane med indskriften »Enighed gør stærk« blev anskaffet, og så gjaldede geværshalverne hver søndag formiddag over egnen, forstærket af skovens og bakkernes ekko. Anders Jensens kone, Hanne, som var en drivende kraft ved forsamlingsmøderne, var også her blandt de førende. Som eneste kvinde skød hun om kap med karlene.

I forbindelse med skydningen tog man også så småt fat på at dyrke gymnastik. Den var også et led i ungdommens rejsning. »En sund sjæl i et sundt legeme« og »Målet er Danmarks frelse«. Man kom så vidt, at en træhest blev anskaffet til udendørs brug, og den brugte man ivrigt. Men man savnede en sal.

Så tog man beslutningen. Ved fælles hjælp blev huset rejst i 1874. Anders Jensen og Hanne var i spidsen for foretagendet. På deres jord blev huset bygget. Det kom til at ligge i skovkanten, hvor vejen til Silkeborg går ned ad den lange stejle Havdal. Tømmeret til huset var nok fra Anders Jensens skov. Murene var kampesten. Dette uforgængelige materiale var der en Guds velsignelse af på egnen. Man vidste, at dette hus ville få en meget stor betydning for beboerne, og derfor byggede man så solidt, at det har kunnet stå uanfægtet af vejr og vind i hundrede år og kan stå i hundrede til.

Det var et stort fremstød, en glæde og tilfredsstillelse, at huset blev rejst. End-

nu mere betydningsfuldt var det, at det blev brugt — og efter sin hensigt. De kristelige vækkelsesmøder fortsatte, i regelen med grundtvigske præster som ordførere; men som højskolebevægelsen bredte sig over landet, blev det ofte højskolemænd, der førte ordet, og en dansk folkelig vækkelse gik hånd i hånd med den kristelige.

Da forsamlingshuset i Gjessø foruden kirken i Them foreløbig var det eneste samlingssted, blev det søgt af mange mennesker, også fra den øvrige del af det store sogn. Selv efter at der var bygget yderligere syv forsamlingshuse foruden to forsamlingsalle i Them, vedblev Gjessø at være et åndeligt midtpunkt i sog-

Hanne (1838—1911) gift m. Anders Jensen, Gjessø. Efter dennes tidlige død gift med sognefogeden i Rustrup, kammerråd Peder Rasmussen (Pa Rask).

net. Det var stedet, hvor man samlede til større møder og sammenkomster, bl. a. til de store efterårsmøder, når kornet var i hus, og til sommermøder i skoven ved forsamlingshuset eller på Frederik den Syvendes Høj.

Da skytterne nu havde fået tag over hovedet, tog de med stor energi fat på gymnastikken, naturligvis især de unge. De dyrkede begge idrætsgrene, skydning om sommeren, men gymnastik hele året. De veg ikke tilbage for — efter en dags strengt arbejde — at gå en halv eller hel mil for at komme til gymnastik. Der var kakkellov i forsamlingshuset; men den blev aldrig brugt i gymnastiktimerne. De kalkede vægge i salen kunne i frostkulde være dækket af et tykt lag rim; men tyve svedende kroppe tøede rummet op,

Præstefamilien Møller i Sejling.

så gulvet sejlede af vand. Også pigerne dyrkede gymnastik, den lingske som karlene, men i en noget afdæmpet form. Senere kom Bukhs mere virkningsfulde øvelser. Hvert år holdt man en opvisning med stor tilslutning og med dans bagefter.

Dans var ikke tabu som i indremissionske kredse. Man havde tidligere danset i gårdenes »owwestow« ved høstgilde og bryllup og andre gilder. Nu blev dansen lidt efter lidt overført til forsamlingshuset. Men der var ikke mange baller om året. Til gengæld dansede man til ud på de små timer, unge og gamle og børnene med. Generationerne var ikke adskilt.

På de fleste ældre kort er Gjessø forsamlingshus betegnet som kapel. Det virkede lidt forvirrende på egnens folk; for det havde de aldrig kaldt det. Ganske vist blev der holdt mange kristelige møder, og det var de åndeligt vakte, der gik i spidsen, da huset skulle rejses; men det var dog fra første færd tænkt som et samlingssted for alt det, man havde at samles om. Huset stod til afbenyttelse for alt og alle på egnen, det være sig politiske møder, afholdsforening, landbrugsfaglige møder, generalforsamlinger, foredrag, skytter og gymnaster.

Omkring 1890 forsøgte man noget ganske nyt. De tre lærere i sognet, Rix, Jensen og Sørensen, bistået af nogle unge fra egnen, opførte Hostrups »Eventyr på fodrejsen«. Det blev en stor og festlig begivenhed med tilstrømning fra hele sognet. Mange år efter kunne man tale om Rix som Skriverhans i komedien.

I 1894 fik Gjessø en ny lærer, S. P. Petersen. Hans uddannelse vil man i dag

antagelig rynke på næsen af; den bestod af to vinterophold på Ask højskole og derefter et år på Gedved seminarium. Da han mødte i Gjessø for at søge embedet, blev han spurgt, om han kunne spille kort. Nej, det kunne han ikke. »De æ santen en mangel ve di uddannels«, sagde sognefogeden Pa Rask. Man tog dog ikke dette alvorlige handicap i betragtning ved hans ansættelse, og han blev den dygtigste lærer i sognet.

Hans virke på egnen blev omfattende. Han var alsidig begavet. Bortset fra kortspillet kunne han virke igangsættende på næsten alle områder. I en årrække ledede han gymnastikken, stiftede afholdsforening, var formand og kasserer for den nystiftede brugsforening. Det er utroligt, hvad han kunne overkomme. Han var en dygtig snedker, en dygtig amatør fotograf og bogbinder, interesserede sig for sommerfugle og arkæologi, skænkede sine store samlinger af oldsager til Them museum, som han fik oprettet og ledede i en årrække. I sine sidste mange år blev han en flittig lokalhistoriker. Hans mange håndskrevne bøger, der nu findes på Silkeborg bibliotek, afdækker det meste af Them sogns historie i de sidste 3—400 år. »Østjysk Hjemstavn« har gentagne gange bragt artikler fra hans hånd. Men frem for alt var han den dygtige lærer, der ene mand kunne bestride undervisningen af 70—80 børn, fordelt på to klasser. Han kunne fortælle, så hele den store børneflokk sad spændt og lyttede, bibelhistorie, danmarkshistorie, om store digtere og tonekunstnere, og hans danskundervisning var så grundig, at kun få af nutidens skoler kommer på højde dermed.

Lærer Petersen kom ikke til en egn, der i åndelig henseende var ham fremmed. Han var selv grundtvigsk og højskolemand med liv og sjæl. Det havde han ikke fra sit ophold på Ask højskole, som dengang var bjørnbaksk, men fra sin hjemegn i Tamdrup sogn og sin Gedvedtid. Han kunne derfor straks deltage i forsamlingslivet, og snart blev han formand for foredragsforeningen, der fremtidig skulle stå for mødevirksomheden.

Årene derefter, til den første verdenskrig, var en betydningsfuld del af for-

»Eventyr på fodrejsen«: Forreste række fra venstre: Laurs Kristensen, Rustrup. Gustav Jensen, Gysholm. Kirstine, datter af Pa Rask og senere gift med Peder Pedersen, Gjessø. Kirstine, senere gift med Graves Kristensen, Funderholme. Graves Kristensen. Lærer Rix, Gjessø. Bageste række fra venstre: Jens Post, Gjessø, gift med Ane, folkevisesangersken. Ukendt. Lærer Sørensen, Virkelund og Lærer Jensen, Them.

samlingshusets historie. Møderne fortsatte med stigende tilslutning. I kampe-stenshuset sad folk tæt pakkede sammen. De kom fra så godt som hvert hjem på egnen, mænd og koner, karle og piger, ja også de ældre børn. Var et hjem ikke repræsenteret, vidste man, at sygdom var årsagen. — Så begyndte sangen at bruse, og den lille runde fynbo, Grønvald Nielsen fra Vestbirk højskole, stod på talerstolen. Der var forventningsfuld stemning i salen, en modtagelighed og samhörighed, som gjorde, at foredraget ikke kunne mislykkes, og inspirerede taleren til at bringe et budskab fra en højere åndens verden. En dreng, der sad klemmt inde mellem sine forældre, syntes, at her måtte verdens midtpunkt være. Her skete det. Herfra udgik åndens og ordets magt, der skulle rejse folket. Nu, et par menneskealdre senere, er den gamle tilbøjelig til at give drengen ret. Fra sådanne møder udgik en kraft, der samlede en egns mennesker i et folkeligt og kristeligt fællesskab, ja medførte en samling af folket tværs over alle skel. Her lagdes kærnen til den folkelighed, som Grundtvig taler om. Her mødte man det, som kom alle ved, som gav bondelivet et rigere indhold og skabte længsler og syner i sindet.

At give en oversigt over den lange række af talere, der i disse år førte ordet i Gjessø forsamlingshus, er naturligvis ugørligt. Eksempelvis kan nævnes valgmenighedspræsterne Højmark og Thygesen, højskolemændene Grønvald Nielsen, Kristensen-Randers og Rasmus Bording, biskop Schiøler, Århus, John Ammundsen, Silkeborg (den senere biskop), seminarieforstanderne Hasselbalch og

Winther. Også astronomen Thorvald Køhl og folkemindesamleren Evald Tang Kristensen havde man bud efter. Sidstnævnte talte om gamle folkeskikke og fyndord. Da han kom lidt frem i foredraget, gik døren op, og en forsinket tilhører trådte ind i salen. Det var storjægeren Peder Gustav — han skulle først have ram på ræven. Tang Kristensen stoppede op et øjeblik, men fortsatte så sin udredning med at citere den velkomsthilsen, hvormed man i ældre tider modtog en gæst: »Go fræ æ dahr, go hen å klø dæ å smæk æ røv i æ sædh!« Pe Gustav så lidt »fånommen« ud, men fulgte opfordringen — dog var der ingen kløpind i salen.

Folk ville gerne høre god oplæsning, og derfor var der jævnlige oplæsningsaftener. Forfatteren Edv. Egeberg læste op af egne værker; den tidligere lærer i Gjessø, Rix, kom ofte tilbage til egnen og læste op i forsamlingshuset; seminarielærer Ludvig Jensen, der var fra Them sogn, foredrog Blichers »E Bindstouw« på mesterlig vis. Man satte stor pris på at høre sit eget modersmål. I Virklund boede den jyske digter Kristen Sørensen Thomaskjær. Han var flere gange i Gjessø for at læse op. Engang spillede skælmimesteren i Rustrup, Ras Thomsen, ham et puds. Kræn Sørensen gik turen til Gjessø, der var på en mils vej. Han kom forbi Ras Thomsens gård, og da der var god tid, gik han indenfor. Ras Thomsen foreslog, at de skulle udfylde ventetiden med et spil tomandsseksogtres, og da Kræn Sørensen holdt meget af kortspil, slog han til. Det blev til mange spil, og da han kom til at se på klokken, var den langt over mødetid. I

forsamlingshuset sad folk og ventede. Da der var gået en time over tiden, gik de hjem, og da Kræn Sørensen ankom, var der ikke skyggen af en tilhører at opdrive.

Forsamlingslivet prægede også hverdagen og de unges sammenkomster. De voksne unge, som havde været på højskole, var i ikke ringe grad med til at præge de yngre. De fik dannet en ungdomsforening, som ikke kun bød på dans, men også på foredrag i samarbejde med foredragsforeningen. En vinter læste man »Gösta Berlings saga« på skift i hjemmene, og som en afslutning kaldte man egnens folk til en sammenkomst i forsamlingshuset, hvor de unge optrådte som oplæsere og sangere. Andre vintre spillede man dilettantkomedie. I 1921 gentog man succesen med »Eventyr på fodrejsen« med en tilhørerskare, der var ved at sprænge alle rammer. Overskuddet gik til forsamlingshuset.

En udvidelse af huset var tiltrængt; det kunne ikke rumme de mange mennesker, som i disse år strømmede til. En indsamlings blev sat i gang blandt unge og ældre. Enhver gav sit bidrag. Flere unge ofrede en måneds løn. Der kom så mange penge ind, at der kunne bygges nogle fag til huset. Den faste scene blev

nedtaget, hvorved salen bedre kunne egne sig til gymnastik og større møder. Der blev også plads til en mindre sal, til køkken og garderobe. I salen over indgangsdøren blev tavlen med den foran citerede indskrift opsat. Den er forfattet af gårdejer Graves Kristensen, Funderholme, en fremtrædende mand på egnen og en ivrig deltager i forsamlingslivet.

Historien om det gamle forsamlingshus er længere. I mange år efter husets 50-års jubilæum fortsattes den virksomhed, som de gamle fra Kolds og Skræppenborgs dage havde begyndt. Huset har fået en ny ansigtsløftning: væggene isoleret, nyt gulv, centralvarme indlagt og toiletforholdene bragt i orden m. v. Der var ingen vanskeligheder med at skaffe pengene. Huset skulle leve videre.

— I 1953 døde lærer Petersen efter 58 års virksomhed på egnen. Kort tid efter byggedes en ny større skole i Gjeslø, som kunne tage børnene fra hele den vestlige halvdel af sognet. Denne skole rummer også en sal, hvor der holdes møder. Men forsamlingshuset bruges endnu. Det er ikke alene landets ældste, men måske også det forsamlingshus, der er brugt mest og bedst. Det har været en højskole for egnen.

Barndom i Tvingstrup

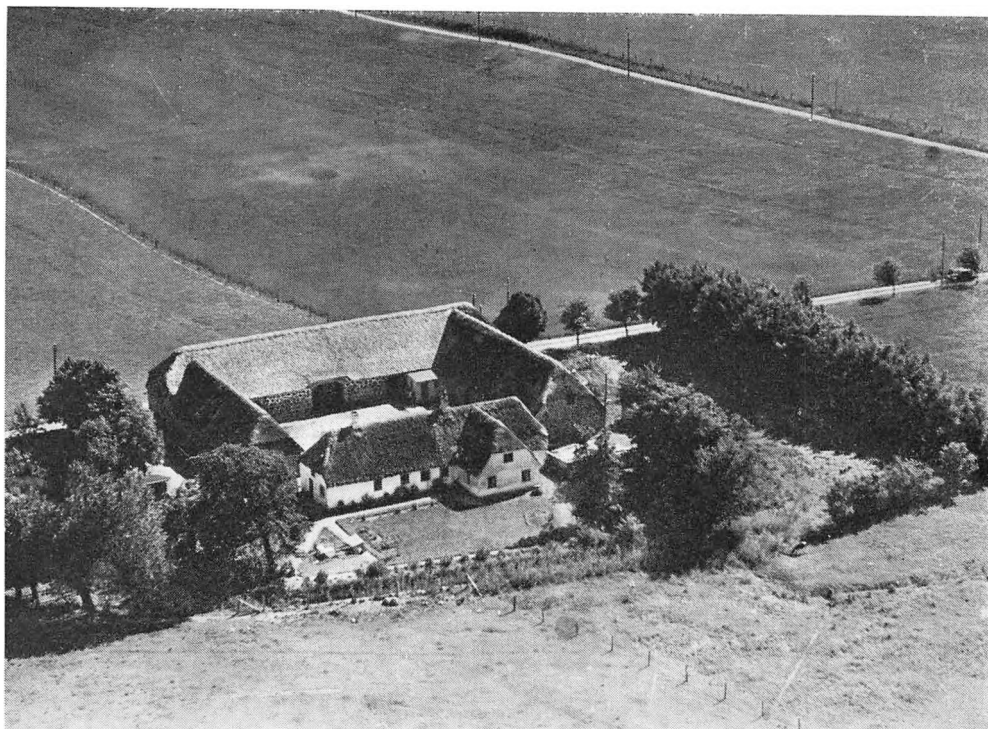
Af Kirstine Schaarup Arrevad

Jeg er født i 1885. Det var en brydnings-tid, hvor det begyndte at gå opad for bønderne. Andelsbevægelsen blev almindelig i disse år, og snart kunne vi mærke fremgangen i mit hjem. Det var en almindelig bondegård med god jord. Vi var hverken rige eller fattige, men vi levede — som alle i den tid — nøjsomt og sparsommeligt, hvad vi vist var nødsaget til; penge var der ikke mange af i de tider.

Far var en dygtig mand efter den tid, men gården var gammel; den var vistnok flyttet ud på marken i 1820-erne og trængte til nye bygninger. Far havde bygget laden op, da mine forældre blev gift, og jeg kan huske, at øst- og vesthuset blev bygget. Jeg tror, at far fik pengene ind til det ved at fede svin op til slagteriet i Horsens, som han allerede var i. Mejeriet var han endnu ikke kommet i. Jeg husker tydeligt, at gruekedlen hver dag blev fyldt op med kartofler; de blev kogt til grisene. Vi havde mange kartofler — flere end alle andre på egnen — så far solgte også af dem til en bestemt mand inde i Horsens og kørte

selv ind med dem; de var meget fine og efterspurgte.

Fløden kærnedede vi selv. Vi havde en kærne, hvor der var to håndsving. Drengen og pigen stod og trak med den, til det blev til smør. Mor lavede smør og ost, men sikken et arbejde! Hver morgen og aften blev mælken hældt op i store fade og sat på gulvet i mælkestuen. Når de havde stået der et døgn, blev fløden skummet af, syrnet og kærnet, og den mælk, som dyrene ikke fik, blev lavet i ost. Når smørret var samlet i kærnen, blev det lagt i vand; senere blev det æltet med salt og vejat af i 1 og 2 pundspakker. Mor havde en gammel vægt med jernstumper som lodder — men der var sikkert aldrig for lidt, for hun solgte let sit smør i Horsens på torvedagen om torsdagen. Jeg har tit været med. Hun havde som alle andre sit bestemte sted at stå; hun havde også æg med, undertiden knapost, høns og kyllinger. Byens damer kom tit med en teske i hånden og smagte på smørret først. Det meste var bestilt, så vi snart fik udsolgt. Vi købte så varer med hjem, og til sidst

Gården Fuglsig i Tvingstrup.

gik vi ned i en beværtning under hotel Hadsherred, hvor vi havde heste og vogn til at stå, og købte en halv bøf. Det vil sige en bøf til hver. Derefter kørte vi hjem med penge på lommen. Men så kom vi i mejeriet til stor lettelse for mor.

Mor havde også nok derforuden. Alting lavede hun selv. Vaskede og klippede fårene, spandt garnet både til strømper og dyner. Jeg husker endnu den sumvende lyd af rokken, når mor og pigen spandt om aftenen til klokken 9. Tidligere måtte de ikke holde op. Far sov altid om aftenen på slagbænken med tobaksdåsen under hovedet og ikke andet over sig end flere katte, som sad på rad oven på ham. Karlen og drengen sad

på langbænken. Når aftenens spindearbejde var færdigt, fik vi gerne kaffe. Garnet fik mor farvet i flere kulører i Horsens, og siden kom Mads Væver, og de bestemte, hvordan dynerne skulle være. De sidste, hun lavede, har jeg, og jeg har sovet i dem hele tiden siden.

Øllet bryggede vi også selv. Malten fik vi lavet hos mølleren i Blirup af den fineste byg, vi havde. Aftenen før vi skulle brygge, blev der lavet bestemte halmviske, som blev lagt i et kar med et hul, hvor vi satte en stor stok eller stang i, som passede til hullet. Karret blev sat op på en tobenet buk, så der kunne stå et andet kar under. Så blev der lagt strid rughalm i karret, og det

blev overhældt med kogende vand fra gruekedlen. Så løftedes stangen, og vandet løb ud. Først da kom malten og humlen i, som vi også selv havde i haven. Derefter blev hele karret fyldt med kogende vand, som stod og trak en tid, så løftedes stangen igen, og første hold løb ned i karret underneden. Nu fik vi lov til at smage. Igen kom der vand på, og sådan blev det ved, indtil kraften gik af malten. Det hele kom i et stort kar, og når der var en passende temperatur, kom gæren i. Dagen efter var der gær over hele karret; det blev skummet af og opbevaret til næste gang. Først blev der lagt et rent klæde over et fad aske, og deri blev gæren skummet. Øllet blev derefter tyllt i store tønder og klinet for spunsen med kalk og aske. Nogle dage efter brugte vi af det. Det såkaldte gammeløl blev lavet på samme måde — kun med mere malt — og det blev først brugt om sommeren. Malten i karret fik kjerne — den var blevet til bærme.

Alt blev bagt hjemme. Aftenen før bagningen blev dejtruget sat ind i stuen, hvis det altså var vinter, og melet blev hældt i til rugbrød. Surdejen var gemt fra sidste bagning, og den blev æltet i sammen med lunkent vand. Det var et stort arbejde for mor og pigen, som æltede længe. Jeg har aldrig selv været med til det, da vi senere købte rugbrød som nu. Senere på aftenen æltede mor sigtebrødsdej. Dertil blev brugt gær fra øllet. Om morgenen blev dejen lagt i et rent lagen og puttet i en varm seng. Så var den løftet, når ovnen var varm, og kagerne var bagt. De blev også lavet dagen før og sat på store plader. Far passede ovnen, som blev opvarmet med

bøgetræ og tjørn til sidst. Så havde vi brød i huset i en måned — og dejlig duft over hele huset samt et værre roderi bagefter!

Vi slagtede også alt selv. Hen på efteråret slagtede vi gerne to får. Det kan jeg aldrig glemme. De lagde fåret op på en buk; det lå så stille og fredeligt og skreg ikke engang, da de jog kniven i halsen, og det varede længe, førend blodet løb af, og det var dødt. Mor flædede selv fårene og parterede dem. De blev saltede, og siden blev lårene røget. Grisen derimod skreg. Flere måtte holde den. Far og karlen skoldede den og hængte den op; siden hjalp far med at partere den. Vi lavede mad af den som nu, men havde ikke så god en maskine til at hakke med som nutidens. Mor lavede også spegepølser — og vi levede flot i lang tid.

Det var nu altid god mad, vi fik. Mor var så dygtig til det. Suppe, som hun lavede den, har jeg aldrig fået siden. Dengang spiste man næsten hele dagen. Om morgenen fik vi kogt mælk og fedtebrød samt kaffe. Midt på formiddagen fik vi gerne stegt flæsk, ost, pålæg og øl; far fik en snaps til. Klokkeren 12 fik vi middagsmad og klokken 2 kaffe, hvortil der også var mad. Middagsmad fik vi klokken 5; til slut te og smørrebrød og siden kaffe.

Når vi havde gæster fik de halve kaffe omtrent hele tiden efter maden, men aldrig har jeg set far fuld, heller ikke nogen af gæsterne. Vi børn var altid med og morede os kosteligt. Vi klædte os ud i gæsternes overtøj og legede en leg, som jeg heldigvis aldrig har set siden. Vi var delt i to hold; det ene hold skulle fore-

stille en bestemt familie, og det andet skulle gætte, hvem det var. Konerne fik lov at overvære forestillingen, og da der på den tid var mange originaler i byen, ligesom almindelige mennesker også kom med, kunne vi genere folk med deres småsærheder og skavanker.

Vi havde en degnekone, som rigtig kunne fortælle — mest om varsler og gengangere. Vi børn var så bange, at vi ikke turde gå alene i gården. Mændene spillede kort. Politik snakkede de ikke meget om. Kun lige når de skulle til valg i Horsens. Dengang var der ikke hemmelig afstemning. Småfolk og daglejere kunne køre med, men så skulle de naturligvis stemme venstre.

Når vi gik hjem fra gilde ved 12-tiden, kan jeg huske, at jeg altid puttede mig under moders store grå sjal, som hun altid havde på, og tog hende under armen og lukkede øjnene og gik og gættede på, hvor langt vi mon nu var henne.

Min første skoledag kan jeg ikke huske — men at vi små sad på lange 10-mands borde bag de store piger, og at de altid hersede med os. Men heldigvis kom de store ud efterhånden, og vi små kom på deres plads, og vi havde da fået 2-mands borde.

Jeg sad længe ved Sigrød Bojsen, som var en meget klog og velbegavet pige. Siden sad jeg ved Helga Møballe. Bag ved mig sad Isa, som kom til at bo i Århus. Hendes far var bager, og hun havde altid kage med, som jeg byttede med mine mellemadder. Vi morede os godt i skolen. Jeg var altid glad ved at gå i skole.

Vi havde en gammel lærer, som hed Andersen. Han var over 70 år dengang,

men var efter den tid en meget dygtig lærer. Vort vigtigste fag var bibelhistorie og den lille katekismus, som vi lærte udenad, da vi havde den for hele vor skoletid. Når vi var kommen til ende, begyndte vi forfra igen. Han lærte os at bede og tro på Gud, så jeg aldrig har glemt det.

Vi lærte også andre almindelige ting. At regne og skrive, og dansk — nok så godt, som børn lærer nu om stunder. Om morgenen sang vi de gamle salmer, som for eksempel »Nu titte til hinanden« — »Nu vågne alle Guds fugle små« og »Gud gav os børnekår« og lignende. Hver time begyndte med en sang i den røde børnesangbog, og til slut på dagen sang vi »I natten klam og kold«. Læreren var med i 1864 og havde ligget i Fredericia.

I frikvartererne spillede vi pind og sloges med drengene. Jeg var så stærk, at jeg kunne banke dem allesammen, men engang blev jeg smidt i gadekæret af møllerens søn, Svend. Jeg måtte i lærerparrets seng, som stod i dagligstuen, mens madam Andersen tørrede mit tøj. Vi udflytterbørn blev i skolen om midt dagen, og mange gange gav hun os midt-dagsmad og tørrede vore strømper og vort tøj, til vi skulle hjem.

Hver fastelavn havde vi skolebal. Vi mødte om eftermiddagen hver med en madpakke. Skolestuen var ryddet, og smeden bestilt til at spille på harmonika. Siden kom vore forældre og hentede os. De fik også en svingom, spillede kort og drak kaffe. De lagde penge til gildet i en skål på bordet.

Vi havde tit slagtemad og fløde med til lærerkonen. I middagstimerne flyt-

tede vi skolebordene sammen og dansede. Læreren havde en søn, som siden blev lærer. Han dansede med os, og vi sang: »Vil du ikke ha' mig, kan en anden ta' mig, bare jeg bliver fri for dig«. Vi stænkede vand på gulvet, for at det ikke skulle støve alt for meget. En gang om ugen skiftedes vi til at feje skolestuen. Der blev aldrig vasket gulv.

Lærer Andersen havde køer og jord; drengene måtte undertiden ud at trække rensmaskinen og flytte køerne. Han havde 2 lodder jord med mindst to kilometer imellem. Men det ville de gerne gøre.

Min hjemegn er meget smuk. Når man står på banken over gården, har man Serridslevgårds skov på højre hånd, lidt længere nede Vær kirke, hvor Griffenfeldts kiste står. Længere til højre kan man se Horsens med tugthuset, som ser flot ud om aftenen, når alle lysene er tændt. Lige for ser man Horsens fjord med Bjerre Herred på den anden side af fjorden. Bjerre ligger meget højt, og man kan se hele kysten til Snaptun ude ved Kattegat. Og lige for ligger Vårsø, Alrø og Hjarnø længere ude ved havet. Hvor var der smukt! Når vi var i marken, havde vi altid det for øje. Hver tirsdag kom der en stor båd fra København til Horsens. Jeg tror, den hed Ydun. Og det var en stor oplevelse for mig hver gang. Ligeledes om aftenen, når der blusedes ål — så var der lys over hele fjorden. Det så smukt ud.

Nord for gården er der et af de højeste punkter i Jylland. Det hedder Tremhøj. Det lå på vor nabos mark, men vi gik tit derop og kunne se langt og tælle mange kirker.

Valborg aften den 30. april brændte vi blus, og jeg kan huske, at vi har talt 70 blus. Vi slæbte alle hver et par knipper halm derop, og vi sang og dansede om bålet.

Der var også meget smukt i tordenvejr. Hvis tordenen ikke gik ud over fjorden, kom den altid tilbage igen. Jeg har aldrig været bange i torden, og har altid syntes, det var højtideligt. Når det tordnede, blev vi alle kaldt op, hvis det var om natten. Gården var firelænget og bygget sammen, så der var ikke mulighed for at redde meget, hvis der kom ild — men heldigvis skete det aldrig. Men en lille ejendom nord for gården brændte en gang af lynild. Jeg husker det så tydeligt. Det var den 20. juni, og haven blev fuldt oplyst, så jeg kunne se alle vore hvide roser og høre, at bladene på poplerne begyndte at vende sig med egen lyd, før regnen styrtede ned. Ejendommen brændte helt, men både dyr og mennesker blev reddet. Når det værste tordenvejr var ovre, gik vi op på banken for at se, om der var noget, som brændte, og mor lavede kaffe til os, før vi igen gik i seng.

Det første, jeg husker, var min bedstefar. Han hed Jørgen Kusk. Han havde været en dygtig mand, havde været gift 3 gange og havde 17 børn. Min far var i sidste ægteskab. Bedstefar var fra en gammel gård i Ås, hvor han blev født 1802. Stuehuset står endnu som dengang. Jeg har været der flere gange. Han tjente som ung i Tvingstrup i en af de tre gårde, som endnu ligger sammen, vores var den ene, men dengang lå den oppe i Tvingstrup lige over for skolen. Der blev ildebrand, og de brændte alle tre.

En lille pige fra den ene gård sad i sin stol og så på branden. Min bedstefar gik hen og løftede hende op i begge arme og sagde: »Du er sød — du skal være min anden kone, når min første kone er død«. Hun blev hans tredje kone og min bedstemor. Hun døde af tæring. Næsten i hver gård var der en eller flere, som havde tæring, som tuberkulose kaldtes på den tid.

Min bedstefar blev 93 år, men var rask til det sidste. Han sov kun hele tiden de sidste 8 dage. De hentede doktoren til ham, den eneste gang han havde haft doktor. Han havde altid været flink og rask, aldrig sur. Han lavede alle tøjrepælene og river og alt, hvad der blev brugt af den slags i gården. Han havde et huggehus med en tællehest og redskaber til brugen. Jeg fulgte ham altid, og han lavede trækøer og heste til mig. Han og far kom altid godt ud af det. Far spurgte ham til råds om alt, og mor gav ham altid det bedste af maden. Han sov i den ene seng i sovekammeret, og jeg lå hos ham om natten. Jeg husker endnu, hvor godt jeg lå ved ham, når det var uvejrligt, og det suste og bragede i poplerne om gården. Han havde 2 eller 3 voksne børn, som var døde af tyfus. Jeg kendte kun fars helsekænde.

Jeg husker en stor ulykke hjemme. Jeg var seks år dengang og var i besøg hos min faster og onkel, som havde en gård i Ørriidslev. Jeg husker, at min faster kom hjem fra torvedag i Horsens, gik forbi vinduerne, hvor jeg sad ved pigerne, som syede en næsehytte til mig.

Hun gik hen i laden til min onkel, og vi kunne se, at der var sket noget. Lidt

efter kom hun ind og sagde, at vi om lidt skulle køre hjem til Tvingstrup. Og der blev straks spændt for vognen, og medens vi kørte, fortalte faster mig, at min søster Sørine på fire år var blevet skudt. Far og mor var til torvedag i Horsens, og min søster var hjemme ved folkene. Hun løb over i stalden, hvor min fætter, som tjente hos os, stod med et jagtgevær i hånden. Idet hun så ham, sagde hun til ham: »Du må ikke skyde mig, Niels!« — i det samme gik geværet af, og han skød hende i hovedet, så hun døde med det samme. Han tog og satte hende ind i gangen i hjørnet, gik uden for gården og slog geværet i stykker på en stor sten. Der blev sendt bud efter gamle Karen, som tit hjalp os, og der blev telefoneret efter politiet i Horsens; som så måtte overbringe far og mor budskabet. De var hos min faster Edel. Ja, det var en sørgelig hjemkomst og en streng tid for mor og far. Jeg kan ikke mindes, at jeg sørgede over det.

Aldrig blev ulykken nævnt mere. Dagen efter kom der en ridende gendarm, som tog rapport. Jeg husker godt begravelsen. Året efter blev Sørine i Nim født. Da husker jeg, at jeg var hos Bojsens om natten. Om morgenen kom Kirstine, den blinde, som dengang tjente hjemme, og fortalte, at der igen var født en lille pige. Og glæden var stor.

Jeg husker også, da Aage blev født. Da var jeg ligeledes hos Bojsens. Det var en svær fødsel. Jeg husker, at far rendte op til kroen, det eneste sted, hvor der var telefon. Han kom forbi Bojsens og fortalte, at det var meget alvorligt. Bojsens kone, Karen, var også derhjemme for at hjælpe til. Jeg husker tydeligt,

at Sigrid gik ind i den anden stue, foldede sine hænder og bad til Gud for mor. Og det har jeg aldrig glemt hende for. Lidt efter kom pigen hjemmefra og fortalte, at Aage var født, og der blev sendt afbud til lægen. Der blev stor glæde.

Bojsens havde den ejendom, som far og mor fik mange år senere. Bojsen var træskomand, senere kreditforeningsrepræsentant. Han var en meget begavet mand, også velstående. Han havde et par køer og lidt jord, som han passede tillige med træskoene. De havde 4 piger, de to var på alder med mig, Sigrid og Marie. Det var et meget harmonisk hjem, og jeg kunne slet ikke undvære dem. Jeg var der også tit om natten og sov i slagbænken. Jeg husker, før vi skulle i seng, tog Bojsen salmebogen, gik op og ned ad gulvet og læste et par salmer. Vi sang dem aldrig.

Jeg husker, at jeg flere gange er fulgt med mor til kirke. Det var en lang tur, mindst 6 kilometer til kirken i Ørridslev. Engang — det var vist ikke længe efter min søsters død — husker jeg så tydeligt, at mor sad og græd hele tiden. De sang den stærke salme: O Kristelighed. Det var vist første gang, jeg bed fast i ordene i en salme. Det var verset: O vidunder-tro

du slår over dybet den gyngende bro, som isgangen trodser i brusende strand fra dødningehjem til de levendes land.

Jeg tænkte, den bro må jeg se at komme ud på.

Jeg mindes aldrig, jeg er fulgt med min far til kirke. To gange om året var de til alters. Først skulle de tegnes ved læreren. Aftenen før vaskede de sig grundigt og tog rent tøj på. Søndag mor-

gen var det, som der var højt i hele gården, og vi gik stille med dørene. De spiste kun lidt, var i det fineste sorte tøj. Karlen kørte hestene, som var fint striglet og halerne bundet op, ligesom sele-tøjet var pudset i dagens anledning. Når karlen havde sat dem af ved kirken, kørte han hen i nærheden og staldede ind og hentede dem ved den tid, de kom ud af kirken.

Lidt fra gården mod øst boede der en gammel mand, som hed P. Jørgensen. Hans kone hed Karen, og en voksen søn hed Jørn. De havde et par køer og lidt jord, og de var daglejere. Jeg husker, at P. J. tærskede om vinteren hjemme sammen med karlen. Hele dagen hørte vi de dumpe slag af de to plejle. Imellem skulle negene vendes, og det var min største lyst at komme med til det, især når karlen helt dækkede mig til med halm. Det var en dejlig leg. Kærnerne blev derefter skovlet hen til en side, og når dyngen var stor nok, blev gulvet fejjet, og de kastede kærnerne hen i modsatte side for at få avnerne væk. Det skulle gøres flere gange, før det var rent nok til at komme i sække og køres til mølle. Snart fik vi dog både tærskemaskine og rensemaskine — og efter den tid gik det stærkt med oplysning og fremgang for landbruget — også for økonomien.

Juleaften var Karen, P. J. og Jørn altid hos os. Det var en travl dag, især for mor. Pigen bar mange spande vand ind i køkkenet den dag. Mor kogte suppe og lavede boller til flere dage. Før pigen malkede, dækkede hun bordet med fin hvid dug og alle slags koldt bord, omtrent som nu, men med øl og brændevin.

Og når gæsterne kom i deres fineste tøj, Karen havde sort kjole og silkeforklæde på, så spiste vi først kold mad, derefter suppe og kød, som vi spiste til suppen. Den aften spiste mor ved bordet, det gjorde hun ellers aldrig, heller ikke når der var gæster. Hun spiste altid i køkkenet. Pigen altid stående ved bordenden.

Når opvasken var til ende, kom mor ind i stuen, og vi tændte lysene på juletræet, som altid var et lille tykt et med hjerter og kræmmerhuse med pebernødder i, som hunden aldrig kunne lade være. Så sang vi alle de julesalmer, som jeg efterhånden lærte; det var mig, som sang for, og de andre sang med. Siden spillede vi kort om pebernødder og fik kaffe, og til sidst spiste vi igen. Vi fik ingen julegaver eller julebøger, men en almanak hvert år. Det var den eneste bog i mange år. Tillige havde vi Horsens Avis.

Det var en højtidelig jul. Kun én gang hørte jeg klokkerne ringe. Det var, da det var så stille vejr, at vi kunne høre dem fra Serridslev kirke. Aldrig har jeg hørt noget så smukt og stemningsfuldt. Juledag skulle vi i kirke med offersedlerne, som vi fik den sidste dag i skolen før jul. Det var en meget højtidelig dag, især for præsten og degnen, som dengang fik en del af deres løn på den måde. Efter sidste salme gik alle mandfolkene op bag alteret og gav præsten de grønne og degnen de hvide sammenlagte kuverter med pengene i. Resten af julen gik vi i byen eller havde gæster, og det var jul helt til helligtrekonger, som også var en helligaften.

Jeg var omtrent enebarn. Der var jo 7 år mellem mig og Sørine, 10 år mellem Åge og mig, og 12 mellem Henry og mig. Derfor kom jeg med til alle større gilder, bryllupper og udflugter.

Jeg husker så tydeligt moster Maries bryllup med Kæstel. Det var første december, 8 dage før Åge blev født. Mor og far kunne af den grund ikke komme med, jeg skulle være brudepige, så jeg skulle med. Dengang gik der diligence fra Horsens til Odder. Far kørte mig til Haldrup, hvor den gik igennem, og satte mig ind til jordemoderen, hvor der var holdeplads. Da den kom, var mange af bryllupsgæsterne med samt brud og brudgom. Det var noget så morsomt, når diligencen kom. Kuskens var i gul trøje og havde et blankt horn på brystet, som han truttede nogle særlige toner i bestemte steder. Vi kørte med til Falling, hvor morbror Rasmus, som havde brudens barndomshjem, boede. Jeg husker endnu alle de oplyste vinduer, da vi kørte ind i gården.

Det var et stort og godt bryllup. Jeg sad ved brudens side, da vi spiste. Moster Marie var så sød i sin sorte silkekjole. Kæstels far var en meget fin mand med så høj og fin en silkehat, som jeg aldrig før havde set. Han holdt tale, så alle græd, siden lo de allesammen. Det var et rigtigt bryllup. Et par dage efter kørte vi hjem samme vej, og far hentede mig igen. Pastor Kæstel, som siden blev præst i Kjellerup, var også med, og jeg husker, at jeg dansede med ham.

Jeg var også med til Kirstines bryllup, hende som siden blev blind. Det var et stort og fint bryllup. Det var om som-

meren, og vi var i telt. Da var jeg også brudepige i hvid kjole med blå sløjfer.

Hver sommer kørte vi til Hads herred til gården, hvor moster Marias bryllup stod, som jo også var mors fødegård. Det var en tur, som blev forberedt længe før. Jeg husker engang, at Søren Nielsens var med. Det var Nils Peters forældre, der var 4 børn, som var omtrent på min alder, Karl, Maren og Kirstine, som blev gift med Rasmussen, Gylling. De to var med på turen. Vi sad på en fjæl i bagkurven af vognen. Vi havde kager og mad med på rejsen, der var over 20 kilometer, så det var jo en længere tur. Vi talte alle skoler, møller og kirker, vi kunne se. Da vi kom i nærheden af Skovgården kunne vi mærke havluften. Det var jo ved Horsens fjord — omtrent ude ved havet.

Moster Rasmine havde en kikkert, så hun kunne se os, længe før vi kom dertil. Hun og morbror Rasmus var flinke folk, og Rasmine en god værtinde. Da vi havde spist, gik vi til pakhuset, som lå lige ved vandet. Det var en stor købmandshandel, og vi opdagede snart, at vi fik lige meget sukker, enten vi købte for 10 øre eller 1 øre. Siden plukkede vi jordbær på havbanken, satte dem på strå, puttede dem i lommen og satte os på dem tilsidst, så vi ødelagde vore fine kjoler og fik skænd, da vi kom hjem.

Det var en dejlig tid, når vi høstede og kørte ind. Jeg var endnu ikke gammel nok til at kunne hjælpe, men køre på læsset hjem gjorde jeg. Jeg husker, jeg lå på ryggen og holdt om læssetræet, så jeg ikke kunne falde af, jeg så op på de hvide skyer, som sejlede på himmelen, og i min fantasi kunne de blive til alt.

Når solen gik ned, tænkte jeg altid på »Der står et slot i Vesterled«, som jeg havde lært, og jeg kunne tydeligt se Vorherres slot. — Og når skyerne havde guld i kanten, når jeg gik i skole om morgenen, syntes jeg altid, at de havde Gyldenstykkets hue på, som der står i »Peder Pårs«.

Det var også morsomt at samle kartofler op, som jeg var med til. Da var mange af skolens børn med. Vi havde hver en hakke på et skaft, som vi ragede i jorden med. Kartofflerne blev pløjet op, og vi samlede dem i spande og smed dem i vogne. Vi kravlede hele tiden. Vi fik vore livretter til middag og kartoffelgilde, når vi var færdig.

Vi havde en rar karl, som lavede en god slæde til mig, og smeden satte skinner under den. Vi kælkede fra Jeppes bakke og ned til skolen, hvor der var en stor grøft, som vi hoppede over med slæden og blev ved helt ned til smeden. Det var et herligt liv, ligesom når vi gled på is. Vi havde et engskifte nede ved byen — ikke langt fra skolen — som altid var oversvømmet om vinteren; når det frøs til, var det jo en herlig legeplads. Vi havde ingen skøjter, men gled på træsko med ringe, og det gik næsten lige så godt. Vi lavede lange glidebaner, tog tilløb og med mange bag efter hinanden. Når en faldt, væltede vi alle, og det var det allermorsomste. Vi havde aldrig overtøj på. Når vi frøs, puttede vi hænderne under forklædet, men vi havde godt undertøj på og lange ærmer.

Når isen begyndte at smelte og gå i stykker, hoppede vi på isskodder, og vi fik mangan våd sok. Hvis det var alt

for galt, måtte vi ind til madam Andersen og have dem tørret. Hen i marts, når solen rigtig kom frem, kunne den lave de fineste mønstre i den opkastede sne langs vejen, når Sigrid og jeg gik hjem, og der kunne være brændende varmt imellem den opkastede sne. Når det hele var smeltet, og vandet stod højt i de dybe vognspor i den fede ler, gik jeg altid i vandet hjem og blev våd til midt på benene. Jeg fik en lussing hver dag, men gjorde det igen ved første lejlighed.

De første fire år, jeg gik i skole, havde vi udflugt til Skanderborg. Vi så først slotskirken og spiste vor mad uden for kirken. Derefter gik vi til et hotel, og lærer Andersen fik fat i en spillemand, så vi kom til at danse. Så vidste de, hvor de havde os, og så satte vore forældre, som også var med, sig til at spille kort. Vi listede mange 10-ører fra dem til limonade. Der var ingen smalle steder den dag.

Vi gik også meget i skoven. Den 7. maj på Sigrids fødselsdag var vi altid i skoven, og jeg syntes, at bøgen dengang altid var sprungen ud.

Grundlovsdag var både unge og gamle i skoven. Det var Serridslevgårds skov, ikke langt fra vores gård. Da dansede vi på noget, som hed templet, til langt hen på aftenen uden andet lys end månen. Jeg var undertiden med vores pige på besøg hos mejersken på Serridslevgård, og jeg syntes, det var noget så storslået altsammen, og det var det også. Det var vist derfra jeg fik lyst til også at blive mejerske, som jeg også blev. Siden kom jeg til høstgilde her, indbudt af forval-

teren — men det hører ungdomstiden til.

Hvert år havde de fleste af os pige-gilde. Hele klassen var med. Var det i en gård, fik vi gerne karlen til at hænge en lang gyng op. To løkker blev hængt ned fra en bjælke, og en sidefjæl lagt på, og så kunne vi gyng på langs en halv snes stykker ad gangen. Undertiden faldt vi ned allesammen. Engang havde far en gammel halmstak uden for gården. Den lavede vi gange ned i. Far blev gal, og vi så alle forfærdelige ud i tøjet.

I flere år havde vi en tjenestedreng, som jeg gik meget ved. Han var fra Ås og gik i Friskole i Elbæk. Han skulle vedblive at gå i den skole, og en dag i hver uge tog han af sted om aftenen og kom først næste aften. Jeg hjalp bedstefar med at flytte kalvene, som stod nær gården. Jeg husker, at han talte til mig som til et voksent menneske og fortalte mig mange ting fra sin ungdom, mest om ridefogeder, gode og onde. Fæstebondens tid var forbi, men i lange tider

Kirstine Schaarup og søsteren Sørine Uhrenholt i porten ved Fuglsig.

efter havde bønderne penge til at stå hos herremanden, og derfor betalte de renter og afdrag til ham på den måde, at de gjorde arbejde, mødte med heste og vogn og hjalp til på gården. Vor gård hørte til Stensballegård ved Horsens. Men det lod ikke til, at bedstefar havde været ked af det. De havde danset og moret sig, når de var der den sidste dag. Før det ophørte, var far med. Jeg husker, at min far betalte de sidste penge ud til Stensballegård.

Det sidste år, Torben var hos os, det var drengen fra Ås, var jeg med til en fest på friskolen i Elbæk. Jeg kan huske, at jeg fik en fin hvid kjole, sorte lakske og fine engelske strømper på, som ikke mange havde på den tid. Jeg havde været på danseskole om vinteren, dansede godt og morede mig rigtigt. Dansede hver dans. Vores pige hentede mig. Hun hed Marie og havde før tjent i Ås. Der var de langt fremme med hensyn til forsamlingshuse, gymnastik, møder og friskolen, som lå i Elbæk. Det var politikerens Jens Busk, der havde en gård i Ås, som hjalp dem dertil. Sådan noget havde vi slet ikke i Tvingstrup dengang, men det kom senere. Marie var meget interes-

seret i den slags og kom også på højskole, medens hun var hos os.

Siden som voksen kom jeg meget til Ås og Elbæk til bal, gymnastik og folkedans og blev kendt med flere af Jens Busks børn. Men det hører til ungdomstiden.

Da jeg var 12 år, inviterede Kæstels mig til at være en sommer i Arløse skole ved Sandved. Jeg fik min skoleseddel med, og gik i skole hos ham. Og han og moster Marie sørgede for, at jeg fik set de fleste byer og seværdigheder på Sjælland og i København. Hvert år var jeg gerne en tur derovre og kom også på Hindholm højskole, hvor han også var lærer. Men det hører til ungdomstiden. — Jeg husker, hvor jeg glædede mig til at komme hjem og sang hele vejen opmuntret af folk, som kom og gik i kuppeen. Jeg ved ikke, om det lød så godt, men de blev ved med at opfordre mig, og jeg var mere end villig.

Sikken en glæde, da jeg kom hjem, misundt af alle mine kammerater, det var jo næsten uhørt i de tider at komme sådan på farten.

Den 2. oktober 1899 blev jeg konfirmeret i Ørridslev kirke, og en smuk og lykkelig ungdomstid begyndte.

Hjelm

Af Christine Hougaard

I gamle dage kunne man ikke — som nutildags — flyve verden rundt og holde ferie ved de udenlandske turist- og feriesteder, men måtte i bedste fald leje et hestekøretøj, dersom man ikke var så heldig selv at eje et sådant, for at køre i skoven eller til stranden med familien. Var der ikke råd til denne flothed, tog man af sted på apostlenes heste. Dog kunne man få om ikke en ferie, så en god dag ved at benytte søvejen. Århusbugtens dampskibsselskab arrangerede flere gange om sommeren udflugter med rutebådene »Mols« og »Helgenæs« til øen Hjelm. Det var en festlig dag for os, når turistdamperen kom. Alene det at se de mange mennesker myldre ind over øen og tage den i besiddelse var jo en fornøjelig foreteelse. Når det var ved den tid, damperen kunne ventes, blev der holdt udkig, og når den i retning af Ellemandsberget på Mols satte kursen mod øen, fik vi travlt. Den »lille båd« blev sat i vandet, og da der dengang ikke var fast bro ved øen, tømredes nogle brædder sammen, og disse sømmedes fast på pæle, der var så høje, at de ragede op over vandoverfladen, så bådene med passagererne kunne fortøjes ved broen, der i daglig tale kaldtes »en buk«. Flaget blev hejst for at byde gæsterne velkom-

men, og i dagens anledning fik vi lov til at få sko på, ellers gik vi i træsko både hellig og søgn. Så kom det store øjeblik, da damperen nåede øen. Der blev kippet med flaget, maskinen slog bak, ankeret firedes ned, og en af damperens redningsbåde blev svinget ud af daviderne og ned på vandet for sammen med vor båd at ro passagererne i land. Bådene roedes henholdsvis af en af skibets mandskab og af vor tjenestekarl. Passagererne blev hjulpet ned i bådene ad en stige, der var fastbundet til damperens ræling. Efterhånden som bådene fik last, blev de roet ind til broen, hvor bedstefar tog imod og hjalp dem, der ikke selv kunne komme op på broen.

Den første udflugt fandt sted i maj, mens mågeæggene måtte samles, og deltagerne i udflugten fik lov af bedstefar til at samle æggene. Det kan nok være, at der blev samlet æg. Kurve, tasker, huer og selv lommetørklæder blev taget i brug. De fire hjørner af lommetørklædet knyttedes sammen, og den derved fremkomne pose fyldtes med æg, men det kunne være vanskeligt at bevare æggene hele i det tynde stof, da mågeæggets skal er temmelig skrøbelig. Turisterne fordrev tiden med at nyde den storslåede udsigt fra fyrtårnet samt den friske

brise, mens de lod de medbragte madkurves indhold vederfares retfærdighed. Det hændte, at nogle af turisterne kom ind til os og fik vand kogt til kaffe, eller de fik deres kasseroller varmet. De sad så og nød maden og kaffen ude i lysthuset. For ulejligheden ville de give os piger en skilling, ti eller femogtyve øre, men bedstefar havde strengt forbudt os at tage imod noget. Efter flere timers ophold på øen lød skibsfløjten til samling af passagererne, som roedes ud og kom om bord i damperen, der gjorde klar til afsejlingen. Ankeret blev hejset op, maskinen gav fuld kraft, og mens kølvandet hvirvledes til skum af den roterende skrue, og solen langsomt dalede ned bag Molsbjergene, satte damperen kursen hjemad mod Jyllands hovedstad — Århus. Damperne kunne også lejes af foreninger, og den 6. juli 1904 havde Århus Handelsstandsforening arrangeret udflugt til Ebeltoft via Hjelm. Med Handelsstandsforeningens tilladelse følger en sang, der blev skrevet i denne anledning.

Mel.: »Peder Skødt i barndomsalder«.

Årle vi til havnen joller
gamle sønner af Merkur.
Sig mig, tror du vejret holder
til den lange saltvandstur.
Bare ej Neptun, den skælm,
vender vort kalun ved Hjelm.

Medens skibets fløjte pifter
lægger vi fra kajen ud,
hist min kone står og vifter
ivrigt med sin lommeklud.
Hun et nik i flugten får,
mens vi ud på bugten står.

Ud det går mod Sletterhage —
Sletterhage — ak og ve!
For et par års tid tilbage
jeg derude dårlig ble'.
Men, min ven, umuligt nu —
tænk dig, først i juli, du.

Hjelm nu falder i betragtning,
det var den, marsk Stig engang
tog af kongen i forpagtning
som en slags ekvivalent,
fordi han, mens marsken slog,
kone i forpagtning tog.

Marsken grumt med drab og dolkning
hærged landet viden om.
Sig mig, tror du, Hjelm's befolkning
nu er blevet mere from?
Jo, min ven, jeg tror, vi kan
uden fare gå i land.

Straks vi træffe der en flink fyr.
»Kære, turde vi dig be'
om vi måtte se det blinkfyr?«
»Jo, med stor fornøjelse!«
Følge da i sluttet trop
»Fyren« højt til fyret op.

Hist på skrænten tæt ved muren
vi os nu placere glad,
her vi nyde kan naturen
samt en medbragt mellemmad.
Snart dog fløjter vor kaptajn,
vi må bort til anden egn.

Hjelmen ses alt ligge agter
med sit tårn med skrænt og køer
samt fyrmester og forpagter
og alt andet tilbehør.
Rask det nu mod hagen går,
og snart Ebeltoft vi når.

Vigen lunt i bakkekransen
ligger hen i sommerdis,
medens voven træder dansen
i den lette sommerbris.
Har et blik mod øst man vendt,
ser man byen på en skrænt.

Digt'ren Goldschmidt højst aimabel
kaldte engang meget pænt
byen Danemarks Neapel,
hvad der ej var ufortjent.
Ej Neapel fandt det groft,
den blev Sydens Ebeltoft.

Snart med højeste bevilling
og med udsøgt fint program
solen gir' en forestilling,
før den går bag bakkens kam.
Gamle Goldschmidt, du har ret,
her vi fandt en dejlig plet.

Mange lystkuttere fra forskellige egne
ankrede op ved øen i løbet af sommeren,
og de ombordværende kom i land for at
tage den historiske ø nærmere i øjesyn.
Vi havde også feriegæster, københavner-
børn, rekonvalescenter og andre, der alle
befandt sig vel i ensomheden og hentede
sundhed og kræfter på den lille katte-
gatø.

I nogle år havde vi en ældre herre,
hr. Petersen, fra København, som pen-
sionær. Hvad han kunne digte, tegne,
spille o. s. v., var helt enestående, men
han var ikke rask og kunne ikke udnytte
sine rige evner. Desværre hjalp opholdet
ikke for hans vedkommende. For at kun-
ne tjene en skilling — som vore forældre
betalte — blev det ordnet således, at når
vi havde sangtime i skolen, spillede han
på violin for os, og det var en god hjælp,

da vi så bedre kunne holde tonen. Hr.
Petersen lærte os også at danse forskel-
lige af de gamle danse. Det foregik ude
i loen, men da der var cementgulv, sled
det for meget på »sutterne« (tøjsko), og
det var jo ikke så godt. Vi fik dog lært
de nødvendige trin, så vi kunne klare en
vals, rheinländer, polka, mazurka o. s.
v., men så var det også slut med denne
»lærdom« takket være det ru cement-
gulv. Som et lille eksempel på hr. Peter-
sens tegne- og digtekunst kan jeg for-
tælle, at han i min poesibog tegnede en
stor gris, og ved siden af den kørte en
lille mand med en trillebør, og nedenfor
skrev han: »En landmands liv er et pa-
radis, når han ved jul har en velfodret
gris«. Ja, kun et lillebitte eksempel, men
dog meget betegnende.

Post

En gang om ugen: den 7., 14., 21. og 28.
i hver måned kom postbåden fra Ebel-
toft til Hjelm med postsager, proviant
og eventuelt passagerer. Aviserne var fra
ugen før. Når vi fik dem, læste bedste-
far først avisen med de sidste nyheder.
For vort vedkommende kom det sig
ikke så nøje, hvor vi begyndte, men
»Ugens Nyheder« var nu højdepunktet
for os, fordi nogle af fortællingerne fort-
satte i længere tid, og det var jo spæn-
dende at læse om, hvordan det gik de
forskellige personer. Vi holdt også Ebel-
toft Avis og Aarhus Stiftstidende, så
der var rigelig underholdning til ugen
fremover. Postbåden var hvervet af fyr-
væsenet, så til at begynde med fik vi ikke
post med båden, men bedstefar rejste til
København og talte med fyrdirektøren
om sagen og fik tilladelse til, at vi måtte

få post og proviant med båden. I nogle år skiftedes postbåden og fyrinspektions-skibet »Kattegat« fra København med postbesørgelsen. Hver 14. dag kom båden fra Ebeltoft, og hver 14. dag fik vi postsagerne med damperen fra brevpostkontoret i København. Men det var som sagt kun i nogle år, så overtog båden fra Ebeltoft atter hele sejladserne. Mens »Kattegat« sejlede fra København til Hjelm, anløb den også Hesselø og Schultz Grundts fyrskib, som ligeledes fik post, proviant o. s. v. Damperen havde ikke nogen fast fartplan at sejle efter, så den ankom til øen, enten det var dag, aften eller ved nattetid. Den ankrede ved øens læside, og en båd blev sat i vandet og roet til land af matroser og en styrmand. Bedstefar, som sammen med fyrapersonalet tog imod båden, fulgte med op til fyret, hvor fyrmesteren, der havde nøglen til posttasken, åbnede denne og uddelte postsagerne. Efter afleveringen og modtagelsen af eventuelle breve fra øboerne roede mandskabet ud til »Kattegat«, som derefter lettede anker og fortsatte nordpå til Anholt. Postbåden var ingen kapsejler; særlig når det var modvind, og der skulle krydses, kneb det med at komme frem.

En postdag kom der en dame og tre børn med båden for at besøge os i de par timer, den ventede ved øen. Det var bestemmelsen, at jeg skulle med båden, når den sejlede tilbage. Men da det blev ved den tid, vi skulle af sted, var det blikstille, så bådføreren og hans hjælper kastede anker og ville se tiden an. Vi gik derfor alle til ro. Men klokken 11 om natten lød posthornet, og så var det om at komme op i en fart, få tøj på og

komme om bord i båden. En let brise var begyndt, og alle sejl sattes til. Gæsterne og jeg fik anvist plads på nogle kasser i bådens lastrum, og der sad vi meget godt. Men efterhånden som natten svandt og dagen gryede, tog vinden til i styrke, og det blæste op til en stiv kuling. Båden havde stadig alle sejl sat til, skønt den lå så langt over på siden, at rælingen, der var ca. 2 kvarter bred, gik ned under vandet, og bølgerne stod om stævnen, så det sprøjtede ned på os til trods for, at vi havde fået en pres-senning over. Jeg var ikke glad for denne situation, da jeg vidste, hvordan en båd skulle manøvreres i storm og magsvejr, og hvilke sejl der passede til vindstyrken. Pludselig gav det et smæld, og klyveren — det yderste sejl i stævnen — blev flænget af vinden og fløj i havet. Heldigvis, for nu rettedes båden op, og det så ikke mere så faretruende ud. Da det var modvind, krydsede vi frem og tilbage, så først klokken seks om morgenen stod vi Ebeltoft havn ind, våde og forkomne. Børnene blev både søsyge og bange, hvilket sidste ikke var så mærkeligt, for en uhyggelig sejltur havde det været — en af den slags, man ikke glemmer.

Også en slags turister

Af og til kom der tyske krigsskibe, f. eks. panserkrydsere, torpedobåde, torpedojagere, og hvad de nu ellers hed de forskellige orlogsmænd, og de holdt øvelse i farvandet omkring Hjelm. Nogle ankrede sydøst for øen, og andre sejlede over til fastlandet og lå så tæt ind under land, som de kunne komme, og så begyndte de at signalere til hinanden. Om

Postbåd for anker ved Hjelm o. 1910. H. A. Ebbesen fot.

dagen benyttedes flag med forskellige farver og faconer, og når det blev mørkt, brugtes lyssignaler, ligeledes i forskellige farver og former. De lange, sorte torpedobåde snoede sig snart ind mod øen og snart ud igen, så det hvide skum stod for boven og skyllede hen over dækket. Forvovne var de, men en dag var det nær gået galt. Fra øst kom en torpedojager i fuld fart med retning mod Hjelm Dyb — farvandet mellem fastlandet og Hjelm — men den var kommet for langt ind mod øen, for da den passerede Nordhagen, standsede den pludselig, dog kun et øjeblik, så slog maski-

nen bak, den drejede rundt og satte kursen ud mod dybet. Den er muligvis enten stødt på havbunden eller har ramt en sten uden derfor at tage skade.

En sygetransport

Sygdom var heldigvis en sjælden gæst hos de 25 indbyggere, som dengang boede på den lille ø, og da der på den tid kun var sejlbåde, og man tillige måtte rette sig efter vind og vejr, kunne det være vanskeligt at få en læge til øen i rette tid. Bedstemor hørte ikke til de stærke, og hun blev engang meget syg, så lægen rådede til indlæggelse på hospi-

tal i Århus. Den store båd, hvor der i stævnen var en kahyt med en køje, blev gjort klar, og bedstefar sejlede bedstemor til Århus, hvor hun blev indlagt på hospitalet og gennemgik to store operationer. Køjen i båden var foret med halm, og sengetøjet var varmt, så bedstemor lå lunt og godt, mens sejlturen varede. Det tog lang tid — så vidt jeg erindrer to måneder — før bedstemor blev så rask, at hun kunne komme hjem. Men hvordan få hende hjem? Hun kunne ikke tåle at sejle den lange vej i båd og endnu mindre at køre med tog og videre med postvogn til Ebeltoft og derefter med båd resten af vejen. Jo, bedstefar henvendte sig til direktøren for Århus Dampskibsselskab og anmodede om at leje en af dets dampere til hjemturen og fik tilladelse dertil. Bedstemor kom om bord, og damperen ankom til øen sent en efterårsaften, hvor mørket rugede over hav og land. Da bedstefar var med damperen, roede karlen i mulm og mørke — kun vejledt af skibets lanterner — ud til den. Bedstemor firedes på en båre ned i båden, hvor der var rigelig med halm og dyner, for at hun ikke skulle fryse. Imens havde vi piger vognen med studeforspandet parat, så da båden kom til land, blev bedstemor forsigtigt lagt over i den ligeledes med halm og sengetøj forede kassevogn og kørt op ad skrænten til gården. At bedstemor kom hjem på denne lempelige måde, var en smuk gestus af direktøren og damperens besætning fra kaptajnen til messedrengen, og vi var meget taknemmelige for denne imødekommenhed. Om bedstefar betalte noget for transporten, ved jeg ikke, men det er usandsynligt, da han

gjorde selskabet mange tjenester, når dets dampere om sommeren anløb øen med turister. Det varede længe, før bedstemor genvandt helbredet, men hun levede dog mange år efter, og mine bedsteforældre oplevede at fejre både guld- og diamantbryllup.

Forskelligt

Nordvest for øen Hjelm ligger der på fastlandet en lille by, Boeslum. Beboerne ernærede sig dengang mest ved fiskeri, og vi kom således af og til i forbindelse med dem, når de ankrede ved øen. Af dem vi bedst kendte var en tidligere postbådsfører Kristensen, en særpræget mand med guldørenringe. Han havde i sin ungdom sejlet på de store have. Når han og hans kone redte fiskegarn, udspandt der sig mange samtaler om dette emne. Det begyndte gerne med, at hans kone, mens hun pillede muslinger, tang, krabber og andet af garnene, sagde: »Lille mand, kan du huske, da du var i Ægypten?» osv. og så måtte »lille mand« til at blade i mindernes bog og fortælle derude fra de fjerne have, alt mens han tog sin tørn med rensningen af garnene.

Så var der Anders Grosche med det røde, buskede skæg. Det fortaltes, at da han engang sejlede en af mine mostre over til Hjelm i anledning af hendes forældres sølvbryllup, kunne båden ikke komme helt ind til stranden, og Anders Grosche ville da bære hende i land. Men ak og ve, inden han nåede så langt, tabte han hende i vandet. Moster fik dog kun våde støvler og strømper, men hun har sikkert ikke været godt tilpas efter den medfart, og hvem ville vel have været det?

Under krigen 1864 flygtede en østrigsk soldat fra den tysk-østrigske hær, og det må vist ses som et under, at han kom godt og velbeholden forbi de fremtrængende tropper. Soldaten nåede op gennem Jylland til det lille fiskerleje Boeslum, hvor han var i sikkerhed, da det lå ude ved havet og langt fra alfar vej. Soldaten hed Johan Bali Stakori, men i daglig tale blev han kaldt Bista. Bista bosatte sig i Boeslum, hvor han drev fiskeri og ellers ernærede sig og familien ved at hjælpe på de omliggende gårde.

Maleren i Boeslum hed Rasmussen, og han var en sikker gæst hos os. Hvert forår kom han med sine fire får, som græssede sammen med vore til hen på efteråret. Til gengæld malede, klinede og kalkede han for os. Før i tiden var det pigernes arbejde, og bedstemor fortalte os, hvorledes hun og flere unge piger gik fra gård til gård og klinede (murede) og kalkede. Det var ligesom sypigerne og skrædderne, der vandrede rundt med symaskinen og syede for folk, kun var murerarbejdet meget strengere. Det hændte, at maleren og hans kone kom med deres får, den dag det var bedstefars fødselsdag, det var i maj måned. Mens bedstefar og maleren trak fårene hen på lavlandet, fik vi travlt med at smøre mellemmad, koge chokolade, lave kaffe og derefter pakke maden samt de nødvendige rekvisitter i kurve. Imidlertid var fyrassistenten med familie kommet, og nu gik det så i sluttet trop hen til »Rosenlund«, en dejlig plet med fuglesang og duftende blomster. Der blev lavet et interimistisk ildsted af sten, hvorpå chokoladegryden anbragtes for at få indholdet varmet, og kaffen var-

medes på samme måde. Tørre pinde brugtes til brændsel, og vi måtte kravle ind mellem træer og buske for at få fat på dem. Tæpper, som var bragt med, bredtes ud på grønjorden, og så lejrede vi os — det vil sige — vi satte os til rette og nød de medbragte madvarer, chokoladen og kaffen med velbehag. Maleren, der både var fisker og maler, var også en habil musiker, og han havde sin harmonika med, så når måltidet var færdigt, spillede han op til en svingom på grønsværen. Det var vals, polka, rheinlænder og andre af vore gamle dansemelodier, der tonede ud over lavlandet. Tiden svandt hurtigt, og vi måtte bryde op. Malerens skulle sejle hjem, inden mørket faldt på, fyrassistentens gik hjem til deres, og vi havde også vort at passe, så vi kunne blive færdige ved dagens lys. Men en god og hyggelig eftermiddag havde vi haft i gode venners lag.

Jagt

Fra jagtens begyndelse og til den sluttede, skød bedstefar en del fuglevildt, han var en ivrig og dygtig jæger. Om morgenen, før vi gik ud for at malke, skulle vi hen til pynten og »mærke«, hvilken retning vinden kom fra. Det var nemlig så mørkt, at vi ikke på bølgerne kunne se, hvorfra vinden kom. Når vi stod på pynten, og vinden kom lige i ansigtet, var den i vest, havde vi den på venstre kind, var den sydvest, havde vi den på højre kind, var den nordvest. Bedstefar gik på jagt, når vinden var vestlig, ellers kunne det skudte vildt ikke drive i land. Han fik patronbæltet spændt om livet, bøssen over skulderen og et knippe halm under armen. Halmen

sad han på i det fugtige tanghus, der var lavet ude på spidsen af Sønderhagen. Bedstefar skød mange forskellige fugle: edderfugle, havlitter, brunnakker, fløjlsænder, skarver, måger og mange andre.

Ved petroleumslampens skær sad vi om aftenen og »ribbede« (plukkede) fugle. Det var ikke let, for fjerene sad ofte så fast, at vi fik ondt i fingrene, men af skulle de, og det gav dejligt fyld til puder og dyner. Når ænderne var plukkede, blev skindet flået af og kroppen lagt i mælk til næste dag, for at den trannede smag kunne trække af. De anvendtes til steg, og godt tillavet med spæk og fløde blev det for os, der ikke var forvænt med fersk kød, en herlig ret. Skarverne eller ålekragerne, som de også kaldtes, blev flået. Skindene spilede på et bræt, hvorefter de blev garvede. Dertil brugtes grutning, der rørtes med vand til en lind grød, der smurtes på skindene. Efter nogle dages forløb var fedtlaget opløst og kunne skræbes af. Når det var gjort, blev skindene tørrede, og de var da færdige til brug. Af de smukke skind syedes muffler, pelskraver og baretter, hatte, der var moderne dengang. Ligesom ænderne blev skarverne også lagt i mælk, og efter at kødet var vandet ud og skyllet i flere hold koldt vand, anvendtes det til bøf og ragout. Samme fremgangsmåde brugtes ved tilberedningen af det øvrige fuglevildt, da alle fuglene var mere eller mindre trannede.

Det hændte også, at der kom sælhunde svømmende langs med kysten. Bedstefar fik da hurtigt fat i bøssen, og når sælen dykkede, kravlede han så lydløst som muligt frem gennem tang, sand og

sten, for at den ikke skulle høre ham. Var han heldig at skyde sælen, måtte vi ro ud med prammen og hente den i land. Skindet flåedes af, og det blev spilet ud på lodøren, for at det kunne tørre. Når vi havde flere skind, blev de garvede, dette foretog vi ikke selv, men vi sendte dem til garveriet. Enten solgtes skindene, eller de anvendtes til forliggere, eller vi syede trøjer af dem. Afsmeltningen af spækket foregik i en gammel gryde på et ildsted nede ved stranden. Det gjaldt om at få det så langt væk som muligt, da det afsmeltede spæk var så ildelugtende, at det ikke var til at være i nærheden af gryden. Trannen fra det smeltede spæk blev hældt sammen med talg fra fåreslagtingerne, og når det var stivnet, brugtes det til vognsmerelse. Når sælkødet var behandlet på samme måde som fuglevildtet, blev det brugt til bøf, og for at den trannede smag ikke skulle være alt for gennemtrængende, blev der hakket lige så meget røget flæsk i, som der var kød. Når der kom godt med løg i og en god sovs, var det ikke så ilde en spise. Halen sendtes til København, og bedstefar fik tre kroner for den.

Man prøvede at sætte agerhøns ud på øen, men det faldt ikke heldigt ud, de forsvandt derfra. Måske forsøgte de at flyve til fastlandet, den lange flyvetur blev for meget for dem, og de faldt uhjælpeligt i havet. Der blev også forsøgt med harer, men de formerede sig for meget og gjorde stor skade i haverne, roekulerne og andre steder, hvor der var noget spiseligt, de kunne lide. Så blev der holdt klapjagt på dem, og efterhånden blev de udryddede.

Strandinger

Da jeg ikke kunne huske de forskellige data (hjemsted og lignende) vedrørende skibe, der var strandet ved Hjelm, henvendte jeg mig til overfyrrasser Toni Christensen, Hjelm fyr, og han var så venlig at give mig nogle oplysninger. På eget initiativ videresendte overfyrrassereren mit brev til fyrdirektoratet, og dette har velvilligt sendt mig disse oplysninger om strandinger ved og i nærheden af Hjelm i tiden fra 1899 til 1907 med kortfattet tekst:

22.4. 1899. Skonnert »Fuchs« af Riga, Rusland, strandet på »Pullen« øst for øen. Årsag: Søkortet var for gammelt. Skonnerten kom flot ved assistance.

27.8. 1901. Dampskib, navn og hjemsted ukendt, strandet på Bjarkes grund syd for Hjelm. Skibet kom flot.

17.3. 1903. Dampskib »Laura« af Åbenrå, strandet syd for Elsegårde.

15.12. 1903. Galeasen »Sophie« af Christianssand, Norge, strandet 1000 alen vest for Gåsehagen. Blev bragt flot.

26.2. 1904. Dampskib »Union« af Århus, strandet under snetykning på sydøstrevet. Blev bragt flot.

29.1. 1906. Skonnert »Peter-Lydia« af Riga, Rusland, strandet på Ørhagen. Skibet bragt flot.

25.4. 1970. Galeasen »Fiskeren« af Brevig, Norge, strandet på nordsiden af Hjelm. Skibet blev bragt flot.

Af ovennævnte strandinger kan jeg kun mindes galeasen »Sophie« og dampere »Union«s strandinger. Den 15.12. 1903 havde galeasen »Sophie« af Christianssand, Norge, søgt læ og kastet anker ved fastlandet. Om natten blæste det op til nordveststorm, og i den hårde

søgang blev ankertovet slidt over, og skibet kom i drift. Henad morgenstunden strandede det 1000 alen vest for Gåse- og Stenhagen på Hjelm. Skibet var kastet så langt ind på stranden af bølgerne, at vi omtrent kunne gå ud til det med træsko på. Skipperen og jungmanden, der var de eneste besætningsmedlemmer på skuden, kom hen til os og fik noget at spise og blev varmet efter den kolde og hårde tørn over havet om natten. Begge mænd og skibet var sluppet godt fra strandingen, og da »Sophie« — så vidt jeg mindes — ved højvande og bådes hjælp kom ud i sit rette element, fortsattes den afbrudte sejlads.

D.F.D.S.s damper »Union« strandede, som foran nævnt, den 26.2. 1904 klokken halvfem om eftermiddagen på sydøstrevet ved Hjelm. Vindstyrke: mærsejlskuling. Strandingsårsag: snetykning. Dampere kom fra Leeds med en ladning kul og støbegods til hjemstedet Århus. Det var i mørkningen, og himmel og jord stod i et knog — det vil sige snevej — da der fra fyrpersonalet kom bud til bedstefar, at der var strandet en damper på øens østside. Bedstefar gik straks derom og tog en lygte med for at vejlede mandskabet i skibets båd, som allerede var firet ned. Bedstefar gik langs stranden og svingede med den tændte lygte for at vise vej. Der måtte ros uden om Sønderhagen for at komme fra det frådende hav ind i smult vand. Det var jo en større invasion at få, men det ordnedes således, at fyrmesterens, fyrassistentens og vi hver fik seks mand at huse og sørge for forplejning til, så mad og husly fik de alle. Da stormen næste dag var løjet af, og snevejret var

ophørt, sejlede bedstefar 1. styrmand over til fastlandet, for at han kunne underrette rederiet om strandingen og rekvirere assistance hos Switzers Entreprise for at få skibet af grunden. Da dykkeren undersøgte damperen, viste det sig, at der var hul i bunden. Det var muligvis kommet ved, at skibet i den høje søgang havde ramt en sten. Masterne, skorstenen, kommandobroen og det øverste af rælingen kunne ses, når det var stille vejr, men ellers skyllede bølgerne hen over dækket. Efter at Switzer havde fået haveristen af grunden, blev den bugseret til Århus.

Man skulle vel ikke synes, at stranding kunne finde sted en nat, hvor der ikke rørte sig en vind, hvor havet var blankt som et spejl, og månen skinnede fra en skyfri himmel. Og dog skete det en sådan nat, at en svensk damper strandede på »Polleren«, et rev nordøst for Hjelm. De forskellige data er ubekendt. Den vagthavende havde taget fejl bestik, så damperen var kommet ud af kurs og sejlet for langt ind mod øen. Da skibet blev vendt, stødte det et øjeblik efter på grund. Besætningen kom i land, men roede atter ud til skibet, da det lå temmelig højt på vandet, og der i det stille vejr ikke var fare ved at være om bord. En ældre stewardesse samt 1. styrmands forlovede, der begge var med damperen, boede hos os, til den atter var sejlklar. Næste dag sejlede bedstefar — ligesom ved »Union«s stranding — til fastlandet med 1. styrmanden, for at han kunne meddele rederiet om strandingen og tilkalde hjælp fra Switzer. Når bedstefar havde røget på sin shagpipe og lagt den fra sig, tog stewardessen den og »dam-

pede« videre, dersom piben ikke var røget ud. Var den det, stoppede hun noget af bedstefars tobak i og nød piben med velbehag. Når jeg mindes dette, er det måske, fordi det var første gang, jeg så en dame ryge; det var ikke moderne på den lille ø. Damperen kom af grunden, og så vidt jeg husker, blev den bugseret til Århus.

Til at advare de søfarende var der udlagt sømærker på grunde og rev omkring øen. Sømærkerne bestod af en høj stang, hvor der i toppen var fastsurret en kost. Stangen var forankret til havbunden. Når det var isvinter, blev sømærkerne inddraget af fyr- og vagervæsenets damper »Løvenørn«, for at de ikke skulle blive skruet ned eller ført med isen, når den kom i opbrud, og således blive vildledende og til fare for søfarten. Cirka midtvejs mellem Øerhagen på fastlandet og Sønderhagen på Hjelm ligger Klokkegrund. Efter forlydende havde den fået navnet, fordi molboerne her i sin tid »drukned« en kirkeklokke. Da de havde kastet klokken i havet, skar de et mærke i bådens kant, hvor rebet var gledet over, og de mente så, at de kunne finde stedet og klokken igen.

Højtiderne

Julen

Til årets største højtid, julen, var der mange forberedelser, så både karterne og rokken blev sat til side, det hele kom ikke i brug før efter helligtrekonger. Tøjet blev vasket i god tid, så det kunne blive tørret, strøget og ordnet inden jul, for efter gammel seje (sigende) måtte der ikke vaskes eller hænges tøj til tørre i helligdagene. Derefter blev der taget fat

på rengøringen med skuring og fernisering o. s. v. Kagedåserne, grydelågene, lamperne, kobberkedlen og meget mere pudsedes, så man kunne spejle sig i de forskellige ting.

Bagningen foregik i komfurovnen, og foruden de sædvanlige hvedebrød bagtes julekage, sandkage og lagkage, så der var noget at skære af. Til bagningen brugtes smør både til store og små kager. Margarine kendte vi så godt som ikke; dog hændte det, at vi en enkelt gang købte en fempundsæske om vinteren, når køerne ikke gav så meget mælk, at der kunne blive fløde til smørforbruget. De med smør bagte vanillekranse, jødekager, pebernødder og andre kager var meget lækre. Et par dage før jul blev klejnerne kogt. Dette foretog bedstemor selv, men vi fik lov til at hjælpe med at vride dem, og det syntes vi var meget fornøjeligt. Brune kager eller sirupskager, som hører julen til nu om dage, kendte vi ikke.

Nu var vi nået så nær jul, at grisen skulle slagtes, hvilket ikke gik lydløst af. Slagtedagen var alle mand tidligt på færde. Gruekedlen fyldtes med vand, og der fyredes ekstra godt, så det kunne komme i kog, til grisen var slagtet og skulle skoldes. Grisen gik i et indelukke bag tyrens og studens bås i kostalden. Dyrene lukkedes ud, og det blev overladt mig passe dem. De var ikke tilfredse med at komme ud i kulden og mørket. Jeg jog dem så langt væk, som jeg kunne få dem, for det var så uhyggeligt at høre grisen hyle, men de var ofte tvære og ville hurtigst muligt ind i stalden igen. Det kom de ikke, da døren var lukket, fordi jeg ikke kunne magte

at give dem de tunge jernklawer (bindsler) på, så de måtte vente, til karlen var færdig med at hjælpe bedstefar med slagtingen.

Bedstemor rørte i blodet, og der blev hældt koldt vand i, for at det ikke skulle klumpe. Når blodet var afkølet, blev det siet over i en krukke, og der kom nogle kopper fine byggryn i. Der rørtes af og til i massen, men ellers stod det således til næste dag. Efter at vi havde fået en bid brød og en kaffetår, blev grisen skåret op, og indmaden blev taget ud og gjort i stand. Tarmene rensedes, tyktarmene skuredes i salt med en halmvisk, de brugtes til sorte pølser (blodpølser). Tyndtarmene blev vendt og skrabet rene med en kniv, og både tyk- og tyndtarmene kom derefter i en spand med koldt vand tilsat en håndfuld salt. Tyndtarmene anvendtes til medister og lungepølser. Leveren vandedes ud i koldt vand. Den ene halvdel blev kogt, og når den var afkølet, blev den findelt på rivejernet. Den anden halvdel hakkedes, mens den var rå, på kødhakkemaskinen. En håndfuld kødfars, den revne hakkede lever, et lille løg, stødt peber, allehånde, ingefær, salt samt små flæsketerninger rørtes sammen med æg og fløde og bagtes til den dejligste leverpostej. Den blev skåret i skiver, dyppet i eddike og spist til fedtemellemmad. Lungerne, nyrene og noget halskød blev hakket sammen og æltet med de forannævnte krydderier, stoppet i tarme og saltet. Disse lungepølser kogtes med saltmad i grønkålsuppe og lignende varme retter om vinteren. Hovedet deltes, den ene halvdel blev saltet og den anden kogt og lavet til sylte. Når hovedet var kogt, så kød

og flæsk faldt fra benene, blev det skåret i små stykker og lagt lagvis med krydderier og salt i en skål, hvori det stivnede. Det var nem og god mad at tage af i de søgne juledage.

Når grisekroppen var kold, blev den parteret. Skinker, forbove og sideflæsk blev saltet, og efter at have ligget tilstrækkelig længe i lagen, blev det hængt til tørre over komfuret og derefter sendt til røgeriet i Ebeltoft, hvor det blev røget. For at de røgede kødvarer kunne holdes friske, opbevaredes de i tønder med rughalm mellem lagene, og de stod ved skorstenen på loftet over stuen. Småkødet, der »pudsedes« af de store stykker, hakkedes og brugtes til medisterpølse. Farsen æltes med suppe fra svinehovedet og forskellige krydderier og salt, hvorefter det med fingrene blev stoppet gennem pøsehornet i tarmene. Der lukkedes for begge ender med pølsepinde. Pølsepindene var de spidse torne på slænbuskene. De blev klippet eller skåret af grenene. Barken skrabadet af med en kniv, og derefter blev de tørret på kakkelovnen. Efter brugen blev de skoldet og tørret; og de blev opbevaret i dåser til næste slagting. Af slagene og mellemgulvet syedes rullepølser, der saltedes, og også disse kogtes sammen med sulemaden. Flommen blev skåret i små stykker og afsmeltet. Fedtet siedes i krukke, hvori det stivnede. I fedtegreverne kom der løg og æblestykker samt et par rugbrødsskalke (endeskiverne af rugbrød). Når de var gennemtrukne af fedt, var det en lækkerbidskan for os børn. Revelsbenene (ribbenene), mørbraden og andre egnede stykker kød blev stegt, og sammen med kogt medi-

sterpølse kom det i en krukke. Smeltet fedt hældtes over, og når det var stivnet, opbevaredes det således til senere brug. Hakket kød — rådt — opbevaredes på samme måde og anvendtes til frikadeller, fyldt hvidkål og andre farsretter om vinteren. Resten af det ferske kød spiste vi i julen og nytåret, så vi levede højt i længere tid efter slagtingen. Svineblæren rensedes, pustedes op med en pibespids og tørredes. Mens vi var børn, blev den, når den var tør, spændt over en krukke og bundet fast til kanten. Der anbragtes en hønsefjer — af de stiveste og største — i midten af den udspændte blære, og når man så strøg fingrene op og ned ad fjeren, frembragtes forskellige toner eller måske rettere lyde. Dette instrument kaldtes en »woggepot«.

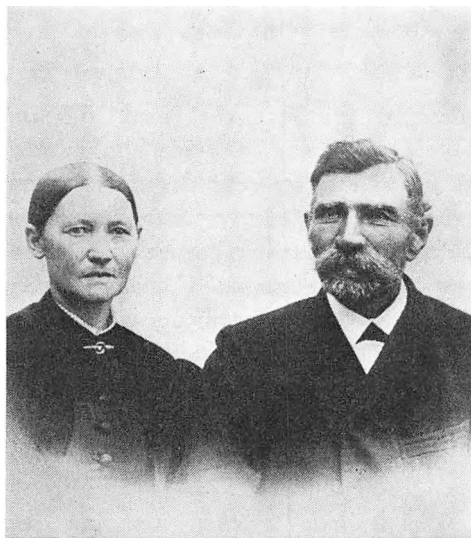
I blodmassen, hvor der dagen forud var kommet byggryn, rørtes der rugmel, så det fik konsistens som en tyk vælling. Foruden de forannævnte krydderier, der brugtes til den øvrige slagtemad, kom der også sukker, rosiner, stødt kanel og små terninger af fedt i. Disse varmedes på panden, for at de ikke skulle klistre sammen i den kolde blodmasse, som derefter fyldtes i tarmene gennem et stort pøsehorn. De fyldtes kun halvt op, for der skulle være plads til, at gryn og mel kunne udvides under kogningen. Tarmene lukkedes for begge ender med pølsepinde, og derefter kogtes de i gruekedlen. Den første dag fik vi de varme sortepølser med sirup, men siden blev skindet taget af, og de ristedes i smør eller fedt på panden, og hertil spiste vi varme fedtegrever.

Slagtingen foregik så betids, at en kurv slagtemad kunne sendes med post-

båden den 21. december og nå frem til nogle bekendte i København inden jul. Vi modtog med samme båd en pakke med julegodter, appelsiner, julebøger og ugeblade fra samme familie. Det var efterhånden blevet en fast regel at udveksle disse julehilsener. Som børn glædede vi os meget til julepakkens indhold af godter og nødder, for selv om bedstefar købte noget af samme slags, når han inden jul var i Ebeltoft med æg, smør og ost, var det ikke meget, vi fik, det var jo efterhånden ikke nødvendigt.

Bedstefar havde blandt andet også et grantræ med hjem. Det var ikke ret stort, da der hverken var højt til loftet eller vidt til væggene i stuen, hvor det skulle stå. Men trods træets lidenhed lavede vi dog pynt til det. En aften før jul fik vi papir, saks og klistre frem, og så blev der klippet og klistret af hjertens lyst. Rødt og hvidt silkepapir lavedes til roser og klippedes til net, og vi flettede hjerter og drejede de nydeligste kræmmerhuse af kulørt glanspapir. En slags kurve lavedes af silkepapir og bunde af tændstikæsker. Når bunden var taget af, klistredes frynset silkepapir om kanten, og det samledes fornedet med en strimmel sølvpapir. Frynserne lavedes på den måde, at papiret klippedes i tynde strimler, og når man forsigtigt strøg med en saks indefra og udefter, krøllede spidserne, og der dannedes en dusk, når det blev bundet sammen. Til klistre brugte vi flormel, der var rørt ud med koldt vand, og en stiv vingefjer, hvor de nederste dun var klippet af, blev anvendt som pensel. Lysholdere havde vi ikke, men i flammen af et lys varmedes en knappenål, og når de glødende nåle an-

bragtes fornedet i lysene, smeltede stearinen. Når det stivnede igen, sad nålene fast, og de kunne så stikkes i grantræets grene og således fastholde lysene. Af sølvpapir klippedes en stjerne, som blev sat fast med tynd ståltråd i træets top. Fine røde æbler pudsedes blanke, og der blev bundet en tråd om stilkene, så de kunne hænge på grenene. Jeg erindrer, at vi lærte, at stjernen i træets top var et sindbillede på stjernen, der julenat stod over Bethlehem; æblerne symboliserede syndefaldet og nettet Peders fiskedræt. Når juletræsdyngen var færdig, blev den gemt hen på et sted, hvor den kunne tørre. — Det var ikke kun os, der fik ekstra forplejning i julen, men kreaturerne skulle der også sørges for. Der skulle være rigeligt foder til dem i helligdagene, så dagen før juleaften blev

Anders Andersen (1841—1929), forpagter på Hjelm 1875—1907, og hustru Ane Margrethe f. Jensen (1845—1928).

der tærsket og malet korn, så der var rigeligt med halm og grutting til dyrene til efter nytår.

Og nu var det så juleaften. Vi fik som sædvanlig fedtemad med spegesild, røget pølse og spegekød til davre. Til middag fik vi risengrød med sødet øl, og der blev kogt så meget grød, at vi næste dag kunne få øl og grød. Om eftermiddagen blev juletræet pyntet. Det anbragtes i en spand med vådt sand, for at det bedre kunne holde sig friskt og grønt. Om spanden var der viklet grønt papir. Juletræskurvene blev halvt fyldt med pebernødder, nogle få bolsjer samt enkelte nødder. I nettet kom der en figen. Når vi var færdige med at pynte juletræet, var det ved den tid, hvor der skulle malkes, da der juleaften begyndtes tidligere end til daglig, for at vi kunne blive færdige og komme i søndagstøjet, inden der skulle spises.

For det meste fik vi andesteg med hvad der hørte sig til, men havde vi ikke ænder, stod aftensmaden på flæskesteg og medisterpølse med tilbehør. Hverken Martha eller jeg kan mindes, at vi fik efterret eller dessert efter stegen, så vi har sikkert ikke fået noget. Når maden var på bordet, rejste bedstemor sig og læste op af en andagtsbog med kristelige betragtninger til hver dag i året. Den var udgivet af pastor E. Man, Farum præstegård ved København den 1. september 1864. Vi sad med foldede hænder og lyttede til teksten for den 24. december.

Der hvilede en egen stemning over højtiderne derhjemme på øen, og særlig juleaften var alt tyst og stille. Men det hændte dog, at naturens kræfter satte

ind, så stormen ruskede i tage og spær, og bølgerne buldrede mod land, men så følte hyggen og varmen endnu mere inden døre. Det var skik og brug, at karlen — der også til daglig spiste sammen med os — efter måltidet gik hen og gav bedstefar og bedstemor hånden og sagde tak for mad. Det samme gjorde vi piger også; men på denne hellige aften fik bedstefar og bedstemor tillige et kys på kinden af os. Dette var en gammel skik hos os juleaften. Efter at der var taget af bordet, vasket op og ryddet til side, gik vi ind i den pæne stue, hvor juletræet stod, og lysene tændtes på træet. Der var ikke plads til at danse om juletræet, så vi sad i sofaen og på stole. Ved skæret af de tændte lys sang vi nogle salmer, blandt andet »Et barn er født i Bethlehem«, »Dejlig er den himmel blå«, »Julen har englelyd« og »Den yndigste rose er funden«. Det var gerne de samme salmer, vi sang. Nå, lysene måtte ikke brænde ret længe, da de skulle tændes flere gange i julen og også nytårsaften, og da det trods lysene følte koldt i stuen — den blev kun opvarmet af en petroleumskakkelovn — var det rart at komme ind i den lune opholdsstue igen.

Julegaver var ikke så moderne dengang som nu. Dog fik karlen en krone af bedstefar, og efter at jeg var konfirmeret, fik jeg også en krone, det var mange penge for mig. Jeg erindrer også, at bedstemor et år fik et smukt langsjal og jeg en fin dukke fra forpagterens på Gammel Estrup. Deres søn, som ikke var rask, havde været hos os i sommerferien og var kommet godt til kræfter efter opholdet i den friske og sunde søluft. Om bedstefar og mine mostre fik noget,

er desværre gået i glemmebogen, og Martha, som jeg har talt med derom, kan heller ikke huske det. (Se familieforholdene, Østj. Hj. 1970 s. 82 f.). Men dukken, jeg fik, var alle tiders dukke. Ih, hvor var den fin! Kroppen var af hvidt skind, den havde porcelænshoved med lysegult hår og ligeledes porcelænsarme og hænder, og så havde den de smukkeste blå øjne, ja de var så blå som forglemmigejer, og så kunne den lukke øjnene. Tøjet — kjole, underskørt, chemise og benklæder — var syet og sømmet med hånden, og så havde den de nysseligste lyserøde, hjemmestrikkede strømper, jeg kan endnu se dem for mig. Efter jul blev dukken gemt, og jeg fik kun lov til at lege med den en gang imellem om søndagen, så den holdt længe, ja så længe, at min ældste datter fik den at lege med. Men så var det også forbi med stadsen, dukken var skørnet af tidens tand. Et bevis på, at den, der gemmer til natten, gemmer til katten.

Juleaften måtte der ikke sys eller foretages andet håndarbejde, så kunne man få bulne fingre efter gammel seje (sigende). Vi fordrev tiden med at læse i julebøgerne, som familien i København havde sendt os. Der havde ikke været tid til sligt for al den travlhed før jul. Senere på aftenen, d. v. s. ved nitiden, fik vi alle kaffe med julekage og småkager. Det var en sjældenhed for os at få aftenkaffe, det hørte ikke med til den daglige forplejning, kun bedstefar fik af og til om vinteren »skrummelkaffe«, opvarmet kaffe, der var levnet fra om eftermiddagen, og dertil kandis. Ved samme lejlighed vankede der gerne en knald kandis til os. Når vi var for-

kølede, brugtes kandis som lægemiddel. Det lindede så dejligt i halsen. Nu var det blevet sengetid, for vi skulle jo op næste morgen til sædvanlig tid, så derfor: »God nat og tak for i aften!«

»God morgen og glædelig jul!« Det var bedstemor, der vækkede os med denne hilsen. Hun var altid først oppe og havde allerede tændt ild i kakkelovnen. Vi kom hurtigt i tøjet og skyndte os om i den varme stald, for uha! hvor var det koldt udenfor. Juledags middag fik vi frokost med forskellig slagtemad og som tidligere nævnt kogt øl med risengrød i stedet for kaffe.

I juledagene besøgte familierne hinanden. Der skulle smages på julemaden og julekagerne, og det var spændende, for selv om vi var landsmænd, havde vore vugger stået forskellige steder, og maden blev ikke tillavet på samme måde. Fyrmesteren var sjællænder, fyrassistenten bornholmer og vi jyder. Ligesom vi ikke talte samme tungemål, var der ord, som skønt stavet ens, dog ikke havde samme betydning. Dette var årsag til, at jeg engang som barn blev meget desorienteret. Jeg var inde hos fyrassistentens to døtre, som jeg gik i skole med, og skulle læse noget tysk, der ikke stod i min bog. Vi tre sad nok så hyggeligt i et lille kammer og læste, da døren blev lukket op, og børnenes mor sagde på sit syngende bornholmske mål henvendt til mig: »Kan du nære dig, Christiana?« Jeg vidste ikke hvad jeg skulle svare, for når der hjemme blev sagt: »Kan du nære dig?«, var det ensbetydende med, at vi skulle være stille, og jeg havde siddet stille og passet mit, syntes jeg da. Derfor blev jeg svar skyldig. Men såle-

des skulle det heller ikke forstås. Børnenes mor mente, om jeg kunne holde varmen, eller om jeg frøs. Det var om vinteren, og der var koldt i kammeret, da der ikke var kakkelovn.

Hjemme hos os var stuerne jo små, så når vi havde gæster, blev der kun inviteret en familie ad gangen. De blev budt til eftermiddagskaffe, aftensmad og aftenkaffe. Når fyrmesteren med familie besøgte os, kom hans kone, på grund af dårligt helbred, kørende i deres kassevogn, siddende på enten en fjæl, der var lagt tværs over vognen, eller på en brynje halm (knippe eller neg) med deres hest som forspand og tjenestekarlen som kusk. Det var jo længe før bilernes tid, for en sådan havde været på sin plads ved slige lejligheder i stedet for den ubekvemme, skumplende kassevogn.

Mens de ældre drøftede forskellige problemer, og hvad der kunne være af »nyt« i de ugegamle aviser, fornøjede vi unge og børn os med at spille effen og ueffen med pebernødder, og det spillede således: Nødderne deltes i bunker, en til hver deltager og lige mange i hver bunke. Derefter tog man nogle pebernødder i den ene hånd, uden at det kunne ses hvor mange, rakte hånden hen til en af deltagerne og spurgte: »Effen eller ueffen?« Svarede den adspurgte effen, og der var et lige antal nødder i hånden, fik vedkommende dem, men var der et ulige tal, skulle medspilleren af med lige så mange pebernødder, som det ulige tal viste. Det var ganske morsomt, men efterhånden svandt det i beholdningerne, og til sidst havde vi spist alle pebernødderne, hvad der jo også var det egentlige formål.

Julestormen

1. juledags eftermiddag og aften år 1902 havde fyrassistenten med familie besøgt os, og da de hen på aftenen gik hjem, var det blæst op til en veritabel nordveststorm, der piskede skum og sand op på vinduerne. Bedstefar og karlen gik ned til stranden for at se, hvorledes det stod til med vandstanden, og det viste sig, at brådsøerne skyllede ind i bådehuset, og vandet løb omkring de to både og prammen, som var fortøjet derinde. Da det så ud til, at bølgesuget, når vandet løb tilbage, kunne trække bådene med ud i havet, gav bedstefar sig til at lægge rullerne til rette, hvorpå bådene kunne køres ud af huset. Karlen gik imens op efter tyren og studen, og da de havde fået seletøjet på og var spændt for hammelen, som sattes fast med en bolt i en løkke, der var bundet til ankertovet, trak de bådene gennem det sydende hav. Det var et strengt job for de to dyr at vade i det kolde vand; men da alt var i orden og bådene anbragt inde ved skrænten, kom de ind i den lune stald og fik et ekstra foder. Mørket vanskeliggjorde redningsaktionen, da vi kun havde en petroleumslygte at se ved. Tannen (vægen) var ikke større end en blyant, så det var ret uhyggeligt at færdes dernede, når bølgerne kom væltende mod land, og i den dunkle belysning var det ikke til at beregne, hvor langt de løb ind over stranden. Bedstefar og karlen kunne nok hytte sig, de havde nemlig lange søstøvler på.

Næste dag gik bedstefar op til den nordre vang på højlandet, hvor der stod et byghæs, for at se, om det havde klaret stormen. Det havde det ikke, der sad

kun lidt strå hist og her i hegnet og i nogle små buske, det øvrige var formodentlig blæst til havs. Da stormen var stilnet og vandstanden atter normal, så det bart ud omkring bådehuset. Heldigvis havde taget og stolperne, det hvilede på, holdt. Men sand og grus, der var fyldt op med store sten, der støttede stolperne, var skyllet væk, så der måtte køres mange læs småsten og sand for at fylde hullerne, så bådene atter kunne komme på plads. Fyrmesteren, der havde haft hundevagten, d. v. s. vagten fra klokken tolv nat til fem morgen, kom ned til os og fortalte, at det havde rystet meget i tårnet, og ved nærmere eftersyn viste det sig, at der var en revne mellem tårnet og fundamentet.

Nytår

I den søgne jul — dagene mellem jul og nytår — var vi på genvisit hos fyrmesterens og fyrassistentens, men ud over det forløb helligdagene stille og rolige. I det hele taget dyrkedes ikke megen selskabelighed ud over helligdage, fødselsdage og enkelte søndage. Enhver passede sit. Ligesom juleaften var vi også nytårsaften færdige med vort udearbejde, malkning m. v. i god tid. Inden vi spiste til aften (nædder), der bestod af flæskesteg, medisterpølse, rødkål, kartofler og sovs samt diverse syltetøj, læste bedstemor andagtsstykket for den 31. december. Bagefter spiste vi vor nædder, og når måltidet var færdigt, blev der taget af bordet, vasket op og ryddet til side. Så tændtes lysene på juletræet, og mens de brændte ned, sang vi nogle salmer, bl. a. »Den yndigste rose er funden«, »Lovet være du, Jesus Krist« og

adskillige andre. Når lysene var brændt ned, gik vi tilbage til den varme opholdsstue, og der gik tiden med at læse i julehæfter, bøger og blade. Nytårsaften var ikke altid så rolig og stille som juleaften, for det hændte, at som vi allerbedst sad og hyggede os, lød der pludselig et brag og derefter hurtige skridt hen over stenbroen. Engang viste det sig, at det var fyrmesterens tjenestepige, der havde kastet en lerkrukke på køkkendøren. Det skulle bringe held og lykke for det nye år. En anden gang puslede det ude i gården, og vor tjenestekarl listede ud for at se, hvad der var på færde. Da han kom ud i sit kammer, var sengetøjet væk, og han så en skikkelse forsvinde ind i laden, hvor han lidt efter fandt både sengetøjet og fyrmesterens tjenestekarl. Efter sådanne forstyrrelser fik vi alle kaffe, og karlene gik derefter op til fyret og fortsatte nytårsløjerne der. For eksempel med at komme salt i fyrmesterfamiliens kaffekande eller tage en vandkedel og fire den op i fyrets flagstang, så da fyrassistenten skulle hejse flaget nytårmorgen, måtte han først have kedlen ned. Dette kan vel siges at være uskyldige meriter, men et år blev det dog for grovkornet med løjerne, og det kom til at koste de to spasmagere dyrt. De havde opdaget, at lærerinden ikke var hjemme, og da hun ikke havde låset døren, gik de ind og tog alle hendes blomster og satte dem ind i et af de små rum med hjertedør, eller som det hed dengang, das, lokum eller, når det skulle være fint, retirade. Men ikke nok med det, de hentede fyrmesterens hane og satte den ind i gangen til skolestuen, hvor lærerinden skulle

igennem. Da hun kom hjem og lukkede døren op, fløj hanen ud, og af forskrækelse skreg både lærerinden og hanen op, så fyrassistentens, hos hvem hun havde været på visit, kom ud for at se, hvad det var for et spektakel. Hanen blev hurtigt fanget, da portene til gården var lukkede, og den kom ned i hønsehuset til de kaglene høns. Men alle blomsterne var frosne, og dem måtte karlene erstatte, så det blev som sagt dyre nytårsløjer for dem.

I dagene fra nytår og til helligtrekonger holdt man ferie. Ja, det daglige arbejde skulle jo passes, men når det var ordnet, måtte vi foretage os, hvad som helst, og så broderede vi for os selv. Tiden svandt hurtigt, og selv om vinteren måske blev strengere, var det dog den lyse tid, vi gik i møde. Hjemme var det skik og brug, at når vi ikke mere kunne se at arbejde ved dagens lys, holdt vi mørkning — en hvilestund — før petroleumslampen blev tændt, alt imens vi sang en eller flere sange. Således erindrer jeg, at i en mørkningsstund skulle Martha og jeg synge »Jeg ved hvor der findes en have så skøn«. Nu var vi jo hverken koncert- eller operasangerinder, men tonen kunne vi nok holde, og vi begyndte, men da vi kom til verset »Der danser småpiger med blomster i hat, en rød og en hvid har på brystet de sat«, nåede vi ikke længere, fordi vi kom i diskussion om det var en rød og en hvid eller en hvid og en rød blomst, pigerne havde sat på brystet. Og så midt i »trækkeriet« lød det henne fra kakkelovnskrogen, hvor bedstefar sad: »I må hellere holde op, for der er såmænd ingen af jer, der kan den«. Uha, hvor blev vi flove, vi

var gerne smuttet i et museum, om det havde kunnet lade sig gøre.

Vinteren gik på hæld, og vi var nået til fastelavn. Det kan vel ikke siges, at fastelavn er en højtid, men som voksen fik man jo en ekstra fridag. Da vi var børn, lavede vi fastelavnsris af de største grene på grantræet og pyntede dem med stjerner, rosetter og lange papirstrimler. Det blev altsammen lavet af tiloversblevet glans- og silkepapir fra juletræs-pynten. Tidligt om morgenen fastelavnsmandag startede vi i fuldt antræk. Det bestod af hjemmelavede masker, bedstemors lange nederdel, et forklæde, et trekantet tørklæde om skuldrene og en strikket hue trukket ned over panden, eller også »lån-te« vi bedstefars olietøj, som han brugte, når han var ude at sejle i stormvejr. Tøjet, benklæder, lang frakke og sydvest var altfor stort til os, så ærmer og bukseben måtte smøges op, og der blev bundet et reb om livet for at holde frakken sammen. Sydvesten hang ned over ørerne, og foran måtte den bøjes om, så vi kunne se. Da vi var færdige med påklædningen, tog vi risene og benede af sted — alt hvad vi kunne op ad bakkerne i det ubekvemme tøj. Det var lærerinden, der skulle rises op, og da hun vidste, at vi kom, var døren åben. Sammen med fyrmesterens og fyrassistentens børn, som vi mødtes med i gården, listede vi ind i stuen, hvor lærerinden sov, og idet vi slog på dynen med granrisene, så nålene faldt til alle sider, mumlede vi. »Ris, ris på dynen, boller vil vi have, de skal smage godt i vor lille mave«. Boller fik vi ikke, men på et bord, som stod ved siden af sengen, havde frøkenen en tiøre til hver af os,

og det var mere værd for os end boller, for dem fik vi jo hjemme. Ved denne lejlighed havde vi »woggepotten« med og skiftedes til at »spille« på dette instrument, men det var vist en alt andet end musikalsk nydelse for frøkenen at høre på. Dengang brugtes det at sige frøkenen både i tiltale og omtale. Dette har jeg udeladt med undtagelse af et par steder. Fastelavns mandag om eftermiddagen var vi børn ofte samlet hos fyr-assistentens, og foruden at lege f. eks.: »tampen brænder«, »putte fingerbøl«, »hvad er skibet ladet med«, legede vi også »at bide til bolle«. Der blev bundet en snor om en fastelavnsbolle, og en af deltagerne stod på en stol og holdt i snoren. Vi andre skulle gå rundt om stolen og forsøge at bide et stykke af bollen, men det var vanskeligt, for så snart man rørte ved den, for den ud i luften. Det skete også, at den der holdt i snoren vippede op og ned med bollen for at gøre det endnu sværere at få en mundfuld. Men havde vi først fået hul på den, gik det nemt med resten.

Påskan

Selv om der var flere helligdage i påsken end i de øvrige højtider, havde vi for det meste travlt hver dag, da vi — foruden at passe vor daglige dont — også skulle se efter fårene og lammene flere gange om dagen, særlig når det var koldt og regnfuldt vejr. Da måtte vi ofte tage et eller to lam og bære dem hjem, mens fåret gik brægende ved siden af os. Også i påsken læste bedstemor højt af »Kristelige betragtninger« fra de afsnit eller andagtsstykker, der passede til de forskellige helligdage. Bedste-

mor var en god kristen kvinde, der ved sin væremåde og sit levned viste os et godt eksempel.

Påskan er jo æggenes tid, og vi fik dem på mange forskellige måder, hårdkogte eller blødkogte æg, skidne æg, d. v. s. hårdkogte æg i sennepssovs, flæske-æggepandekage eller som det også hed, ægkåg. Men det, der gjorde særlig lykke hos os børn, var farvede æg. Anden påskedags formiddag kogtes nogle æg i kaffegrums og løgskaller. Når de kogte tilstrækkelig længe, fik de en smuk brun farve. Om eftermiddagen blev æggene samt nogle rugbrødslemmestykker pakket i en kurv, og så gik det om til Marsk Stigs Vej, hvor vi trillede æggene ned ad bakken. Først prøvede vi forsigtigt, om skallen kunne holde, derefter blev vi mere dristige, og til sidst knustes skallen. Det skete også, at ægget ramte en sten, så blomme og hvide fløj til hver sin side i stumper og stykker. Men det blev allsammen omhyggeligt samlet op og spist med god appetit til den medbragte mad. For hvad — krummer er jo også brød.

Valborg aften

Dette var lidt om påskan, men inden jeg fortsætter med pinsen, vil jeg lige nævne Valborg aften den 30. april. I længere tid havde vi samlet pinde og træstumper, som kørttes sammen i en bunke ved stranden i nærheden af bugten. Dersom bedstefar havde en tom tjæretønde, fik vi lov til at få den og brænde den sammen med kvaset, og når der rigtig var kommet ild i bålet, slog flammerne højt op, så det kunne ses viden om. I gløderne stegte vi kartofler. De smagte dejligt, når det sorte pil kom af, men sikke hæn-

der vi fik, de blev kulsorte, så vi måtte ned til stranden og holde storvask i havet. På Helgenæs, Samsø og på fastlandet kunne vi se de mange bål, og særlig i skumringen så det smukt ud, enten de lyste fra en bakketop eller gav genskær i havet, når bålet var tændt nede ved stranden.

Pinse

Der hørte ikke særlige traditioner til festligholdelse af pinsen. For os var forårstravlheden i fuld gang. Vi tyndede roer o. s. v. Men det hændte, at en damper fra Århus kom anden pinsedag med turister, der indtog øen og nød tilværelsen i fulde drag. På en sådan dag kunne man fristes til at sammenligne øen med et i al beskedenhed lille Mallorca. For os øboere var det ikke let at komme til kirke, da vi kun havde sejlbåde, så skulle vi til fastlandet, afhængt af vind og vejr, om vi kunne komme af sted. Bedstefar og bedstemor sejlede enkelte gange om sommeren til Ebeltoft og gik i kirke, men det kunne af og til tage et par dage med sådan en tur, da det eventuelt kunne blæse op til storm, eller det kunne blive blikstille, så båden måtte ros hele vejen hjem. Som ved de andre højtider læste bedstemor også i pinsen af den gamle andagtsbog for os, men det var jo ikke det samme som at komme i kirke. Ja, isolerede var vi fra omverdenen, da der på den tid hverken var telefon, radio eller fjernsyn; men når man ikke var vant til disse og andre goder, savnede man dem heller ikke.

Sne

Selv om gården lå i læ for østenvinden, føg sneen, når det var snestorm, fra

dette hjørne ned fra højlandet og hvirvlede sammen i store driver mellem husesne, så der måtte graves gange, for at man kunne komme fra stuehuset og om til laden og stalden. Disse gange skulle være så brede, at kreaturerne, der hver middag kom ud og blev vandet, kunne gå igennem og ned til kjællen, brønden, der var gravet neden for bakken, hvor gården lå. Denne brønd var sat af mursten, og den var temmelig dyb. For at få vandet op brugtes en stang med en krog, hvorpå spanden blev anbragt. Stangen firedes ned, spanden dyppedes i vandet, derefter blev den hejst op, og vandet blev hældt i kjæltruget, som var et aflangt kar. Det var ikke små portioner vand, der på den måde blev hejst op til de tørstige kreaturer, men det var dog lettere, end når det var snestorm, så kreaturerne ikke kunne komme ud, for da måtte vandet bæres både til dem og fårene. Vandet hentedes fra den bitte kjæl ca. 100 alen fra gården. Den var sat med kampesten, og den var kun nogle få alen dyb. Vandet kom fra en kilde inde i bakken, og der var ofte så meget vand i kjællen, at vi kunne ligge på knæ og dyppe spanden i vandet. Ellers havde vi også dér en mindre stang med en krog til spanden. Til brug når der hentedes vand enten til dyr, husholdning eller vask, havde vi et åg, der var lavet af et stykke træ og formet, så det passede til at lægge over skuldrene og ryggen. I begge ender var der bundet et tov på godt og vel en alens længde, og forneden af rebet var der kroge, hvorpå spandene hang. Det var strengt at bære sådan to spande, og det kunne nok værke både i

skuldre og ryg, hvis der skulle bæres ret meget.

Når vi vaskede om sommeren, skyllede vi ofte tøjet i havet, og vi bar det derefter hen til den bitte kjæl, hvor det blev skyllet ekstra godt for at få saltvandet ud. Det var dog lettere end at bære vandet hjem. Efter snevejr lå der for det meste et jævnt lag sne på lavlandet, og vi fik slæden, som bedstefar havde lavet, ned fra udhusloftet, hvor den havde sin plads, når den ikke blev brugt, og vi trak den om til Marsk Stigs Vej. Denne vej havde Marsk Stig og hans krigere sikkert benyttet, når de skulle fra lavlandet og op på højlandet og omvendt. Vejen var temmelig stejl, og det var besværligt at få slæden op, men da vejen var en udmærket kælkebane, skyede vi ingen anstrengelser, og ned gik det i susende fart, så vi for det meste havnede ude på lavlandet, dersom vi ikke var væltet forinden. Det var dog mere spændende, når vi en enkelt gang fik lov til at give en af køerne — Bosse hed den — studens seletøj på og spænde den for slæden. Men Bosse var ikke tilfreds med at komme fra den varme stald og ud i kulden, så på vejen ud måtte vi skiftes til at trække den. Hjemad derimod gik det i trav, så sneen føg om ørerne på os.

Isvinter

Når kulde og frost satte ind, og Kattegat blev tillagt med is, kunne det vare 2—3 måneder, før vi atter kunne få forbindelse med fastlandet. Men skønnedes det, at isen var sikker, blev det forsøgt med istransport at hente post og varer, dersom der manglede noget i hushold-

ningerne. For selv om hver familie havde forsynet sig med kolonialvarer om efteråret, svandt det efterhånden i beholdningerne, og særlig rugbrød kunne blive en mangelvare. Sammen med kolonialvarer, der købtes til vinterforbruget, fik vi også en lille sæk med rå kaffebønner. Hvor mange pund erindrer jeg ikke, men det var tilstrækkeligt til hele vinteren. Eftersom der blev brug for bønnerne, blev de brændt på støgepanden, og det gik således til: Der kom en lille klat smør eller fedt på panden, og når det var smeltet, hældtes et par kopper bønner i, hvorpå der rørttes flittigt, for at de ikke skulle brænde på panden. Lidt efter lidt blev de smukt brune, og der bredte sig den lifligste duft overalt i huset, ja, helt ud i gården bredte duften sig. Når bønnerne var afkølede, blev de malede på kaffekværnen, og en kop eftermiddagskaffe af de friskbrændte og nymalede bønner kvikkede vældigt op. Kaffekværnen var rund, og den var indelt i et større og et mindre rum. Det mindste var foroven, og deri hældtes bønnerne. En valse, der gik ned i midten af rummet, stod i forbindelse med et håndtag, og når det blev drejet, knustes kaffebønnerne og faldt ned i nederste rum. Derefter skruedes det øverste rum af, og de fintmalede bønner blev hældt i tætte dåser, hvori de opbevarede.

Som nævnt blev der arrangeret istransport til fastlandet. Bedstefar, vores karl og to af fyrpersonalet begav sig en morgen, når det var stille vejr, ud på den vanskelige færd. De medførte en båd, så de kunne ro over eventuelle våger, der kunne være mellem isskræninger og høje isskasser, og så havde de

jo også båden til proviant og post. Det var en hård tørn for dem at trække den tunge båd over isen, og når de landede ved Elsegårde strand, måtte de gå til Ebeltoft. Det var en tur på knapt en mil, om jeg husker ret. Efter at have forrettet deres ærinde satte de kursen ud ad vejen til Elsegårde, men nu gik det ikke så hurtigt, da de havde fuld oppakning at bære på. Når de nåede stranden, blev bagagen lagt i båden, og så gik det hjemad over isen, men denne gang var det lettere at finde vej, da de kunne se, hvor de havde gået om morgenen. Det var en god hjælp, og det gjaldt om at komme hjem, inden mørket faldt på. Når den farefulde vandring var vel overstået, og mændene var kommet hjem i god behold, blev der glæde i hjemmene, og ligeledes glædede vi os til at få en mellemmad af det friske rugbrød.

Jeg mindes en isvinter, hvor det var på det sidste med rugbrødet og ingen udsigt til, at der kunne fås forbindelse med fastlandet. Men bedstemor var en dygtig og alsidig landhusmor, og hun lavede en surdej af forskellige ingredienser — hvilke husker jeg ikke — og imens det gærede, blev der malet rug på kaffekværnen. Det var et sent arbejde, da det var begrænset, hvor meget korn der kunne males på en gang. Da der var malet tilstrækkeligt, blev det timset (siet) i et sål (si) for at få skaller og avner fra. Atter en gang blev det timset gennem et tættere eller finere sål, så det blev til fint mel. Surdej, vand, salt og mel æltedes til en dej, og efter at den var hævet, blev den slået op og dannet til brød. De blev sat på plade, efterhævet og bagt i komfurovnen. Brødene

blev ikke som bagerens rugbrød, men i mangel af bedre syntes vi, de var gode. Vi var jo ikke forvante.

Foruden at være en dygtig landmand var bedstefar også en helbefaren søulk, der kendte farvandet omkring Hjelm med dets grunde og rev ud og ind, og med dette sit kendskab fungerede han som lods for skibe, hvis kaptajner ikke kendte kursen til Århus. I Frederikshavn blev kaptajnerne underrettet om, at de på øen Hjelm kunne få en kendt mand med til at lodse dem til Århus. Når skibene kom i øens nærhed, blev der hejst flag på forreste mast, hvilket betød, at de ønskede assistance. Bedstefar blev sejlet ud til skibet, og samtidig med at han kom om bord, overtog han kommandoen. Det hændte, at bedstefar lod damperen ændre kurs og sejle gennem Hjelm Dyb forbi hvor vi boede og hilste på os ved at kippe med flaget på agterste mast. Når skibet nåede så langt ind i Århusbugten, at byen kunne skimtes, gav bedstefar følgende ordre: »Op mit the dog after the havenpilot!« Det betød, at der skulle hejses flag efter havnelodsen. Om sommeren var det ingen sag at føre skibe i havn. Men om vinteren, når frosten bandt vandene, kunne det være vanskeligt. Således skete det en vinter, at bedstefar skulle lodse en dampertil Århus; men i bugten var isen imidlertid presset så fast sammen, at skibet ikke kunne komme igennem, men sad fast i ismasserne. Hver dag blev der slået en streg på skibets side, så der kunne holdes øje med, om det holdt sig flydende. Det endte med, at det blev skruet ned af isen. Alle ombordværende reddedes med undtagelse af en kanariefugl,

der blev glemt og gik med ned. Dampere-
ren hed Olympia, og dens besætning
samt bedstefar kom om bord i en tysk
damper, der lå i sejlrenden et stykke
bagude. »Olympia« var, så vidt jeg erin-
drer, ladet med flormel og sesamfrø.
Hvor og hvorledes mandskabet blev
landsat, husker jeg ikke.

I Boeslum — der er nævnt andetsteds
— boede en ældre kone, der i daglig
tale kaldtes Gammelmari. Hun havde
den sorg at miste sin mand, da han og
en anden mand var ude på isen for at
pilke torsk. Mens de opholdt sig dér,
blæste det op, og isen kom i drift. Vin-
den var fralands, og skønt de havde en
båd med, kunne de ikke komme gennem
isflagerne ind til kysten, og den de stod
på drev længere og længere til søs. De
passerede nordøstsiden af Hjelm, og man
kunne se fiskerne vinke, men det var
fra øen umuligt at komme de nødste-
de til hjælp i det oprørte hav, og isflagen
fortsatte ud i Kattegat. Nogen tid efter
erfarede vi, at båden var drevet i land
på Sjælland, og den ene fisker lå død
i bådens bund. Om det var Gammelmaris
mand, hørte vi intet til, ej heller om den
anden mands skæbne.

Til sidst skal lige nævnes, at en vinter
havde en ræv vovet sig over isen til
Hjelm. Men for denne letsindighed måt-
te den bøde med livet. Et velrettet skud
blev dens bane. Det ville ikke have været
heldigt for os, dersom den var sluppet
helskindet fra dette foretagende. Det
ville sikkert have svundet i vor hønse-
bestand, da der ikke var andet, den
kunne opretholde livet med. Fuglene og
musene skulle nok hytte sig henholdsvis
i trætoppene og i husene.

Fyret på Hjelm

Man kan vist ikke skrive om øen Hjelm
uden også at omtale fyret og hvad dertil
hører, så jeg vil forsøge at fortælle, hvad
jeg ved derom og kan erindre. Staten
havde købt nogle tønder land på øen, og
på den højeste banke, hvor for-
dum Marsk Stigs borg knejsede mod sky, op-
førtes et fyrtårn, som den 15. november
1865 for første gang sendte sine lysglimt
ud i Kattegat for at hjælpe de søfarende
med at finde vej og undgå de farlige rev
ved den lille ø. De første år havde fyr-
mesteren ca. 8 tdr. land at dyrke, og på
dette blev der holdt en hest, to køer,
nogle får og høns, så de kunne klare en
isolering fra omverdenen med egne mid-
ler. Husdyrene tilhørte fyrmesteren, men
det var ikke altid let at skaffe den for-
nødne kapital, hvis man skulle overtage
dem. Engang, da der flere gange var
averteret efter en ny mester, men ingen
kunne skaffe de fornødne likvide mid-
ler, overtog den daværende fyrassistent
dyrene. Fyrets landbrug blev senere un-
derlagt øens, men det var efter at vi var
rejst fra Hjelm i 1907. Fyrpersonalet
bestod dengang af fyrmester, fyrassistent
og fyrpasser; den sidstnævnte var fyr-
mesterens tjenestekarl. Han havde vagt
hver aften fra kl. 7 til 9, d. v. s. når fyr-
ret blev tændt før dette tidspunkt. Efter
datidens forhold syntes tjenesteboligerne
flotte og velindrettede — med de store
stuer og store vinduer — i modsætning
til vore stuer og små vinduer. Boligerne
var bygget som en trelænget gård med
en port på hver side af fyret, der var
opført på den fjerde side, og det hele
dannede således et firkantet hele om-
kring en gård, som var stenpikket (bro-

lagt). Fra gården førte en trappe op til fyret — der var og er endnu otte trin. På den øverste afsats til højre, hvor cementen var særlig fin og glat, spidsede vi vore grifler, hvilket ikke gik stille af, da det jo gjaldt om at komme først. Inden for døren til fyret var der en forgang, hvor der på et bord lå en fremmedbog, som de besøgende skrev deres navne i. Fra gangen førte en trappe op til fyrets linse, hvor personalet opholdt sig i et lille rum, når de havde vagt. De øverste trin var meget stejle, så det var ikke let at komme op i toppen. Fra Fyrbakken var der en trappe ned til fyrmesterens have, som var anlagt på en skråning, og lidt derfra lå udhusene, stald, lade og fyrets kjæl. Denne kjæl var meget dyb, man kunne lige skimte vandoverfladen som en lys plet langt nede. Uden om kjællen var der en kasse, hvor der var en bom med et håndtag. Bommen nåede fra den ene side af kassen til den anden, og der var surret et reb om den, hvori der var bundet en spand; når håndtaget blev drejet, firedes spanden ned i kjællen. Spanden var af træ med jerngjorde om, og det gav et ordentligt plask, når den tunge spand nåede vandet. Man gav tovet så meget los, at spanden kunne komme ned i vandet og blive fyldt, for derefter at blive hejst op.

Ballon- og lagensignaler

Om efteråret, så længe fugletrækket varede, fløj der mange fugle af forskellige arter mod fyret og faldt døde ned. Når de kom ind i lyskeglen, blev de blændede og var da uhjælpelig fortabte. Det var et sørgeligt syn at se de små fugle ligge spredt rundt om på Fyrbakken. På et

rev sydøst for Hjelm var der anbragt en lystønde, som fyrpersonalet passede med renholdelse og påfyldning med petroleum og olie. Det hændte, at lyset slukkedes i lystønden. Fyrpersonalet havde da forskellige balloner at hejse op i flagtønden for på den måde at signalisere til fastlandet, hvor det var aftalt med en gårdejer at holde udkig en bestemt tid på dagen, og når der var balloner oppe, svarede der med, at der blev lagt et lagen ud på en høj, som hed Blushøj og lå i nærheden af gården, der i øvrigt hed Blushøjgård. Gårdens ejer hed Nielsen, og hans hustru Lovise Nielsen var, så vidt jeg erindrer, Danmarks første kvindelige sognerådsformand. Når ballonerne viste, at lystønden var i uorden, sendte gårdejeren bud til fyrdirektoratet, der underrettede inspektionsskibet Løvenørn, som kom og ordnede lyset i tøndens. Ballonerne benyttedes også, når der indtraf sygdom, og gårdejeren, som forstod betydningen af de forskellige balloners stilling, sendte bud til lægen i Ebeltoft. Lægen kom med hestekøretøj til Elsegårde strand og måtte derfra balancere på en ålegårdsbro ud til den ventende båd. Kom der uventede gæster, som skulle til øen, blev der lagt lagener ud på Blushøj. Et lagen når det var til os, og to når det var til fyrpersonalet. Vi vidste så, hvem der skulle hente gæsterne. Blushøj var dengang det højeste punkt ved Elsegårde strand, men underligt er det, at Blushøj, efter at der ikke mere var brug for den som signalhøj, sank i jorden og er blevet et af de laveste punkter på kysten.

Jeg har ikke tidligere nævnt fyrpersonalets navne, men i den tid, jeg kan mindes, var der fyrmester Henningsen

Anders Andersen, datteren Hilma, datterdatteren Christine (forfatteren) og Ane Margrethe Andersen.

og fyrassistenterne Åkjær, Pedersen og Lisbjerg. Den sidstnævnte var på øen, da vi rejste derfra. Fyrpasserne skiftede så ofte, så deres navne husker jeg ikke. Efter at fyrassistent Åkjær var blevet forfremmet til fyrmester på Dueodde fyr på Bornholm og var rejst derover med sin familie, kom i hans sted fyrassistent Pedersen, der foruden sin hustru og fire børn også havde sin svigermor med, en ældre dame, der var over firs år gammel. Hendes ophold på øen blev dog ikke af lang varighed; hun blev syg og døde efter nogen tids forløb. Det var trist. Dog endnu sørgeligere var det, da samme familie mistede deres yngste søn og broder. Han havde været til søs om

sommeren og var kommet hjem hen på efteråret for atter at tage hyre igen til foråret, men således skulle det ikke være. Om vinteren blev han syg af gastrisk feber, som udartede til tyfus, og også han døde efter kort tids forløb, kun 17 år gammel. Der blev sorg på den lille ø, vi følte alle med den hårdt ramte familie. Tyfus er jo en meget smitsom og farlig sygdom, og derfor måtte fyrassistenten ikke varetage sin gerning i fyret. Bedstefar blev anmodet om at overtage hans vagter, hvilket han også gjorde, til karantænen var forbi.

En søndag hen på efteråret — årstallet mindes jeg ikke — kom nogle unge mennesker fra fastlandet til Hjelm. De lan-

dede på den modsatte side af øen. På deres tur rundt omkring kom de også hen til os, og som de gæstfri mennesker bedstefar og bedstemor var, inviterede de de fremmede ind til kaffe. Da de skulle hjem, var det blæst op til en stiv kuling, og de blev rådet fra at sejle, da båden var temmelig lille og ikke særlig sødygtig, men den unge mand, der styrede båden, mente, at det sagtens kunne gå, så de tog af sted. Men nogle dage efter blev der fra fyret observeret en båd, der kom drivende med kølen opad. Fyrassistentens og en af fyrmesterens sønner roede ud i fyrets pram for at bjærge båden. Da de kom hen til den, så de, at der hang et menneske i en fisksesnøre nede i vandet under båden. De fik både båd og den druknede i land, og det viste sig, at det var den unge mand fra »søndagssejlsadsen«, der på denne tragiske måde havde mistet livet. Bedstemor og jeg så den unge mand, da han lå på stranden, og det gjorde så stærkt indtryk på mig, at jeg kan se det hele for mig den dag i dag. Den forulykkede blev dækket til med tang for at skjule ham for krager, måger og andre griske fugle, indtil postbåden kom og hentede ham. Ja, det var triste beretninger, men hvor mennesker bor og færdes, selv på en lille ø, kan dette jo forekomme.

Den sidste epoke

I tankerne går jeg den sidste runde om øen, og det jeg ser, lader jeg pennen skrive. Jeg starter ved pynten, står på en lille høj og ser ned på Stenhagen, hvor de store sten, som sælhundene maver sig op på for at nyde solskinet, ligger. De får fred til at tage en lur, da

det ikke er »fair« at skyde på dyr i liggende stilling, men lydhøre er de, og hører de den mindste støj, rejser de hovedet, og plaskdykker ned i vandet og kommer først til syne et stykke ude, hvor det runde hoved ligner en fodbold på havoverfladen. Jeg går ned til strandkanten og fortsætter langs denne hen til bugten, hvor fyrets båd står fortøjet til et spil, der også bruges, når båden skal trækkes på land. Jeg fortsætter henad stenrevlerne på Sønderhagen, der er bevokset med marehalm, engelskgræs, vilde stedmoderblomster og mange andre vækster; det er et rigtigt eldorado for fuglene. Nu er jeg nået ud til Sønderhagens spids, hvor der er et sømærke. Det er lavet af lange træstykker, der er sømede sammen således, at vandet kan løbe gennem hullerne, når der er storm og højvande. Fodstykket er hvidmalet, og det øverste, hvor træstykkerne er formede som en kugle, er malet sort. Sømærket er anbragt for at vejlede de søfarende, når de kommer i øens nærhed.

På sydsiden af øen, som jeg er nået til, veksler det med tang og sand eller ral langs med hele stranden helt til Østerhagen, men inden jeg er nået så langt, har jeg passeret Linerne og Skådebakken samt et stort egetræ, der vokser inde på skrænten, det eneste der findes af den slags. Lidt derfra er nordre vandsted, hvor kreaturerne og fårene slukker tørsten om sommeren. — Ved vintertid, når vandet var frosset, dannedes en isbarriere ud over skrænten, som vi kunne kælke nedad, og foroven, hvor det var mere jævnt, løb vi på skøjter, det vil dog sige, at skøjterne naturligvis kun var træsko. På skrænten bag kildevældet vok-

sede vilde jordbær. Det var små bær, men med en finere aroma end almindelige jordbær, så det var en eftertragtet delikatesse. — Jeg er nu nået til Nordhagen og smutter ud for at se, om der er søstjerner eller muslinger i tangen; det er der ikke, fuglene er nok kommet mig i forkøbet. Sydvest for Nordhagen er der en lille bugt — det var det eneste sted, der måtte bades fra, da vandet omkring øen er dybt og stærkt strømførende. Lidt længere henne ad stranden ligger der en del store sten nogle alen fra land. En af dem er særlig iøjnefaldende, den ligner en pyramide; den er spids foroven og bred nedefter, hvilket kan ses, når det er lavvande.

Fra stranden vandrer jeg forbi nogle små klitdannelser, der er bevokset med marehalm og deslige. Jeg har nu nået vejen, der fører forbi Kalhullet, en dalsænkning ved siden af den bitte kjæl, og hen til gården, hvor vejen snor sig op ad skrænten bag stalden og laden, og gennem et led kommer jeg ind på højlandet. Dette er indhegnet med fire rækker ståltråd, hvoraf den næstnederste er pigtråd for at hindre kreaturerne og fårene i at trænge gennem heget. — Men til trods herfor kunne det dog hænde, at dyrene kom ind, dersom kramperne, der holdt ståltrådene fast, var løsnet eller faldet af. Der førte fire veje ind til højlandet, og for hver vej var der et led; ligeledes var der to led ind til fyrets marker fra vort område. — Inden jeg når op til agerlandet, må jeg forcere en temmelig stejl bakke, og derfra er der en sti, som går omtrent hen til Kastelsbakken, hvor den drejer og fortsætter til skellet mellem Fyrbakken og vore mar-

ker. Her er et led, og når man kommer ind på den anden side, ligger der et oliehus, hvor olie og petroleum, der bruges til fyrets lampe, opbevares. På modsat side har fyrassistentens have; den er lang og smal og minder om, at der i sin tid har været en voldgrav. Jeg går nu op ad trapperne, der fører til Fyrbakkens top, og står ved flagstangen, hvor vi som børn legede »tagfat« eller »klapbunke«, når vi havde frikvarter.

Jeg synes, det kunne være interessant at nyde udsigten fra omgangen på fyret og spørger en af fyrpersonalet om tilladelse dertil, og da jeg får den, stiger jeg op ad de mange trapper til afsatsen, hvor der er en dør ud til omgangen. Sikken udsigt! Luften er klar, solen skinner, og jeg lader blikket fange de mange indtryk i horisonten og begynder fra nord. Først ligger Fornæs fyr, hvor man om aftenen kan se lyset fra fyret, dernæst kommer Rugård strand og Jernhatten, så fiskerlejet Boeslum og Kobbergården, hvis hvidkalkede mure synes endnu hvidere i solskinnet. Længere mod syd ligger Elsegårde og Blushøj. Så er jeg nået til Stenbækgård, bedstefars fødehjem, og i skellet mellem højlandet og Øerhagen er der også en lille gård, og lidt længere ude er der en enlig hytte, hvor der boede en eneboer. — Uden at vide af det kom jeg engang til denne hytte. Jeg havde været ude at rejse, og aftalen var, at når jeg kom tilbage, skulle jeg gå fra Ebeltoft og til Elsegårde, så ville bedstefar hente mig dér. Men da jeg nåede dertil, var der kommet besked om, at jeg skulle gå ud på Øerhagen, og en fisker, der boede i et hus helt ude på spidsen af hagen, var

underrettet om at sejle mig til Hjelm, så jeg hankede op i min vadsæk, hvori jeg havde mit tøj, og begav mig på vej.

Det var en lang spadseretur, og drønenende varmt var det, så jeg blev efterhånden tørstig. Da jeg nåede hytten, bankede jeg på døren og bad den gamle fuldskæggede mand, der lukkede op, om lidt at drikke. Han tog en stor kows (trækrus) og hentede noget øl. Det var dejligt koldt og smagte godt, og da jeg havde fået en ordentlig slurk, takkede jeg og fortsatte den afbrudte vandring. Først da jeg kom hjem, fik jeg at vide, at det var en særling, der boede i huset, men han var dog så meget menneske, at han gav en tørstende sjæl noget at læse sig på. Da jeg kom ud til fiskerens, havde hans kone lavet kaffe, og jeg skulle absolut have en kop med, men da de hverken havde fløde eller mælk i huset, var jeg noget betænkelig ved at nyde den sorte drik. Mine bange anelser slog til, for da vi var kommet et stykke fra land, hvor der var temmelig høj søgang, blev jeg søsyg. Men det er også den første og eneste gang, jeg har været det.

Foranstående randt mig i hu, da jeg fra fyrets omgang så det ejendommelige landskab mellem fastlandets kyst. Nu ser jeg Mols med Trehøje, Ellemandsbjerget og Dragsmur, derefter Helgenæs, og helt ude på spidsen ligger Sletterhage fyr. Ved fyret er der en sirene, hvis tuden eller måske rettere brølen kunne høres viden om, når tågen lå tæt og tyk over land og hav. Jeg erindrer, at når bedstefar var sejlet til Ebeltoft, og det blev tåge, inden han kom hjem, gik fyrmesteren, når det var ved den tid, bedstefar kunne ventes, ned til stranden,

hvor han affyrede flere skud, for på den måde at vejlede bedstefar. Bedstefar gjorde ligeså, dersom nogle af fyrpersonalet kom i samme situation. Hjemme havde vi en malmmorter med knebel — den brugtes i husholdningen til at støde krydderier med. Engang bedstefar var ude i tåget vejr, gav bedstemor morteren til Martha og mig. Vi skulle gå ned til stranden og slå på den, efter at fyrmesteren havde løsnat skuddene. Om det nyttede noget, husker jeg ikke, men i den bløde malm blev der på begge sider af morteren så mange fordybninger efter slagene, at det ikke så godt ud, så siden blev den ikke benyttet til tågesignal.

Mod syd ser jeg nogle høje banker hævet over havet, det er Samsø. Har man en god kikkert, kan man i klart vejr se Sejrø og Sjællands odde hist ude i horisonten. Jeg mindes, at da der i 1904—1905 var krig mellem Rusland og Japan, kom russiske krigsskibe gennem Storebælt og videre nord på ud i Kattegat. Skibene kunne vi ikke rigtig se, men kulrøgen, der væltede op af skorstenene, markerede, hvor de sejlede. Fyrmesteren og bedstefar var meget interesserede i den russisk-japanske krig, og de fik sig mangan god passiar om dette emne ved en god kop kaffe, mens navne som Port Arthur, Nogi, Oku, Ojama o. s. v. svirrede i luften i den lille lavloftede stue.

Jeg har nu været omgangen rundt og forlader fyret og går ned ad vejen fra Fyrbakken. Jeg går videre gennem vore marker og hen til Rosenlund, hvorfra jeg fortsætter langs skrænten forbi Marsk Stigs vej og Kastelsbakken hen til pyn-

ten og står atter på den lille høj. Fra denne vandrer jeg hen ad vejen til stedet, hvor den gamle forpagtergård og den hyggelige have har ligget. Alt er for længst udslettet og kun en saga blot. Særlig efter et jordskred, der fandt sted for år tilbage, dækkedes de sidste rester under de gule lermasser. Dog — det er blevet mig fortalt, at på det sted, hvor haven har været, og hvor de gule, røde og hvide rosenbuske har stået, er der vokset en gul rose op gennem jordlaget.

Afrejsen

Vejret var smukt med moderat vind og klar himmel. Det duftede af blomster og græs, fuglene sang, og alt åndede forår. Ja, sådan var den 1. maj 1907, da vi forlod den lille Kattegatø, hvor vi havde haft vort hjem i en årrække, for bedstefars og bedstemors vedkommende i 32 år. De var nu oppe i årene og kunne ikke mere magte arbejdet og flyttede til Ebeltoft, hvor de for nøjsommeligt sammen sparede skillingen købte et hus, og dér nød de i adskillige år er velfortjent oti-

um. Da det sidste flyttegods var stuvent ned i den store båds lastrum, blev båden skubbet ned ad rullerne og ud i havet, hvor den lå og duvede, når de små krap-søer skvulpede mod stævnen. Den ny forpagter roede os i prammen ud til båden, og efter at være kommet om bord fik bedstemor og jeg plads ved flyttegodset. Da sejlene var sat, blev ankeret halet op, og ankertovet blev bundet til prammen. Ankeret kastedes atter i havet for at holde prammen på plads, så forpagteren kunne komme i land, når han kom tilbage med båden. Bedstefar satte sig i styrehuset og tog rorpinden i den ene hånd og skødet i den anden. Skødet var et reb, der var bundet til storsejlets bom, og det brugtes til at give sejlet los, dersom der kom kastevinde, eller båden skulle vendes. Det gik støt fremad som altid, når bedstefar sad ved roret. Efter at have passeret Klokkegrunden, rundet Øerhagen og sat kursen mod Ebeltoft vig, så vi med vemod øen forsvinde bag bakkedraget, og i tankerne sendte vi en sidste hilsen til den historiske ø Hjelm med dens mange minder.

Fra Skovlovingegnen

Af Harald Petersen

Et af Jyllands sysler var Loversyssel, og beboerne kaldes lovringer. I de store skovegne ved Silkeborg fik de navnet skovlovringer — og med rette. De levede af skoven, og den satte sit præg på dem. De blev noget for sig.

Afdøde museumsdirektør H. P. Hansen, Herning, har i sin bog »Skovlovringer« fremdraget mange interessante træk fra skovfolkets liv og færden; men han har holdt sig til syslets nordvestlige hjørne og kommer ikke over Funder å. Men fra denne biflod til Gudenå strækker skovene sig videre en snes km eller længere mod øst, og skovlovringspræget var mere udtalt i bebyggelser og landsbyer i Them, Rye og Linå sogne.

Bortset fra den jyske alhede er der ikke mange egne i Danmark, der forhen havde et så vildt og uberørt præg som det store Them sogns vestre halvdel. Der har dog boet mennesker her siden stenalderen; men deres liv og virke har ikke formået at præge eller omforme den vældige natur. Videnskabernes Selskabs kort fra 1787 viser, at der kun var nogle få opdyrkede pletter i det store område, gerne en 30—40 tønder land omkring to halvgårde, ca. $\frac{1}{15}$ af det samlede areal. Resten lå hen i skov og hede. Tre eller højst fire bebyggelser kunne smykke sig med navnet landsby;

de har bestået af mere end to gårde. Endnu omkring år 1900 var der store hedestrækninger, og selv på de opdyrkede marker havde lyngen en evne til vedholdende at pippe frem i brakmarken.

Men savnede man markens frodighed, så havde man skovens herligheder og den øvrige storslåede natur, søer og bække, dalstrøg, dybe kløfter, høje bakkekammer og -toppe samt lyngheder.

Skoven

Skoven var en verden for sig. Mod øst strakte den sig milevidt. Det var næsten udelukkende bøgeskov, men med enkelte spredte ege og pletter af gran, fyr, birk og kristtjørn. Senere har granen taget têtén. Den er hurtigvoksende og passer til jordbundsforholdene, og i vore dage er den ret efterspurgt, hvad bøgen ikke er. Men i tider, hvor man hentede en stor del af brændselet i skoven, var bøgen den vigtigste træsort. Dertil kom, at skovlovringerne lavede træsko, tøjrepæle og flere andre træsager af bøgetræ. Endnu i min barndom fandtes der i mange gårde og huse en eller flere træskomænd, som året rundt, bortset fra slet og høst, holdt til i huggehuset. De lavede fine træsko, der blev solgt til opkøbere på egnen og befordret til salg

i Holstebro og andre midtjyske byer. Dygtige træskokarle kunne tjene en højere årsløn end en almindelig karl og var derfor også mere estimeret på egnen. Der var også nogle af gårdmændene, som var mere træbønder end landmænd og forsvandt ind i huggehuset, så snart de så deres snit dertil. Men ellers var det skik, at man passede landbruget om dagen og træarbejdet om aftenen. Og i »æ folkstouw« sad husmoderen og pigerne og kartede og spandt, samtidig med at de forlystede hinanden med eventyr og spøgelseshistorier, salmer og viser.¹⁾

En del af Silkeborgskovene var statskov; men den lange bræmme, der strakte sig fra Funder-Løgager i vest over Gjessø, Rustrup, Loudal, Them, Salten og videre til Rye og endnu længere, var hovedsagelig i privat besiddelse. Hver gård havde sit store stykke; nogle havde 100 tønder land eller mere. Når markens udbytte var beskedent, kunne skoven bøde herpå; men i perioder faldt træet i pris, f. eks. da træskomageriet ophørte. I en sådan periode afhændede flere af gårdmændene deres skove for en spotpris. Nogle år efter — under den første verdenskrig — kunne de have indbragt det 5-dobbelte. Men selv om skovene blev solgt, blev de jo liggende, hvor de lå, og var tilgængelige for naturelskere, bærplukkere, brændesamlere og krybskytter. Sidstnævnte var dog ikke velsete af den ny skovejer, en velhavende købmand og bankdirektør Knap i Silkeborg.

Går man i en lollandsk skov, kan man nok beundre de statelige ege- og bøgetræer; men det flade terræn giver ringe

afveksling for øjet. Anderledes i Midtjylland. For mennesker, der har sans for naturens skønhed, hører vandringer i Silkeborgskovene til de rigeste oplevelser.

Mellem Gjessø- og Rustrupskovene løber en lille bæk. På det første stykke er der ikke meget fald, og den rinder adstadig gennem en stump eng; men pludselig får den fart på og styrter sig ned i en kløft, som den gennem årtusinder selv har været med til at danne. 100 m længere fremme er kløften imponerende med høje skrænter til begge sider. Senere falder bækken til ro i mølledammen for enden af slugten; men i dammen er der kraftige væld. Her har i mange år været en vandmølle og et savværk. Mølleriet er ophørt; men savværket består.

I bækkelejet ligger en stor sten. Står man på denne sten, ser man himlen som en tynd stribe. Og springer man fra stenen op på skrænten, kan man få en herlig klatretur op til den høje del af skoven, hvor Hannes bæk engang fandtes. Herfra er der et bakkestyrt ned til engen, hvor vejen går, og bærsamlere, der går med deres kurve, ser ud som puslinger. Til den anden side har man udsigt til fjernere skove — hvis man vel at mærke er heldig at komme i en periode, hvor udsigten er fri. I et kupe-ret terræn som her forandrer skoven karakter fra årti til årti efter træfældningen.

Der er stilhed i skoven — eller var det, før jetjagerne fik gennembrudt lyd-muren. Man kunne sidde i timevis på Hannes bæk og fryde sig over skovens velsignede ro. Men det kunne dog hæn-

de, at man pludselig skræmtes op ved en stærk lyd fra en høj gran, der længe svajede frem og tilbage. Det var tjuren, der lettede fra grantoppen. Denne prægtige fugl, som i begyndelsen af det 19. århundrede blev omplantet fra Sverige til Silkeborgskovene, levede her i mere end hundrede år; men nu er den borte.

Sad man rigtig stille, kunne man nok få øje på et rådyr eller en ræv, måske også en hare. Grævlingen havde også sin bolig her. På visse pletter i skoven var der mange hugorme; men de anfægtede os ikke; de fandtes overalt på egnen og var i regelen ikke aggressive. Med års mellemrum kom en kronhjort eller et dådyr på besøg og nåede ikke altid tilbage til Frijsenborgskovene. Det var gerne storjægeren Peder Gustav, som først fik farten af det fornemme vildt og hjembragte geviret.

Skoven var dyrs og fugles domæne, og man kunne gå i timevis uden at møde et menneske; men sådanne væsener fandtes. I en hytte i den vestlige del af skoven boede gamle Anbolette — muttersalene — og dybt inde i skoven var der boplads. Nær ved Hannes bæk boede Stell-Jens med sin datter og den ubetalelige Spell-Søren med sin kone. Længere østpå, på en lille ryddet plet, boede Søren Fisker og Søren Andersen, hver med kone og en stor børneflokk. Søren Andersen spøjte med, at han havde seks sønner, og at de hver havde en søster. Den naive tilhører kunne så regne ud, at der var tolv børnemunde at mætte; men skælmen havde kun datteren Kirstine. Ved skovens udkanter boede Søren Lassen og Søren Krænsen. — De mange Sørensnævne på egnen har nok

Skt. Søren som ophav. Kirken i Rye hedder Skt. Sørenskirke.

Overalt i den bakkede skov er der stejle skrænter, og udenbys folk kan finde på at sige, at de er livsfarlige at bestige. Stejlest er der, hvor skovene mod nord ender i en dyb dalslugt, der hedder Jenskjær («Jenskjah»). En flok skolebørn fra det flade Lolland, som af deres lærer førtes gennem skoven og kom til det bratte styrt ned mod Jenskjær, veg med forskrækkede udråb tilbage. De blev svimle.

På den anden side Jenskjær begynder skoven igen og hæver sig terrasseformet op til endnu større højder med Frederikkehøj som det højeste punkt, 123 m over havfladen, omtr. 100 m over slug-

Peder Gustav.

Foto: Lærer S. P. Petersen, Gjessø.

tens bund. Nu er vi i Silkeborg vester-skov, som strækker sig helt ind til køb-staden og til Ørnø med Silkeborg bad (»æ wannkur«).

Også i Silkeborg Vesterskov er der dybe kløfter. Nogle af dem var hjem-steder for sagn og overtro. I Dybdal nær ved Kongshus og Frederikkehøj ligger en stor sten, der er kastet af en kæmpe fra Bavnsbakken mod Kongs-huset — et stenkast på en mils vej. Den forfejlede sit mål og faldt i Dybdal.

Men i samme dalkløft ligger en anden sten. Den er ikke så let tilgængelig. Det er en stor firkantet sten med runer på. Den blev første gang set af to kvinder, der gik gennem dalen; men de kunne ikke tyde skrifttegnene, undtagen bog-stavet V, som flere gange forekom. Den ene af kvinderne lagde sin strikkestrøm-pe på stenen, for at de senere kunne finde den; men da de en tid efter ledte efter stenen, var den borte. Den næste, der så stenen, gik det på lignende måde. Tredie gang blev den set af Thomas Hansen fra Gjessølund. Han gik med et tøj i hånden for at søge efter sin hest. Bedst som han ser sig om efter dyret, falder hans øjne på jorden, og han opda-ger da, at han står på stenen. For at den nu ikke også skulle narre ham, lod han tøjret ligge oven på stenen og gik for at udføre sit ærinde. Da han atter kom tilbage til stedet, fandt han ganske vist sit tøj; men stenen var ikke til at se, og det kom ham også for, at tøjret lå på et andet sted, end hvor han havde lagt det. — Siden den tid har ingen set stenen.

Under denne sten ligger et konge-løsen, og når Danmarks konge engang

bliver fangen, vil den atter komme til syne. Kongen kan da løskøbes for alt det guld og sølv, som findes under den. Hæmmeligheden ved at løfte stenen og bjerge skatten er, at den skal løftes med det samme man ser den. Udsætter man det, er chancen forspildt. Det er even-tyrets visdom.

Ikke langt fra Dybdal har vi Frede-rik den Syvendes Høj, en bakketop i sko-vens vestlige udkant. Her er der en stor-slået udsigt mod nordvest, og folk med gode øjne mener, at de har kunnet se Viborg domkirke. Den bratte skrænt ned mod Gjessø-Silkeborg vejen var engang lyngklædt. På en plads nær ved højen blev der tidligere holdt folkemøder. Her havde den unge journalist Peter Sabroe sin debut som folketaler, da han ved et møde, og uden for programmet, sprang op og udenad fremsagde Ibsens »Terje Vigen«.

Den folkekære konge, som har givet højen navn, besøgte ofte sine venner i Silkeborg, Michael Drewsen, byens grundlægger, og digteren Hostrup, som var præst for Silkeborg og Linå. Kong Frederik satte stor pris på disse mænd. Om aftenen fik man sig en l'hombre. Det holdt hans majestæt meget af, skønt han altid tabte. Drewsen lærte kongen at spille købe-nolo; og ved tilbagekomsten til København lærte majestæten fra sig, idet han »forbedrede« spillet ved alle-hånde finesser.

Men om dagen red kongen ofte en tur til Silkeborg Vesterskov og ud på højen, hvor han længe holdt stille og skuede ud over en smuk del af sit konge-rige. Folk nedenfor i det lave Funder-holme kunne da stå uden for deres gårde

og betragte den kongelige rytter, der som et monument tegnede sig mod den lyse himmel. Men pludselig sporede kongen sin hest, og nu gik det vilde ridt ned ad den stejle lyngskrænt til vejen nedeunder — dumdrigt, dødsensfarligt. Men kongen slap godt fra det, hver gang, mange gange. Og en legende blev til.

Søparadiset

Øst for slugten, det sumpede engdrag Jenskjær, ligger langsøen Thorsø («Tåssø»). Her har smeltevandet i den sidste istids slutning fræset jorden under gletscheren op og efterladt en sandbanke, hvor stenalderfolk har holdt til. I sin tid, da bakken blev pløjet, kunne man

på få minutter få lommerne fyldt af flinteredskaber. Her har landets første håndværker, stensmeden haft sin arbejdsplads. Tusinder af mislykkede knive og økser fortæller om hans tålmodige arbejde. Da gletscheren under milde somre langsomt forvandlede til vand, blev en af Danmarks mest henrivende søer til. Midt i søen ligger et par skovklædte småøer. Bakkerne på begge sider hæver sig henved 100 m over søspejlet, højest på nordsiden, men stejlest på sydsiden. Her er Duedalsbjerg i Thorsøbakkerne det højeste punkt med 117 m.

Ved søens østende ligger Virklund, i min barndom en mindre landsby, nu et stort bymæssigt område på grund af det nære naboskab med Silkeborg. Landsby-

Thorsø set fra »Rosenørns bæk«.

navnet var tidligere Virklang og har ikke noget med lund at gøre. Udtalen på egnen er »Værklien« med tryk på første stavelse. Virklang er dannet af det oldnordiske ord virki = befæstning og af ordet lang, som viser hen til søen, der er en typisk langsø som flere andre søer på egnen. Sagkyndige mener derfor, at søens oprindelige navn var Virklang, og at den har givet navn til landsbyen.²⁾ Man har ikke ved søen fundet rester af en forsvarsvold eller anden form for befæstning, og det kan vel næppe være den naturskabte sandbanke ved søens vestende, der har bestemt sønavnets forled. Hvornår og hvorfor søen selv har fået navneforandring, er helt ukendt. Det er næppe gudenavnet, der indgår i sønavnet.

Naturen omkring Thorsø minder ikke så lidt om Harzen og Thüringen. Den er lidt underlegen i format, men overlegen i idyl. Maleren Harald Foss, som holdt meget til på disse kanter, forsikrede, at han på sine rejser i Tyskland og andre sydlige lande ikke havde fundet nogen plet, der kunne måle sig med Thorsø i skønhed.

Fra Thorsø er der ca. 2 km til Borresø, hvor et nyt stort område af søer og bakkede skove begynder og strækker sig ind mod Himmelbjerget. En bakketop nær Knøsen byder på en meget smuk udsigt over de vidtstrakte skove med søernes perlekæde og Silkeborg i baggrunden.

Ved Svejlbæk færge er der overfart til Svejlbæk i Linå sogn. Ikke langt fra færgekroen, godt gemt i skoven ligger Slåensø eller »Slawensø«. Navnet skal nok have sin oprindelse i ordet slag = spring

eller skvæt og peger hen på det korte afløb fra Slåensø til Borresø. Der er så meget »skvæt« i bækken, at den har kunnet drive et savskæreri.

Slåensø er en indeklemmet skønhed med et langt bakkedrag — Åsen — til den ene side og i øvrigt helt omgivet af skov. Der kan være en slags dystert stemning over søen, måske fordi man erindrer sig flere drukneulykker her. Men en tur omkring den ved efterårstide, når søfladen spejler løvets mange farver, giver ikke næring til uhyggefantasier. Man påvirkes mere af den fred og ro, som er skovens og den stille skovsøs væsen. Det er ikke helt uden grund, at det her vrimler med navne som Paradissøerne, Paradisøerne, Paradisgården, Paradislyst. Sidder man i »Abrahams skød« og ser ud over Paradissøerne og -øerne, kan man godt føle sig hensat til en Edens have.

Men ikke langt fra Slåensø er der et uhyggeligt sted, hvis navn den dag i dag har en ilde klang. I 1720 var svenskeren Gustav Hagström blevet kongelig skovfoged i Lysbro. Han havde tidligere opholdt sig i Tyskland, hvor han var gift. Under krigstummelen kom han bort fra konen og sine to børn. Hun drog senere til Danmark for at opspore ham, og efter nogen søgen havde hun held til at træffe ham i skovene nær ved Slåensø. Da Hagström nu havde giftet sig igen, så han ingen anden udvej end at dræbe sin første hustru og også begge børnene og begrave dem i et dybt mosehul i skoven. Dette sted kaldes »Den døh hwoll«. Her høres ved nattetid spektakel og frygtelige skrig, og de ulykkeliges genfærd kører i vogn gennem skoven, mens

ilden står hestene ud af næseborene. — Gustav Hagström blev ikke straffet for denne forbrydelse, måske fordi der ikke kunne føres et fældende bevis. Derimod måtte han lade livet i en anden sag, hvor han synes at have været uskyldig. Han havde truffet en mand i skoven i færd med ulovlig hugst og forlangte mandens økse udleveret som bevis; men manden, Thomas Jensen fra Virklund, vendte sig med øksen mod skovfogeden, der afbødede slaget med sin hirschfænger. Herunder fik Thomas et stort gabende sår i nakken. Efter fire dages forløb døde han. Skovfogeden førtes som fange til Skanderborg. En længere retssag blev indledt, og skønt meget kunne tale for hans uskyld, henrettedes han ved Voldbygård syd for Virklund i februar 1732. — En datter af Gustav Hagström giftede sig med Niels Rasmussen i Loudal, og fra dem nedstammer bl. a. storjægeren Peder Gustav, der døde i 1941. ³⁾

I Skibsted ved Borresø boede for et par slægtled tilbage en sagnagtig fortæller ved navn Tysk Rask. Han fortalte sine løgnehistorier med et sådant skuespillertalent, at tilhørerne lod sig rive med, skønt de godt vidste, at det næsten ikke var til at opdrive et sandt ord fra Tysk Rask. I sin evne til at fabulere og fremmane barokke situationer kommer han op på siden af sin berømte forgænger, baron Münchhausen. Som fortæller var han sikkert større.

I Tysk Raskes nærhed boede den jyske digter, Kristen Sørensen Thomaskjær, som jeg har kendt i min ungdom. Det vakte stor opsigt, da denne træskokarl begyndte at udsende jyske digte, og hans sange blev kendt og yndede i

hele Jylland, ikke mindst på Århusegnen. Han digtede på østjysk. Som yngre var han, efter sin deltagelse i krigen 1864, træskokarl på gården Thomaskjær ved Glarbo, hvor han tog sit tilnavn. Et lille firkantet område her i det østlige Them sogn må sprogligt betegnes som østjysk. Som oplæser af sine jyske digte var han kendt og skattet over hele Jylland, ja selv i København, hvor han sammen med skuespiller Helsingreen optrådte under stort bifald, der kulminerede, når han sang sin afskedsvisse, hvis sidste vers lyder:

»De æ jo nowwe, te dæ sæje,
wo jysk vi snakke engenteng æ waeh.
Men slæt it nøj ka klæh vos beje,
ihn de wo ejen mue hoh vos laeh.
Få den, de it vel veh si fåeh å mue
bekjenn,
den buh enhwæ fånoftig mann å kuen jo
røggen vehn,
læ så en nar grinn å gåb, neh han høh
wo dawle snak.
Let ka fonow et boen. Fåwal å manne
tak!«

På sine ældre dage boede Kræn Sørensen i Virklund. I hele sin fremtoning, den høje, tynde, lidt kantede skikkelse i vadmelstøj og sort krave, var han en ægte skovlovring.

Lavlandet

Skønt man ikke i skovlovringlandet kan finde et sted, hvor man ikke har skove og bakker for øjet, er der dog et område, der kan betegnes som lavland. Når man fra Thorsø vandrer vestpå, har overskredet Gjessø-Silkeborg vejen og vandrer videre mod Gjessø-Løgager skovene på venstre hånd, så har man til højre bebyg-

gelsen Funderholme, nogle få gårde og huse, sandede marker og store engstrækninger ned mod Funder å. En mindre eng ligger højere oppe, tæt ved den sandede vej, vi går ad. Den kaldes »Fussholm«. Den var ikke meget beventd som eng betragtet. Der groede kun lyng og stargræs. Pe Gjesse i Gjessø, som ejede engene, sendte sine karle derned for at slå hø. Da naboerne spurgte, hvorfor de havde leer med, svarede Pe Gjesse: »Di ka da mihæel slå duggen å.« Så pløjede man engen, og så kunne den give lidt umodent korn. Men der var nogle forhøjninger, som ikke var til at gennemskære med ploven. Det var slaggebunker fra udsmeltning af myremalm engang i fortiden. I skovskrænterne var der mange væld, og det jernholdige vand aflejrerede et rustent slam, som man udnyttede til jernudvinding. Efter den mængde slagger der findes, må der have været en ret betydelig industri. I mange år holdt Gjessø skytteforening sine øvelsesskydninger i Fussholm. Titusinder af projektiler er hamret ind i bakkesiden, fortrinsvis de store remingtonkugler. Under første verdenskrig kunne man hente sig en god dagløn ved at grave bly ud af bakken.

Efter en times vandring kommer man ud til »æ Hjeæhuhs«, en meget spredt bebyggelse i sognets udkant. På kortet fra 1787 ser man ikke en eneste opdyrket plet. Der var lyng og enebær samt lidt egekrat hist og her. Nu er der nogle små gårde herude; men store dele er vild natur. Fra nogle lyngbakker kan man se ud over Funderådalen og til Hørbylunde (»Harboluhn«), hvor Kaj Munk blev myrdet i januar 1944 af en af Hitlers

morderbander. Her er vi ved den jyske højderygs vestgrænse. Nu åbner det flade land sig vesterud, landet — der blev overskyttet af smeltevand og sand under den sidste istid, men med enkelte bakkeøer — aflejringer fra den anden isperiode — hævende sig over det flade terræn.

Følger man nu Funderådalen ind mod Funder station, støder man på vejen, der fra Funder går over Løgager og Gjessø til Them. Her har man overblik over de store skovstrækninger i syd og øst. En stor kullet bakke i forgrunden kaldes Banbjerg. Navnet skal nok tydes som et forbandet bjerg, et sted hvor man skal holde sig fra, fordi der her, især ved nattetid, foregår sælsomme ting. Undertiden brænder der lys på bakken over en nedgravet skat; men skattesøgere, der forhen ville benytte sig af lejligheden, måtte flygte herfra i største skræk.

Løgager udgør i vore dage nogle få gårde og huse, endvidere en nedlagt skole; men på kortet fra 1787 er der kun en eneste gård. I Christian den Fjerdes første regeringstid boede Jacob Bertelsen på Løgagergård. Hans navn findes på en af stolene i Them kirke. Han stammede fra hovedgården Bjerre i Åle sogn og var vistnok af adel. Jacob Bertelsen blev forlenet med Løgager, hvor han levede til 1615. Han havde jordegods andre steder og var ridefoged på Silkeborg og delefoged for Vrads herred. På den tid var der et kongeligt jagthus i Løgager, vistnok forbundet med Løgagergård, som var sognets betydeligste.

Jacob Bertelsen havde en datter, og da kongen gjorde sin ridefoged den ære

Fra en udflugt til Thorsø 1918. Foto: S. P. Petersen, der selv er med på billedet, stående til højre.

at besøge ham, fandt han i den grad behag i datteren, at hun ni måneder efter nedkom med et barn. Christian den Fjerde har således ydet sit bidrag til at øge befolkningstallet i den øde egn. Barnet væves ind i egnens slægtsmønstre, og en stor procentdel af sognets befolkning nedstammer fra denne produktive konge. ⁵⁾

Hede og flyvesand

Lidt syd for Løgager ligger den lille boplads, Bøskov, der i 1787 bestod af to halvgårde. De lå op til landsbyen Sebstrups skov (Bøskov = Byskov). Nu kaldes skoven for Bøskov krat. Her hentede skovlovringerne de unge egeskud og hærdede dem til plejlslagler. I dalen Starsig nord for skoven har nogle min-

dre ejendomme gemt sig; men syd for lå den vidtstrakte hede, der over Hjøllund, Gludsted og Christianshede forened sig med Alheden. Når man i sin tid med stude- eller hestevogn kørte ud over disse flader, havde man valget mellem mange veje. Havde hjulfælgene skåret sig gennem lyngskorpen og ned til det hvide sand, måtte man bane sig ny vej ved siden af, og på den måde kunne der fremkomme et utal af spor. Her hentede man lyng i halmfattige tider til føde for kreaturerne og til tagdækning. Plantager har nu bredt sig, hvor lyngen før var eneherker, og nybyggere har i de sidste hundrede år opdyrket store dele af heden.

Når jeg som dreng besøgte hedehusmandens børn, kunne jeg nok se, hvor

fattigt der var med den ene ko, de to kalve og de fem får; men jeg forstod også, at der her var et hjem, som var lige så godt som andre hjem, og at der både var glæde og stolthed over den lille besætning og de tynde strå på de opdyrkede agre i lyngheden.

Når hedehusmanden gik de to mil til købstaden, havde han en madpakke i lommen, og det var meget sjældent, at han købte sig en kop kaffe til brødet. Hans liv var en lang arbejds- og spare-dag. Ofte stod middagen på kartofler med en kop mælk til. Man sultede lidt, men lå ingen til byrde. Offentlig hjælp kom ikke ind i billedet. Det skulle man også meget have sig frabedt. Drengene måtte man med sorg i sinde sende ud at tjene, når de var syv år; men det kom der i regelen kun godt ud af. Selv gik husmanden på dagleje, mens konen passede de mindste børn og bedriften.

Og så skete underet. Det begyndte at gå frem for ham, han kom »te kryllt«. Han fik to små heste; han fik flere køer og får, og han byggede et større hus. Hvilken sejr og tilfredsstillelse! Det tog ham mange år; men han nåede det. Og derefter gik det hurtigt fremad. Snart stod der tre huse på grunden, og markerne åd sig længere ud i lyngen, besætningen øgedes, og en flok velopdragne børn kunne flyve fra reden og selv bane sig en vej.

Hedebonden, der med flittige hænder brød lyngen, byggede sig et hjem og gjorde landet større, er et vidnesbyrd om sunde kræfter i folket. Og det samfund, der gav ham fuld frihed i udførelsen af sin store gerning, kan også tilkomme en beskeden ære.

En vandring ud til Them sogns sydvestlige hjørne bringer os til sognets mest øde og vildsomme egn. Her ligger Sebstrup sande (»æ såhn«), hvor der endnu er rester af et i fortiden meget virksomt flyvesandsområde. Det hørte til kronens len. I Sebstrup havde Christian den Fjerde sin dyrvogter, Hans von Brunsvick, der i virkeligheden nok var kongens halvbroder og derfor blev begunstiget på alle måder. Ved siden af sit embede som dyrvogter (skovrider) havde han en fæstegård i Sebstrup. Han havde flere beføjelser, og det var sikkert ham, der på kongens foranledning gik i kamp mod flyvesandet og fik det plantet til med marehalm.

Helt tæmmet blev Sebstrup såhn nu ikke. Under kraftige vestenstorme rev sandet sig løs og stod som en sky ind over mere frugtbare marker. Først i nyere tid er der kommet mere ro over feltet. De store klitter af hvidt sand er nu dækket af lyng og marehalm.

Her er ingen beboelse. Naturen hersker enevældigt. Kun et enkelt rådyr springer forskræmt over bakkerne, og en urkok flyver op. I denne ørken skal man ikke færdes i tåget vejr, og den gemmer på i hvert fald én stor tragedie.

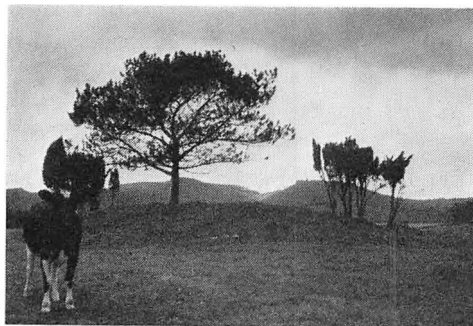
For ca. 80 år siden gik to små børn over heden for at møde deres moder, der var gået efter mælk. I tågen gik de vild og kom helt ud af kurs. Den største af drengene bar den lille. Til sidst var han så udmattet, at han måtte lægge den bevidstløse — måske allerede døde — broder fra sig og selv fortsætte med at finde vejen. Da børnene ikke kom hjem, blev der sat en eftersøgning i gang. Sognefogeden i Them, Pe Davidsen, sam-

menkaldte en stor del af sognets mandlige befolkning. De spændte kæde over den del af heden, som børnene formodedes at være gået over. Under denne eftersøgning fandt man den store dreng, der var i live og kunne fortælle, at han havde lagt den lille fra sig under en busk. Men skønt man søgte i halvandet døgn, fandt man ikke barnet. Nogle måneder efter, ud på sommeren, da en halvvoksen dreng, Stafen Jepsen, var ude at vogte får på heden, fandt han den lille drengs opløste lig under den busk, hvor broderen den skæbnsvangre dag havde lagt ham. — For ikke mange år siden levede Stafen Jepsen endnu derude i sandørkenens nærhed, hvor vild skønhed og mørk tragedie mødes.

Højlandet

Kun 2—3 km fra æ såhn ligger Sebstrup, der i 1787 betegnedes som landsby. I vore dage består den af nogle ret store bøndergårde, nogle få huse, en brugsforening og en nedlagt skole. I en af gårdene boede altså Hans von Brunsvick. Han var dyrvogter fra 1604 til 1635. Konen hed Maren. Om hun var af adel eller af bondeslægt, forlyder der ikke noget om. Om sønnen Hendrik Hansen ved man, at han besad gården til 1667. Hans søn igen, Hans Hendriksen (1634—1703), efterfulgte faderen som gårdfæster. Hans Hendriksens to døtre giftede sig begge, og fra dem nedstammer bl. a. slægterne i Gjessø, Rustrup og Gysholm. Rundt om i sognet er der mange, der kan føre deres stamtavle tilbage til Hans von Brunsvick.

Fra Sebstrup strækker sig et højdedrag østpå; det kulminerer i Hjortsballebak-

Fra Fussholm. Udsigt mod Frederik den Syvendes Høj. I forgrunden en slaggebunke fra myrremalmsudsmeltningen. Foto: Jørgen Ask.

kerne. Ved Brande er vi mere end 100 m over havfladen. De oprindelige gårde her er antagelig bygget på et sted, hvor en skovbrand har raset.

I Brande er der rester af en kirke fra fordums tid. I Tømmerby og Virklund har der også været kirker; men de er sunket i grus. Kirken i Them var i flere århundreder det store sogns eneste kirke. Men i Brande byggede man i 1900 en kirke, for at sognets vestlige beboere ikke skulle gå flere mil for at høre Guds ord.

I nærheden af denne kirke stod jeg en varm sommerdag og så ud over det flade hedelandskab mod vest. I det flimrende sollys så jeg en tydelig luftspejling: et stykke over horisonten stod en gruppe af buske og træer. Spejlingen holdt sig længe og var i bevægelse op og ned.

I Brande boede i sin tid Mads Johansen Slange, kaldet Skræddermads. Han var født 1782 i Them, søn af fattige forældre. Han var lærenem og havde den værdifulde evne, at han uden egentlig skolegang kunne tilegne sig oplysning og dannelse — også en vis litterær dan-

nelse. Han begyndte tidlig at digte, mest på jysk og var her forud for Blicher. Hans arbejde som skrædder førte ham også til præste- og herregårde, og hans belevenhed og evne til at synge og digte førte til, at han vandt sig en fornem brud, jomfru Hoberg. Han stjal hende ud af et vindue på Vester Kejlstrup ved Silkeborg — ikke til den fine families bifald, men absolut til jomfruens. De giftede sig og slog sig ned i Brande. Mads syede og digtede; men det kneb med at holde hjemmet oppe og skaffe brødet til de otte børn og konen, der måske havde visse herregårdsnykker at slås med. Til sidst havnede Mads på fattigvæsenet; men han blev ved med at synge og digte til sin død i 1860. ⁶⁾

Asklev er en lidt større nabobebyggelse til Brande, men begyndte også som to halvgårde. Den hører ikke til de gamle lev-byer. Af dem er der ingen i Them sogn. Udtalen er »Askløw«. Trænavnet ask er forbundet med det gamle ord løgh, der betegner et sumpet område.

Fra Asklev går der mange veje. Går man stik syd, kommer man gennem Skærbæk plantage ned til Salten å. Som Funder å er Them sogns nordgrænse, er Salten å sydgrænsen. Begge løber ud i Gudenå. Ikke langt fra flyvesandsområdet har Salten å sit udspring, og på strækningen herfra til Salten Langsø lå der fire vandmøller: Skærbæk, Sillerup, Ansø og Nørre Mølle. Sidstnævnte er omdøbt til Katrinedal. Skovlovringerne i Gjessø og Rustrup kørte til mølle i Ansø. Niels Peder i Gjessø havde hentet sin kone dér. Hun var fra Vrads, men tjente i møllen. Også senere blev han ved at køre den lange vej til Ansø mølle

med korn. Det var en hel dagsrejse om vinteren i slemt vejr og ad dårlige veje. Man brugte ikke overfrakke, men trak i flere lag undertøj. Niels Peder havde gerne tre par bukser på. Men fra en sådan mølletur kom han hjem og sagde til konen: »Nej, Stine, no ska a ålle mæ ta trej pa bowse po. Da a kom halvvejs, sku a å mæ en to wand; men inden a fek åll di knappe op, kom'et.«

På tilbagevejen op mod højderne kan man gå over Vorret og Fogstrup, der begge på det gamle kort betegnes som landsbyer. Navnet »Worret« kommer formodentligt af det gammeldanske wara, der betyder udmark, og with = skov. I dag er det kun Fogstrup, der kan gøre krav på landsbynavnet. Foruden et stort område med landbrugsejendomme er der også en husklynge ved Fogstrup station. Danmarks smukkeste jernbanestrækning, Silkeborg-Bryrup, gik herover. Nu er banen nedlagt. Den kunne ikke svare sig.

Midtvejs mellem Fogstrup og Hjortsballe er vi ved Them sogns højeste punkt, Bavnsbakken eller Hjortsballe bavnehøj, hvis højde er 153 m eller 6 m over Himmelbjergets. En anden bakke i nærheden er 151 m. Her er hede og plantage; men Hjortsballegårdens marker er gennemgående ret frugtbare.

Ned mod Bøskovdal vælger man den smukkeste vej gennem Hjortsballe krat og kommer igennem en yndig dalkløft. Her boede for en del år tilbage Frederik Lindberg, grov- og rimsmed, som Jeppe Åkjær kaldte ham. Han havde tidligere været smed. Senere købte han Brandegård, men flyttede så ned i egekrattet, hvor han begyndte at dyrke solsikker i

En nybyggergård på heden. Foto: Inspektør Kaven Harrekilde-Petersen. Hendes farfader, Johannes Pedersen byggede selv gården og var dens første ejer. Den næste ejer var Jens Post, gift med folkevisesangersken Ane, der var en søster til Peder Gustav.

stor stil og kaldte stedet Solrose. Medens solsikkeavlen ikke blev nogen succes, er hans jyske viser ikke ganske glemt. Allerede før Frederik Lindberg kom til egnen for 50 år siden, sang vi hans vise: »De wa i di gue gammel tie, da vi fik wos noh mjælk å noh brø. Å da håj vi noh suel po woh sie, å woh kind den wa både rond å rø« o. s. v.

I den lange og brede Bøskovdal lå for et par menneskealder siden nogle huse og ejendomme ved bakkesiderne. Der er færre nu. I en mindre gård boede eventyrtælleren Anders Ernst. Når jeg var til fødselsdagsgilde hos drengene dér, undlod vi helt at tumle os i lyngbakkerne, men søgte ind i stuen, hvor An-

ders Ernst stod og vævede. Og mens han passede sit arbejde, fortalte han de vidunderligste eventyr, som jeg aldrig før eller siden hørte magen til. Så vidt jeg ved, er de ikke optegnet og må betragtes som en død skat.

I dalen boede også den ejendommelige Skwoel-Niels, der kæmpede en ulige kamp mod bjergfolk, underjordiske og sin kone, Trine. 7)

Lidt nord for Bøskovdal boede Jens Post og hans kone, Ane. Hun var søster til Peder Gustav. Hun kendte en lang række folkeviser og sang dem udenad, skønt nogle var på over hundrede vers. Fra middelalderen til vore dage var de gået i arv fra mor til datter — eller sprunget et slægtled over. Ane havde

lært dem af sin bedstemoder. De var ikke nedskrevet og stod i fare for at gå tabt. Men da Evald Tang Kristensen kom til egnen, fik læreren i Gjessø, S. P. Petersen, ham ud til Ane Post, og den utrættelige samler blev en flittig gæst i den lille kampestensgård. Engang kom han i følge med den verdensberømte pianist og komponist Percy Grainger. De sørgede for, at folkeviserne blev optegnet og indsunget på grammofon. Og mellem den australsk-engelske komponist og den midtjyske folkevisesangerske knyttedes et venskabsbånd.

Mellem Bøskovdal og de store skove ligger Loudal, Rustrup og Gjessø, oprindeligt 3 gange 2 halvgårde, nu udflyttet og udstykket til ca. 30 gårde og mindre ejendomme. Stednavnet Loudals oprindelse er uvis. Forsøgene på at tyde navnet virker ikke overbevisende. Ifølge sædvane i disse egne udmærker de ret lavtliggende Loudalgårde sig ikke ved frodighed.

Men vest herfor hæver Rustrup bakkerne sig. Her findes den bedste jord i Them vestersogn. Grundlæggeren af denne torp har haft tilnavnet hrutr = vædder. I den ene af de oprindelige gårde boede Rasmus Laursen, en forgrundsfigur på egnen, kendt for sit arbejde for andelssagen. Han delte jorden og skoven mellem sine to sønner. Den yngste, Jens Laursen fik den gamle gård, medens den ældste, den senere kendte skribent, Laurs Laursen, kom til at bo i en nybygget gård på nordsiden af vejen.

I den anden af de to oprindelige gårde boede Ras Gjesse, storopkøber af træsko og pengematador, der lånte ud, men aldrig tog renter af egnens folk. Sønnen

Pa Rask, senere sognefoged og kammerråd, fik hele den store gård, men delte den senere med en ældre broder. En anden broder, fortælleren Kræn Rask, fik gård i Løgager, og en søster, Mett Mari, blev gift med en agent Sabroe, der en kort tid ejede proprietærgården Sølund ved Silkeborg. Her blev sønnen Peter Sabroe født i 1867. Han holdt som dreng meget til hos morbroderen Pa Rask i Rustrup og forberedte her sin senere virksomhed ved at holde brandtaler for kørerne. Savnede man ham, hvad man ofte gjorde, kunne man altid finde ham i »æ nøss«.

Fra Rustrup har man en god udsigt over nabobyen Gjessø. De to gårde her lå ved en lille sø, som har givet navn til gårdene. Navnet stammer måske fra de mange gedder i søen. Min gamle lærer, S. P. Petersen, var en overgang inde på, at Gjessonavnet kom af det tyske ord giese = støbe. Som nævnt har der fundet udsmelting af myremalm sted på egnen; men der findes ingen slaggebunker ved søen. I jordebøger og officielle skrivelser har skrivemåden varieret meget; men indtil nyere tid har der gerne været et d i navnet, en omstændighed, der vel taler for gedde; men hvem kan stole på skrivers nøjagtighed, og en begået fejl kan gentages. Egnsudtalen af gedde er »gjæj«, altså et tydeligt æ, medens e-et i »gjes« (gæs) og »gjesse« er nøjagtig ens. Ligesom Ansø rimeligvis er opkaldt efter de vildænder, der holdt til ved søen, kan Gjessø-navnet meget vel have gæs som ophav.

I 1788, efter at fæsterne i Gjessø var blevet selvejere, blev den ene gård flyttet nogle hundrede meter mod vest. Nu er

der 12 landbrugsejendomme på denne gårds areal. Gården, der blev liggende ved søen, udstykkes i disse år til parcelhuse. Om få år vil søområdet og markerne nord for vejen være forvandlet til en by. I skovkanten ligger det gamle forsamlingshus fra 1874, landets ældste. Det har været rammen om et rigt liv i snart hundrede år.

Inden vi forlader udsigten fra Rustrup, ser vi ned over skoven; for her ser vi den ovenfra. Det er måske det mest betagende syn under hele vor vandring. Skoven synes at hvile i stille og ensom majestæt — en verden for sig. Der er et harmonisk sammenspil mellem de nære og de fjerne skovpartier og ved efterårstide en symfoni i farver.

-
- 1) Afdøde lærer S. P. Petersen, Gjessø, har i Østjysk Hjemstavn 1953 fortalt om folkeliv og arbejde i Them sogn i tiden omkring 1860.
 - 2) Oplysninger om nogle stednavnes oprindelse er hovedsagelig hentet fra værket »Stednavne i Århus og Skanderborg amter«.
 - 3) Peder Gustav Jensen, jæger og uddeler i Gjessø, har fortalt mig om sin forfaders tragiske skæbne. S. P. Petersen har i Østjysk

Hjemstavn 1949 udførligt skildret rettergangsforløbet.

- 4) Oplysninger fra en artikel om Them kirke af S. P. Petersen i Østjysk Hjemstavn 1956.
- 5) En af kongens mange efterkommere var folketingsmand Peter Sabroe.
- 6) Mere om Mads Johansen Slange kan findes i Østjysk Hjemstavn 1948 og 1949. Artikler af S. P. Petersen.
- 7) Om Skvol-Niels er der fortalt i Østjysk Hjemstavn 1960 af S. P. Petersen og Harald Petersen.

Udsigt fra Rustrup over skovene og gården, som Rask byggede.

Dreng i Silkeborg 1914—20, III.

Brændselsbesvær under 1. verdenskrig

Af C. M. Poulsen

Forsyningerne udefra blev stadig mindre og rationerne skærpedes. I 1917—18 måtte man udnytte de brændselsreserver vi har i Danmarks jord mest muligt. Det blev specielt tørvemoserne, som i fredstid hovedsagelig havde dækket et lokalt forbrug for landbefolkningen i de egne, hvor man havde let adgang dertil.

Ved krigens begyndelse vurderedes tørvproduktionen her i landet til henvend 3—400.000 t. årligt, medens den i 1918 voksede til over 2 mill. t. Det var dengang 31 % af hele Danmarks samlede brændselsforbrug. Jeg husker, hvordan der dagligt passerede særlige »tørvetog« med 38—40 toplæssede godsvogne fra Moselund St. vest for byen med forsyninger til mere brændselsfattige landsdele.

Vi havde statens skove omkring byen, som foruden gavntræ også afgav brænde, men det slog ikke til. Man fandt hurtigt ud af, at der i flere mindre skovmoser nok kunne graves tørv. I første omgang blev det Vejlbo Mose, hvor der i

tidligere tider var drevet regulær mosebrug. Det var byens grundlægger, Michael Drewsen, som manglede brændsel til sin i 1844 oprettede papirfabrik, og som her ved hjælp af en dampmaskine, 15 arbejdere og 16 børn, dagligt lod fremstille 35.000 tørv i sæsonen. I 1867 ses det, at den samlede produktion var 1.685.150 stk. (dengang havde man tid til at tælle dem!). Selveste H. C. Andersen har i flere datidige breve nævnt foretagendet, der »var ham ganske interessant at see«, når han besøgte Drewsen.

Produktionen ophørte, da mosen skønedes udnyttet, men under krigsårenes stigende brændselsmangel mente kommunen nok, det kunne betale sig at prøve igen. Den udvirkede, at byens borgere fik lov at skære tørv i mosen til eget brug. Der var for lidt alligevel, og man fik hurtigt kig på andre, formodet velegnede steder, deriblandt også Pytsømosen i Lysbro Skov. Og dermed var det slut med freden i min barndoms mose; også i den blev der afsat smålodder til opgravning og tørrepladser. Vi

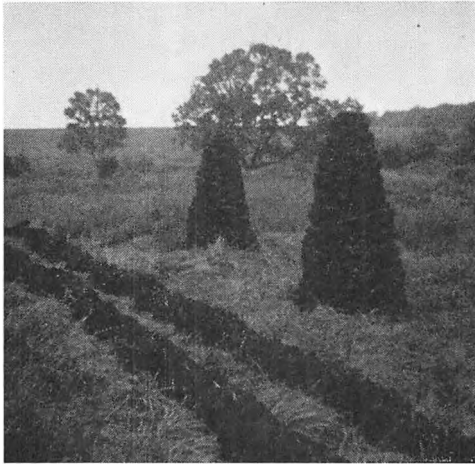

Foto: Jens Lundbye.

sikrede os omgående en af disse guldminer og fik startet tørvegravningen. Der blev liv og røre i mosen, mest vel nok de lyse aftener og på søndage; brændselsforsyningen skulle reddes hjem i fritiden. På hver enkelt lille plads, hvis grænser nøje skulle overholdes, arbejdede man familievist. Faderen med bare fødder i mudder til midt på benene skar tørvejorden ud med en særlig formet spade og løftede de små blokke op på brinken, hvor moderen tog imod og bar dem længst tilbage på stykket, hvor så børnene overtog det sorte, våde stads for at lave sirlige rækker deraf, indtil det efter en dag eller to kunne rejses på højkant til senere ringling.

Der blev gravet dybest muligt; de bedste tørv fremkom fra de underste lag. Herved opstod en vanskelighed med det stadigt sivende vand, som tilsyneladende kom alle steder fra. Man prøvede at holde det på afstand ved at lade nogle tynde balker blive stående. Balken var skillevægge af tørvejord, og i nogle ti-

mer var de ret effektive. Så gjaldt det sandelig om at skynde sig, inden det udenfor stigende vand trængte igennem eller ved sin vægt simpelthen væltede denne jordvæg.

Man havde madkurve med, nogle endog regulære tejner (særligt konstruerede træbeholdere, hvori maden kunne holde sig kølig). Skygge var ikke let at opdrive her, og termoflasken endnu ikke fælleseje.

Min far gravede ikke selv, men havde lejet en mand til dette arbejde. Han hed Kajhøj og arbejdede overordentlig flittigt, samtidig med, at han fortalte den ene muntre historie efter den anden. Jeg forstod ikke altid pointen, men der var liv og glade dage i vort hjørne af mosen.

Jeg skulle bringe proviant til vores private tørveskærer. Der var varmt i mosen den sommer, og myg, fluer og klæg optrådte i hærskarer, så Kajhøj forsynede sig jævnlige og rigeligt med min mors hjemmebryggede øl. Det skinnede dog igennem, at han gerne så en »rigtig« bajer, d. v. s. dengang en Gammel Carlsberg, til selve frokosten. Den hentede jeg så hos købmanden og den kostede 13 øre.

Jeg havde også til opgave dagligt at vende de opgravede tørv, så de snarest muligt kunne tørre. Derpå at ringle dem i de såkaldte tørveskruer, hvilket vil sige at stable dem i runde, hule stakke, det kunne trække igennem. En kunst, der er gået af mode i maskinalderen.

Det var her i tørvemosen, det for første gang dæmrede for mig, at voksne mennesker arbejder på forskellig måde. Vest for vort stykke gravede en ældre mand tørv i et tempo, man kunne tiltro

en gigtsvag skildpadde, men det gik støt den hele dag. Øst for vort sted sled en anden med tørvespaden, så dynd og overjord sprøjtede til alle sider. Så fo'r han op af graven for at puste, ned igen, glemte spaden, væltede en hel stabel udskårne tørv i vandet, faldt, bandede og var oppe igen, stadig i flyvende tempo, som var det en sulten rotte i en tom tønde.

Men da aftenen kom, var hans produktion egentlig ikke nævneværdig større end skildpaddens.

Jeg gik også og fandt ud af, at der var pæne tørv og mindre pæne. En skæretørv skal af form og størrelse være som en lidt flad mursten; den må ikke være skæv eller ligne en brunkage. Men mange af de flittige producenter havde åbenbart ikke håndelag eller øjemål for sligt. Deres tørv var tykkere i den ene ende og brede eller flade i den anden, eller havde skrå sider. Måske syntes ejermanen, at det da kunne være ligemeget, når disse tørv bare skulle bruges til brændsel.

Men skævt skårne tørv af forskellig tykkelse og størrelse tørrede meget uensartede og var næppe helt lette at ringle i skruer, der kunne blive stående. Jeg var dengang stolt over, at mine stakke i modsætning til flertallets opstillinger blev stående, til de skulle køres hjem. Nu bagefter har jeg en stor anelse om, at denne kendsgerning slet ikke havde noget at gøre med min formodede dygtighed som bygmester, men ganske simpelthen skyldtes, at Kajhøj var den bedste i mosen til at skære tørvene så ensartede, medens naboerne næppe klarede at frembringe to tørv, helt ens i

størrelse og form. Hidtil havde jeg betingelsesløst anerkendt enhver voksens arbejde som fejlfrit, nu dæmrede det, at der kan være forskel på et håndværks udførelse. Det kom særlig tydeligt frem her, hvor alt udførtes med håndkraft.

Begrebet æltetørv kom kun på tale som forsøg, mest vel fordi man ikke havde maskinkraft til rådighed — og måske, fordi det meste af tørvejorden i denne mose slet ikke ville egne sig til æltning. Men dygtige Kajhøj klarede alligevel at gennemføre et forsøg. Da han var nået til bunds i tørvelaget og vandet ikke mere lod sig holde ude, æltede han den sidste tørvemasse ved på gammel-dags vis at stampe rundt i det med sine bare fødder. Min far konstruerede af gamle brædder en ramme med små skillerum, og heri blev så plævret øst op.

Om der har været for megen væde deri, eller hvordan, ved jeg ikke, men de færdige tørv var meget flade og med revner. Deres udseende og formodede kvalitet blev med megen skepsis kommenteret af vore nabo-gravere. Det viste sig dog ved brug, at de var »gode nok«; de varmede som kul, og det næsten uden røg.

Tørvegravningen stod på i flere af krigstidens somre og efterlod min barn-doms mose som en ruin af vandfyldte kratere, adskilte af vaskende balkes, som det var en yndet sport at løbe rundt på. Men ensomheden, det skjulte og det for-dulgt hemmelighedsfulde fra min første tid i mosen var borte og kom aldrig igen.

Da sommerens brændselsarbejde var slut og efterårsstormene satte ind, blev vi drenge sat til at samle kogler i nåle-

skoven. En håndfuld grankogler, behørigt tørrede så de »strittede« med skælle, var helt uovertrufne som optændingsmateriale. De var uundværlige, når vi dagligt skulle have ild i komfur og 2—3 kakkellovne. De brændte som fakler (vi havde ganske vist aldrig set en fakkel, men sådan blev der sagt), de varmede og kunne på minutter få selv fugtige tørv, lavet af det rene »hundekød« (overflade-skæretørv) til at udsende en betragtelig røg. Men der var nu meget griseri forbundet med dette optændingsmiddel. Under transport af de tørrede kogler fra lageret og ind i stuen, dryssede der uanede mængder omkring af de frigjorte, lette koglefrø, som det bagefter næsten ikke var til at samle op. Støvsugere viste sig først 10 år senere, da vi fik el-strøm i huset.

Var der god koglehøst et år, havde det sin betydning at få sanket i lade, så beholdningen kunne strække til flere sæsoner.

I vintertiden blev der givet tilladelse til at sanke kvas i statens skove. Masser af drenge blev sendt ud med små, hjemmelavede køretøjer; de voksne havde ikke tid. Disse transportmidler var ofte en trækasse på en aksel med to kasserede barnevognshjul.

Den nærmeste del af skoven var hurtigt ribbet for alt nedfaldent kvas. Så opsøgte man skovfolkernes fældningssteder, hvor man holdt sig til og fik sin del, når et træ blev fældet. Mange stod da og holdt i hver sin tynde gren, indtil skovløberen kvisthuggede den faldne stamme. I betragtning af, at sådant frisk pindeværk skulle tørre i månedsvis bagefter for ikke at ende i røg og løbesod,

var den form for indsamling af brænde nu ikke særlig tillokkende. Min kammerat gennem alle skoleårene, Aage, og jeg foretrak da også en hel anden måde.

Vi ventede ikke, til de tørre, udgåede grene faldt ned af sig selv, men hjalp til. I sommertiden var det let nok at se, hvor der fandtes udgåede grene på træerne i bøgeskoven. Om vinteren derimod, når bladene var borte, krævede det mere opmærksomhed fra vor side. Vi fik dog hurtigt et skarpt øje for de små ting, som røber den slags. Det kunne være lidt løst siddende bark eller mangelen på helt fine kviste, og vi kaldte disse udgåede grene for »skaller«. De brændte så helt glimrende i komfuret, bare de kom i hus nogle dage forinden.

For at få dem ned fra de som oftest ubestigelige træer, benyttede vi en særlig teknik, ikke opfundet af os, men overleveret fra tidligere generationers skovtyve. Vi brugte et langt reb, forsynede det med en kort, tung grenstump og kastede denne vægt op over grenen et passende stykke ude fra stammen, lod vægten dale ned et lille stykke på modsat side af grenen og fik det lodret hængende reb til at rotere i korte buer, så det slyngedes sammen om den nedhængende vægt. Så gjaldt det om at trække til, før det hele skiltes igen.

Var det en svær gren, eller vi havde forregnet os med dens skørhed, måtte vi være flere til at hale. Grenen knækkede altid med et knald, og selvfølgelig fik vi ikke så sjældent hele historien i hovedet.

Man måtte være sikker på hånden ved opkastet, da der tit og ofte kun var en smal passage op mellem de friske grene,

men vi drev det vidt med at kaste præcist, også i 10—12 meters højder, ligesom vi sjældent blev »hængende«, og hverken kunne rykke grenen ned eller frigøre vore reb. Det sidste var særlig uheldigt, når det drejede sig om mors tørresnor hjemmefra.

Fremgangsmåden var selvfølgelig strengt forbudt, og foregik vort arbejde i nærheden af vej, måtte vi holde øje med færdselen her, og stå stille og »lade som ingenting« hvis skovens folk eller misundelige medborgere passerede. En stor, tør gren kunne afgive en skarp lyd og et dumpt drøn, når den nåede skovbunden. I så tilfælde lod vi os falde samtidig med braget og blev liggende urørlige et minut eller to, for at forblive ubemærkede, hvis larmen havde fået usete personer til at standse op og spejde efter mistænkelige forehavender.

Når en svær gren således lykkelig var »landet«, blev næste punkt at partere den, så den i passende stykker kunne læsses på vor lille vogn. Det var selvfølgelig forbudt at medbringe sav eller økse (det kunne afstedkomme bøder), men vi slæbte så med gensidig hjælpsomhed den lange gren hen til to tætstående træer, anbragte grenen vandret med den korte ende imellem de lodrette stammer, hvorefter vi løb frem eller »rykkede tilbage«, holdende i den lange ende.

Denne partering var just ikke lydløs, hvorfor vi af førnævnte årsager stadig skulle være påpasselige, ligesom »parteringstræerne's« bark næppe havde gavn af vor voldelige fremfærd. Vi følte os nærmest som en art forbrydere. Men også dengang jonglerede man med to slags moral: Vi måtte ikke stjæle fra en anden

mand; det var forkert — og vi måtte ikke stjæle i statens skov, fordi det kunne blive opdaget.

De fleste af os, der boede i byens udkant, skulle hver eftermiddag hente et sådant læs »nedfaldskvas«, der dækkede en dags madlavning. Når dagene i december blev korte, var det almindeligvis helt mørkt, før vi nåede hjem, og vi var godt snavsede af at tumle med de våde, grøntslimede grenstumper — for ikke at tale om hudafskrabninger og klemte fingre.

Det var ikke arbejde for piger, men Aage havde af og til en mindre søster med, som vi selvfølgelig skulle passe samtidigt. Endelig havde vi besvær med større drenge, som ikke selv gad have ulejlighed med at rykke skaller ned. De tog simpelthen en ration fra vore bunker, enten vi peb eller sang.

Engang vi var i færd med at ribbe et udgået træ for grene, blev vort tov, trods al forsigtighed, hængende i en grenkløft inde ved stammen. Denne var tyk og uden sidegrene de nederste 6—7 meter, så vi kunne ikke klatre derop, men måtte lade vort gode tov blive hængende.

Stammen stod direkte på kanten af en dyb kløft, hvor en skovbæk rislede i bunden mellem store sten. Vi fandt ud af at trække tovet 10—12 skridt ud til siden, binde en grenstump i enden af det og kunne så, siddende på grenstumpen, svinge os ud over kløften, så vi beskrev en halvbue uden om træet og derpå lande et godt stykke længere henne på skrænten.

Denne leg optog os så stærkt i flere dage, at vi kom hjem med for lidt læs

på kvasvognen og måtte finde på gyldige undskyldninger, der vel næppe har lydt synderlig sandfærdige.

Andre drenge opdagede vor luftgynge og benyttede den. En af de større faldt af og havnede nede i bækken med et brækket ben. Det var en af vore daglige plageånder, så vi havde såmænd ikke særlig ondt af ham. Men vi holdt op med at lege flyvende djævle i døds-trapezen.

Det sidste krigsår så vi drenge for første gang en hundredekroneseddel — inflationen var ved at slå igennem — og vi var mægtig imponerede af de to flotte

vildmænd med skind og køller, der hegner om rigsvåbenet. Vi følte os hurtigt overbevist om, at sådanne køller var det mest formålstjenlige våben at anskaffe sig, om krigen skulle brede sig til landet.

Men hvordan få materiale til køllerne? Jo, i en nyplantning i skoven fandt vi to små træer af passende størrelse, og så slog vi en knude på topskuddene. I løbet af et par år ville der nok kunne skæres et par gevaldige køller her.

Nu ser jeg nok vandalismen i skoven. Pan tilgive mig — skovfogden gjorde det aldrig.

Østjyder under amerikansk lup

Af Gail Venti

Det er lykkedes at få den amerikanske antropolog, mrs. Gail Venti, til at fortælle lidt om sine indtryk af danskere og danske forhold sammenlignet med tilsvarende i USA. Hun boede i Danmark et årstid i løbet af 1972 og 1973. Det meste af tiden tilbragte hun i Hammel. Emnet for hendes studier var visse aspekter ved dansk familieliv og disses sammenhæng med befolkningsgeografiske karakteristika. De indsamlede kendsgerninger vil udgøre det statistiske grundlag for hendes PH.D. (nærmest doktorafhandling) om antropologi ved Berkely universitetet i Californien.

Ved et ejendommeligt sammenstød af omstændigheder kom mrs. Venti til at arbejde i en del af Danmark, som stod hende nær, idet hendes farmor, Anna Elise Christensen, var født i Viborg, og hendes farfar, Joseph Jeppesen, var født i Århus.

For nogle år siden definerede den amerikanske ordbogssatiriker Ambrose Bierce ordet »udenlands« på følgende måde:

»Udenlands: I krig med tåber og barbarer. En franskmand, som er udenlands er ulykkelig. En amerikaner, som er udenlands, gør andre ulykkelig.«

Denne forklaring findes i Bierce's Djævelens Ordbog og skal naturligvis tages med et korn salt. Omend forblømt har Bierce dog rørt ved noget elementært i antropologiens væsen: kultur og kulturelle forskelle. Det Bierce giver udtryk for er forvirringen og irritationen, som næsten enhver vil føle, når man bliver udsat for et fremmed miljø, for en udenlandsk kultur. De fleste mennesker vil reagere på den første kontakt med nye vaner og nye holdninger på en forudsigelig måde: i begyndelsen tvivl, så irritation og senere enten med accept eller fjendtlighed. Den indledende tvivl skyldes konfrontationen med en levevis, som synes så anderledes, at den er uforklarlig, tåbelig. »Det kan da ikke for-

holde sig således, vel? Hvorfor i alverden gør de tingene på den måde, når alle fornuftige mennesker (dvs. der hvor jeg kommer fra) gør det på en anden måde?» Den påfølgende irritation kommer, når man opdager, at folk med den fremmede kultur holder fast ved at gøre tingene på *deres* måde. De fremturer med deres tåbelighed! Man må tilpasse sig efter *dem*! Man må lære at acceptere den kendsgerning, at de anser deres væner for at være rigtige. Man må lære, at de faktisk tænker forskelligt og gør tingene forskelligt fra en selv, og at de år, man har brugt til at indleve sig i sin egen kultur, ikke alene er næsten værdiløse i de nye omgivelser, men i stedet for kan virke som en hindring for kommunikation og forståelse. Det sidste stadi med accept eller fjendtlighed kommer, når man sluttelig og fuldt ud fatter, at »ting« er anderledes i den fremmede kultur. Fjendtlighed bliver resultatet, hvis man nægter at acceptere denne kultur på dens egne betingelser som et nogenlunde konsekvent, forståeligt og fornuftigt system, forskelligt fra ens eget,

Med på indkøb. Foto: Kaj Nielsen.

men hverken værre eller bedre, bare anderledes.

Det er denne tilstand af fjendtlighed, som Bierce beskriver så koncist. Hvis man mangler tolerance og forståelse, bliver man næsten tvunget til denne konklusion: disse mennesker må sandelig være enten tåber eller barbarer, når de opfører sig og tænker, som de gør.

For måske flertallet af antropologer er kultur det væsentligste element i antropologien, og for resten er den en uundværlig bestanddel, en nøgle til forståelsen af samfundet og sociale grupper. Hvad er kultur så, når den er så betydningsfuld?

De fleste antropologer ville kunne enes om en minimal definition, som vil komme til at lyde omtrent således: kultur er en sammenhæng af ideer, væremåder og holdninger, som man tillærer sig i løbet af sin opvækst i et vist socialt miljø. Sproget er en del af det, man lærer, og det er en del af ens kultur. Kultur afgør, om man synes, det er rigtigt eller forkert at gifte sig med sit søskendebarn, at være hovedjæger eller at deltage i rituel udveksling af økser for muslingeskaller. En kultur er »usynlig« i og med at man indlever sig i den uden at være klar over det og sædvanligvis uden at drage den i tvivl og på den måde, at den synes aldeles naturlig for enhver, som deler den. Det er fælles kultur, som tillader mennesker at optræde smidigt og effektivt, at forstå hinanden og at samarbejde. Almindeligvis bliver folk sig først deres egen kultur bevidst, når de bliver udsat for fremmede. Så bliver forskellene stillet i relief. Dette er den almindelige begrundelse for, at an-

tropologer studerer og beskriver fremmede kulturer. Det er selve fremmedartetheden i den nye kultur, som gør dens træk mere tydelige.

Håbet er, at mens folk, som lever i en kultur især vil koncentrere sig om det enkelte samfundsmedlems optræden, så vil antropologens friske, »uskoledede« blik være i stand til at se fælles træk i de handlinger og holdninger, han iagttager.

Antropologer er altså interesseret i vaner, holdninger, væremåder, opfattelser og tankesæt. Dette må tjene til at forklare hvilke ting, der har fanget min opmærksomhed under mit ophold i Danmark, og som jeg her vil beskrive. Men når alt kommer til alt, hvad er det for ting, som synes karakteristiske for dansk (eller måske østjysk) kultur for en amerikansk iagttager?

Den første og tydeligste forskel mellem Danmark og USA har noget med lyd at gøre. Støjniveauet på offentlige steder, i dagligstuer og kantiner er mærkbart lavere i Danmark. Man undres over det i begyndelsen, men senere gør man en opdagelse: Danske mennesker taler blødt og med jævn intonation. Det er sjældent at høre nogen råbe eller endog tale højt. Hvis støjniveauet i et værelse bliver lavere, så bliver stemmerne også lavere hos dem, der stadig taler. Hvis støjniveauet hæves af en eller anden grund, så begynder alle at tale højere igen. Et andet træk ved den selskabelige vekselvirkning, som er umiddelbart slående er den vanemæssige brug af ordet »tak« og af særlige titler. Med dette mener jeg, at danskerne klart siger, hvad de takker for og bruger den nøjagtige erhvervsmæssige titel i tiltale og

omtale. En udlænding lærer hurtigt, at høflighed kræver øjeblikkelig og speciel tak for mad, kaffe og også for invitationer. Brugen af nøjagtig erhvervstitel i henvendelse til folk har en lignende grad af nøjagtighed, således at disse titler tjener til klart at definere den erhvervsmæssige eller sociale position hos den, man taler om eller henvender sig til.

De fleste danskere lægger meget stor vægt på familie- og hjemmeliv, og hvad det angår, er de naturligvis ikke forskellige fra mennesker andre steder. Hvad der er fremtrædende i Danmark, er de foretrukne mønstre for samværet og familielivet. Hellere end at gå på restaurant, i biografen eller til andre offentlige forlystelser, vil danskerne nyde at sidde hjemme og snakke roligt over en kop kaffe, et glas øl eller vin. Skikken at hellige week-enderne til familielivet er også forskellig fra typisk amerikansk sædvane. Det ville være temmelig ualmindeligt at finde, at forskellige dele af

Blomster i vindueskarmen. Foto: Kaj Nielsen.

en større familie har en regulær plan for at udveksle besøg på søndage og lørdage, sådan som det sker i Danmark. Fordi de fleste danskere tilbringer mere tid i deres hjem, end amerikanere normalt gør, tillægger de det stor betydning at have behagelige, rare omgivelser. Danske hjem er sædvanligvis møbleret og indrettet med omhu, fremsynethed og indsigtfuld smag. Når man møblerer et hjem drejer det sig om at frembringe en behagelig atmosfære.

Det er mere almindeligt i Danmark end i USA, at disse ting er omhyggeligt udsøgt og fremstillet. Den danske holdning til hjemme- og familieliv er nært knyttet til et specielt dansk begreb »hygge«. Så vidt jeg har fået det forklaret, er »hygge« en atmosfære, en følelse, som skabes ved en kombination af kammeratskab og behagelige, rare omgivelser. Amerikanerne nyder naturligvis den samme slags situationer, men de sætter sig ikke bevidst for at skabe en »hyggelig« følelse. Det er måske derfor pottedplanter og buketter er mindre almindelige i amerikanske hjem. I alle de danske hjem, jeg har set, var der et stort antal pottedplanter, nogle i blomst, andre ikke, arrangeret i rækker i vindueskarmene. Amerikanerne mangler ikke alene planterne, men også de brede vindueskarne at stille dem på. I Danmark bliver både blomster og levende lys ofte anbragt på middagsbordet, hvis der er gæster, og ved særlige lejligheder pyntes bordet måske med små, bitte danske flag. I USA kan borddekorationen meget vel være blomster og levende lys, men den kan også være frugt, tørrede blomster, et arrangement af grønne grene, papir-

klip eller hvad som helst, værtinden synes er dekorativt.

Wienerbrød og kager, som Danmark er berømt for i USA er også meget populære i Danmark, og mit indtryk er, at danskerne spiser mere af den slags mad end amerikanerne. Det forbavser en udlænding, at chokolade er så populært, at man endog kan købe tynde chokoladevafler til at lægge på mad til børn. Imidlertid ser det ud til at danskerne på trods af disse fristelser er meget sundhedsbevidste og interesseret i at spadserere og cykle for at få tilstrækkelig motion og frisk luft. Synet af meget små børn, der dagligt bliver bragt ud at køre i det fri i store, elegante barnevogne er nyt og forskelligt for en amerikansk iagttager.

Skønt danskerne efter amerikanske normer gør meget lidt brug af offentlig underholdning, er de fleste hyppigt med til selskabelighed. Det er skik og brug at fejre barnedåb, konfirmation og bryllupsdage på en meget mere omfattende måde end i USA. Afhængigt af stedet, lejligheden og familien kan arrangementerne variere fra en speciel middag i hjemmet til en dag eller mere med besøg og underholdning af gæster enten hjemme eller i et særligt selskabslokale på hotel eller kro. Som kontrast hertil vil de fleste amerikanere, hvis de overhovedet fejrer den slags begivenheder, gøre det i stilhed som oftest med den nærmeste familie med en middag »ude« på restaurant eller hjemme.

Det danske landskab har sin særlige karakter. Byerne er små efter amerikanske forhold, og de har skarpe græn-

ser på den måde, at de begynder og ender pludseligt. Man kan let spadserer ud af byen og ind i landskabet udenom, idet man lægger huse og butikker bag sig. Dette er praktisk talt umuligt i amerikanske byer undtagen i de mindste, tættest sammenbyggede.

På landet uden for byen eller landsbyen ligger gårdene spredt ud over landskabet, med den enkelte gårds bygninger fjernet et godt stykke fra andre gårde. Sådan er det spredte mønster, der er resultatet af, at det gamle landsbyfællesskab blev opgivet. Det mest iøjnefaldende træk ved danske gårde, set fra et amerikansk synspunkt, er den specielle skik at anbringe gårdens bygninger i en firkant med hovedbygningen og udhusesne liggende på tre eller fire af siderne og sluttende sig tæt til hinanden. Det mest almindelige træk i USA er et stuehus lidt for sig selv med lade og stalde liggende et stykke derfra. I de enkelte områder er de danske gårde sædvanlig-

vis ens i form og farve, så langt øjet rækker er jorden dyrket eller udnyttet på en eller anden produktiv måde. Disse karakteristiske ting frembringer den ensartethed i udseendet, som giver det danske landskab et præg af fred, ro og orden. Dette er formentlig en af de ting, som tiltrækker amerikanske turister, af hvem mange søger en forandring fra byboens omgivelser: trafik, støj og spektakel, spændinger og stress.

For mit eget vedkommende har Danmark været et fredfyldt, men interessant sted, hvor jeg har kunnet gennemføre min undersøgelse i løbet af det sidste år. Det har vist sig at være netop anderledes artet nok til at frembyde et virkeligt nyt miljø uden at forekomme alt for fremmedartet. De kommentarer, som er fremført her afspejler naturligvis kun erfaringer fra et første kort besøg og fremlægges her med det forbehold, at de let kan revideres efter yderligere bekendtskab med landet og folket.

Er vi ligeglade med vore omgivelser?

Af Ib Møller

Mennesket har aldrig været ligeglad med sine omgivelser. Tværtimod. Det har altid interesseret sig stærkt for at forske, beherske — udnytte og drage fordel af dem! Omgivelserne — og det vil især sige naturen med dens flora og fauna — har mennesket gennem tiderne betragtet som skabt specielt til glæde og berigelse for sig selv. Meget tyder dog på, at der i 1970-erne er ved at ske en ændring af denne indstilling. Det er dog næppe fordi vi er blevet bedre, nok snarere fordi vi er ved at blive klar over, at fortsætter vi med at udnytte omgivelserne så groft som hidtil, bliver det værst for os selv.

Hvad er det da for problemer, der møder os i vort forhold til omgivelserne, og hvad kan vi gøre? Nogen udtømmende redegørelse og anvisning skal ikke forventes her. Blot nogle synspunkter, som især optager en by- og landskabsplanlægger.

Befolkningstilvækst og -vandring

Vore omgivelser forvandles hurtigere og voldsommere end nogensinde før i historien af flere grunde.

Befolkningen vokser stærkt i antal. Hidtil har vi klumpet os sammen i byer, specielt de største. Det giver mange pro-

blemer. Nu ser det ud til, at mange ønsker at bosætte sig uden for byerne, men det giver også problemer.

Ser vi på Århus bys udvikling, var indbyggerantallet 1672 blot 3.474. I 1801 var dette tal kun steget til 4.104. Men så begyndte det at gå stærkt. År 1900 var befolkningstallet ca. 52.000. I 1950 ca. 115.000. Hvor meget vokser det så fra 1950 til år 2.000? Antagelig til ca. 300.000!

Når Århus — og andre byer — er vokset, skyldes det mindre dødelighed og længere levealder, men også at befolkningen er søgt fra landet mod byerne. Her var bedre arbejdsbetingelser, større uddannelsesmuligheder og flere forlystelser.

Før klumpede man sig sammen. Det var nødvendigt at økonomisere med pladsen, for transport var besværlig. Nu breder vi os. Boliger, arbejdspladser og især institutioner og trafik anlæg lægger beslag på megen plads. Et kløverbladsanlæg til en motorvej fylder lige så meget som vikingetidens Århus — arealet afgrænset af Åboulevarden, Volden og Graven!

Overklassen var den første, der fik mulighed for at komme væk fra de overbefolkede, stinkende og forurenede byer.

De anlagde herskabelige villaer i parklignende landskaber.

Industrialiseringen og nye transportformer, samt den øgede velstand hos større befolkningsgrupper har gjort det muligt at følge overklassens eksempel. Forstæderne voksede og senere omegnskommunerne. Byer har bredt sig som lavaen på Heimaey.

Byernes forringelse

I byerne har bestræbelserne været koncentreret om at fremskaffe arbejdspladser og boliger. Det har kun sjældent været noget mål at skabe gode omgivelser. Ofte har man ligefrem bygget slum, men næsten altid har man forsømt at sikre friområder. Det ene efter det andet er forsvundet — for »der var jo grønt nok omkring byen«. Beboerne berøvedes muligheder for at kunne færdes i friområder, lege, dyrke uorganiserede former for sport, det der kaldes rekreative beskæftigelser. Byerne blev alt andet end kreative, og man måtte på landet for at rekreere sig. Med fritids-

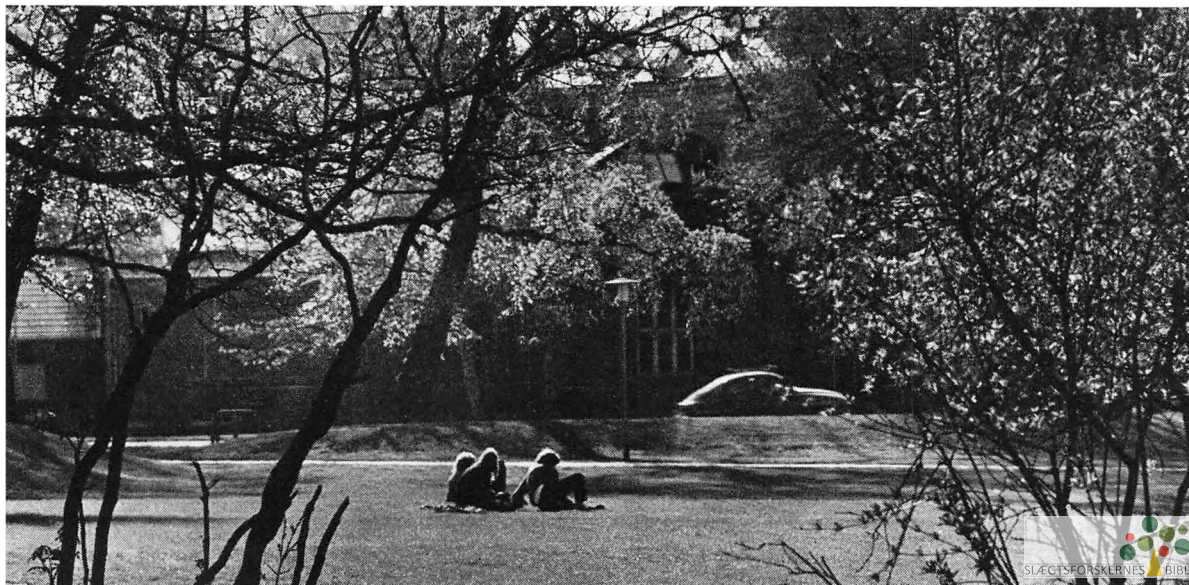
områderne forsvandt også byernes »lunger«.

Tankevækkende er det, at det var militæret mere end byens borgere og styre, der sikrede friarealer langt op gennem tiderne. I København har det således været militæret, der sikrede søerne, voldene omkring den indre by og Christianshavn med Tivoli og parkerne. Men ikke så snart forlader militæret områderne, før alle — og ikke mindst kommunerne — kappes om at få arealerne bebygget. Slående er således Københavns kommunes kamp for at få bygget boliger på Amager stik imod alle advarsler.

I Århus har vi været vidne til, at de tidligere kolonihaver og militære arealer er blevet alt for kraftigt udnyttet til det umættelige universitet. Det oprindelige konkurrenceforslag var antydet som en parkbebyggelse. Det er i dag ukendeligt og minder mindre om park end om bebyggelse.

Adskillige har udtrykt ønsker om at få bygget på Vestre Alle's tidligere kasernearealer. Kommunen fremlægger et

I byerne har bestræbelserne været koncentreret om at fremskaffe arbejdspladser og boliger. Sjældent om at skabe gode omgivelser. (Foto: Karin Munk).

ideoplæg, der forsøger at tage hensyn hertil. Resultatet er en sammenstuvning af nye bygninger, funktioner — og biler.

Såfremt ideoplægget realiseres — hvad byens borgere måtte forbyde — vil der blive en yderligere tiltrækning af trafik. Bycentret og især de omliggende boligkareer vil blive udsat for yderligere miljøforringelser.

I stedet burde arealet udlægges som park, for den vil ikke trække flere biler til. Tværtimod vil bykernens mulighed for at virke attraktiv som boligområde styrkes, og boliger er bedre i en forstøp-
pet by end flere kontorer, hoteller og kongreshuse.

Anlæggelsen af en park ville også være en ny begivenhed. Ja, det ville være den tiltrængte kompensation for de mange grønne områder, der er forsvundet i de senere år i Århus og forstæderne: Langenæs, Golfbanerne, Vennelyst, idrætsbanerne på Marselis boulevard, Vestervang og Charlottenhøj.

Inden kommunesammenlægningen i 1970 kæmpede alle kommuner om at skaffe skatteborgere og solgte derfor ud af deres grønne områder. Viby f. eks. kunne berolige sine skatteborgere med, at de i hvert fald ikke var tynget af udgifter til grønne områder, for hvad var der tilbage? Ud over idrætsbaner, alderdomshjemmets have, Høskoven og Eskelunds losseplads!

Moesgård skulle anvendes til boliger for nogle få, men bliver nu heldigvis rekreativt område for hele byen. Glædeligt er det også, at byen har købt Vilhelmsborg med den udtrykkelige hensigt at sikre yderligere rekreative områ-

der. Men behovet for disse er dog stadig størst i den indre by.

Byerne bliver mindre og mindre attraktive som boligområder. Gaderne overtages af bilisterne, og fodgængerne må springe som forfulgt vildt på de sparsomme strimler, der efterlades dem.

De, der har råd til to biler, flytter igen længere og længere væk, opkøber landbrugsejendomme eller tiltrækkes måske af mindre byers mere intime miljø. I disse omgivelser åbnes nye og mere spændende muligheder for fritidsbeskæftigelser, end byen byder på: traveture, heste, sport, fred og ro.

Hidtil har man lagt vægt på at skabe nære forbindelser mellem boliger og arbejdspladser. I fremtiden vil kontakten til fritidsområderne blive stadig vigtigere.

Samfærdsel

Omgivelsernes krise begyndte for alvor med den industrielle revolution. Forurening, slumbebyggelse og naturødelæggelse fulgte med. Mennesket blev så betaget af den nye teknik, at meget blot blev gjort, fordi vi var i stand hertil, ikke fordi der var behov herfor.

I forrige århundrede så man med største bekymring på stigningen i antallet af hestekøretøjer. Man spåede om den fremtidige udvikling, beregnede det forventede antal heste i de følgende år og forudså, at storbyerne snart ville kvæles af forurening, nemlig hestegødning!

Lettede åndede man dog op, da der blev opfundet et nyt og — troede man — mindre forurenende transportmiddel, nemlig bilen! Den var en befrielse og frembød en hidtil ukendt frihed for den

enkelte til at bo, arbejde og rekreere sig, hvor man havde lyst.

Henry Ford sagde: »Jeg vil bygge en bil for masserne, så billig, at ingen ikke vil være i stand til at eje en, og sammen med sin familie kunne nyde dejlige timer i Guds storslåede natur«.

Hvad er der blevet af den store frihed og af Guds storslåede natur? Der er kommet så mange biler, at deres frihed begrænses i stigende omfang. Og i byerne — ja selv i naturen — går man i frygt for dem. Det varer i dag længere at køre gennem storbyerne end for 100 år siden med hestekøretøjer. Bilerne, som let kan bygges til at løse alle mulige transportopgaver, kan alligevel ikke klare disse på grund af trafikophobninger i byerne. Der dræbes flere i trafikken end i krigene. Således er den årlige høst i Danmark 1.000 dræbte og 25.000 lem-læstede.

Støj- og luftforurening kræver også sine ofre. Byer og landskaber skamferes. Kørende og parkerede biler fylder vore smukke gader og pladser; bygninger nedrives og byen står med gabende sår i årtier, som i Århus ved Nørreport og Dynkarken. Der er overalt tale om miljøforringelser, ikke alene for dem, der bor i byerne, men også for dem, der færdes her.

I panik er fjernet alt, hvad der var i vejen for bilerne, huse, forhaver, træer. Man har beregnet det forventede fremtidige bilantal og villet tilpasse byer og landskaber hertil.

Først i de senere år er det ved at stå klart, at det er en umulig opgave at tilfredsstille bilens behov. Det er umætteligt. Dér, hvor man — som i de ame-

rikanske byer — har ofret flest anstrengelser og penge på at løse trafikafviklingen og parkeringsbehovet ved anlæggelse af motorveje og motorgader — i indtil flere etager — samt udlægge store parkeringspladser i bycentrene — ja, dér er man længst fra en løsning. For hvert nyanlæg, der skulle aflaste forholdene, har man blot suget endnu mere trafik til sig!

Århus har haft sine planer om gadegennembrud, således Ny Hovedgade projektet, der skulle skaffe trafikken ubesværet gennem byen. Heldigvis blev disse planer ikke gennemført, selv om alle dengang mente, de var rigtige. Men i Odense var man hurtigere. Der har man nu effektivt og dygtigt ødelagt en hel bykerne med nogle store kostbare vejanlæg.

I Århus ligger dog stadig adskillige planer om gadeudvidelser, således allégadernes udbygning. Det er på høje tid, at disse tages op til kritisk overvejelse.

Der diskuteres om motorvejen skal gå øst eller vest om Brabrand sø. Egnsplannen, der blev enstemmig godkendt af samtlige kommuner i april 1966, havde som en væsentlig forudsætning, at motorvejen blev lagt mod øst.

Tilhængere af motorveje og -gader fremhæver, at disse aflaster andre gader for generende trafik, at de er mindst farlige at køre på, og at de primært bygges for relativ lokalt betonet trafik, på i reglen kun 50 kms afstande.

Meget tyder på, at der er voksende modstand mod motorvejsplanen øst om Brabrand sø. Størst er denne — forståeligt nok — fra de beboere, der er flyttet ind i lejligheder, som senere er opført

langs den projekterede linieføring. Lejlighederne er opført i 100 meters afstand, og det var, hvad man før mente var tilstrækkeligt. Nu er støjproblemet ved at blive erkendt, og langt større afstande er nødvendige.

Lettest er at foreslå, at man nu, da bebyggelsen kom før vejen, flytter sidstnævnte ud vest for Brabrand sø. Der generer man ikke så mange. Men trafikteknikere hævder, at der slet ikke er behov for så højklasset en vej derude, for der vil ikke komme megen trafik. Den vil nemlig stadig søge ind til eller omkring byen.

Spørgsmålet er derfor nok snarere, om de, der protesterer mod østlinieføringen, er villige til at affinde sig med en ændret holdning overfor privatbilismen.

I mange byer er man ved at anlægge nye synspunkter. I stedet for at beregne bilantallets forventede vækst, og så indrette alt herefter, må de miljøkvaliteter, som vi ønsker i vore omgivelser først fastlægges. Derefter kan så bestemmes, hvor megen trafik, der kan tolereres uden at ødelægge disse kvaliteter. Det er nemlig bilerne, der må tilpasses byerne og landskaberne og ikke omvendt.

I den engelske by Nottingham har man således vedtaget en trafikpolitisk målsætning. Den går ud på følgende:

Der skal ikke bygges nye overordnede veje — heller ikke motorgader — og der skal heller ikke foretages væsentlige forbedringer på det eksisterende overordnede vejnet 4 km fra centrum — bortset fra regulering af visse kryds. Enhver forbedring af gader, der fører mod centrum skal undgås, så man ikke opfordrer

til mere trafik, end den resterende del af bykernens vejnet kan tage. Derfor opgives en række godkendte vejprojekter.

Den kollektive trafik søges derimod udbygget, så den bliver et attraktivt alternativ til privatbilen. Der arrangeres »kundefusservice« fra p-pladser til indkøbsstrøg. Bussernes hyppighed øges. Der indføres restriktioner for bilister på de større veje i myldretiden for at lette bussernes fremkommelighed og undgå ulykker.

Gennemfartstrafik forbydes undtagen for busser og udrykningskøretøjer. Varetransporten gives bedre betingelser for af- og pålæsning.

Nye ekspresbusser etableres. Trafiksignaler koordineres, så den kollektive trafik afvikles glidende. »Park — and — ride« pladser fremmes. Altså ved de vigtigste stoppesteder. Kommunen overtager kontrollen med alle p-pladser i bymidten, så de støtter byens trafikpolitik.

Her er altså tale om et samlet handlingsprogram for hele byområdet trafik, og ved trafik forstås ikke blot som hidtil primært bilismen. Her er det et spørgsmål om at løse al transport på en langt mere hensigtsmæssig måde end før.

Det var en sådan samlet plan, der var ønskelig at få afklaret først, også her i Århus-området, fremfor at diskutere enkeltheder, som motorvej øst eller vest om Brabrand sø.

Vore værdinormer

Produktionsforøgelse og økonomisk vækst har alle politiske partier sat som et mål, og kun m. h. t. hvordan udbyttet skulle fordeles, har man været uenige.

Man har målt mere i kvantitet end i kvalitet. De målelige værdier, især penge, har været alt afgørende. De værdier, der har været sværere at måle i kroner og øre, nemlig trivsel, æstetik og naturgoder har oftest været overset.

Det er et stort spørgsmål, om økonomisk vækst fortsat kan være et så højt mål i vort nu så rige samfund. Levestandard er således ikke blot et spørgsmål om indkomster, men må også sættes i forhold til livsgoder, der før har været betragtet som selvfølgeligheder, men nu tenderer til at forsvinde i velfærdssamfundene, f. eks. et uforurenet miljø, let adgang til naturgoder o. s. v.

Den svenske nationaløkonom Erik Dahmén påviser således i sin bog »Sæt pris på miljøet«, hvorledes vi — i vor ensidige stræben efter produktionsforøgelse og øget økonomisk vækst — uden at anlægge helhedsbetragtninger fremmer vore omgivers ødelæggelse, f. eks. med hensyn til forureningen. Således må vore producenter nok betale for råvarer, arbejdskraft og kapital, men de slipper som regel for at betale de skader, som deres produkter og selve produktionen er skyld i. Omkostningsberegningerne standser ved skorstenene, fabriksportene og afløbene. Producenterne fristes derfor til kortsigtede løsninger fremfor til produktionsprocesser, der sikrer miljøet, og resultatet er, at det offentlige, altså os alle, sidder tilbage med problemerne.

Miljøkvaliteter er sjældent indregnet i planer, f. eks. for bycentrene. Man har udelukkende opstillet tekniske og økonomiske løsninger, og disse har for ofte været baseret på ensidige betragtninger.

Tidligere generationers bestræbelser for at efterlade os en grøn og smuk by ødelægges brutalt på få år. Asfalt og cement afløser græs og løv. (Foto: Karin Munk).

Hvert enkelt indgreb og dets følgevirkninger er sjældent set i en større helhed. Et lille, men illustrerende eksempel, er saltningen på vore veje. Det billigste middel, saltet, foretrakkes, selv om det er det dyreste ud fra en samfundsmæssig betragtning, når der tages hensyn til skader på veje, beplantning og biler. Hvad har saltningen ikke betydet af miljøforringelse i Århus? Træerne langs Åboulevarden og foran rådhuset er saltet ihjel, og ingen er draget til ansvar herfor.

På samme måde m. h. t. trafikpolitikken. Som tidligere omtalt, har man ensidigt ønsket at tilgodese bilismens krav om flere og bedre veje og parkeringspladser. I stedet skulle man anskue problemet som et spørgsmål om at løse tra-

fikkens problemer, og dør indregne alle ulemper og udgifter. I nyere planer indgår miljøkvaliteter, og hvert foreslået indgrebs betydning for hele området undersøges.

Den fysiske forurening

De sidste års debat betegner et afgørende vendepunkt i befolkningens syn på forureningen. Det er pludseligt gået op for de fleste, at forureningen truer vor eksistens. Forureningen kender ingen grænser — heller ikke landegrænser. Det rammer uretfærdigt nok sjældent den, der forurener, men hans omgivelser. Den synlige forurening er dog den mindst skadelige, hvorimod den usynlige kan virke langt alvorligere, og måske først om nogen tid.

Forureningen af vand, luft og jord er langt fremskreden, og der kræves nu en voldsom indsats for blot at bøde på fortidens forsyndelser og forsømmelser. Hvor problemet er størst, er gennemgående gjort mindst. Mange små byer — ja, selv landsbyer har mekanisk, biologisk rensningsanlæg, hvorimod storbyer stiller sig tilfreds med blot at si klumperne fra, og så lede resten tilstrækkeligt langt væk.

Den biologiske forurening kan kræve menneskeliv eller medføre invaliditet. Men hvad med omgivelsernes udseende og deres indflydelse på vort velbefindende?

Den visuelle forurening

Sammenlignes gamle billeder fra Århus — fra dengang byen endnu havde kontakt med bugten og åen, hvor gaderne var bundet sammen af træer, hvor land-

skabet lå i en indre harmoni tæt ved — med de nuværende forhold, føler man, at vore omgivelser oftest er blevet grimmere. Nok lever vi i en verden med flere tilbud og muligheder — og vi vil næppe bytte tilværelse med tidligere tider — men om nogen æstetisk forbedring er der sjældent tale.

Nye bebyggelser breder sig hurtigt og uden oplivende momenter, uden særpræg og oplevelsesmuligheder. Før foregik byvæksten langsommere og spredt, så nye huse let kunne føjes ind blandt de eksisterende, og træer og bevoksning fik tid til at lægge et forsonende slør. Nu breder ensformige bebyggelser sig på kort tid over store områder, efter at jorden er buldozed flad og al bevoksning fjernet. Bygninger får mere og mere ensartet præg, enfamiliehuse typiseres og danner kvarterer uden særpræg, og som forekommer os uendelige.

Før oplevedes byen som rum mellem huse, og man havde erfaring i at forme velproportionerede gader og pladser. Nu er disses sluttethed opløst. Gadeinventar, såsom belysninger, skilte, reklamer, færdselstavler og -fyr, er dominerende.

Hvem vil og kan få nogen harmonisk helhed ud af alle disse elementer? Karakteristisk er eksemplet med Strandvejen i Århus.

Politiet fandt, at trafikforholdene var uforsvarlige. Med den tiltagende trafik og hastighed burde der gøres noget, og belysningen måtte forbedres.

Belysningsingeniører opsatte nye armaturer og master, og flere af Strandvejens karakteristiske, gamle og vejplejede træer blev fjernet for at skaffe plads til belysningsarmaturer og skilte.

Strandvejen var byens — måske landets — fornemste promenade. Hæslig belysning og skilte samt indhug i aleen har skamferet dette miljø. (Foto: Karin Munk).

Nu er der også kommet mere lys på kørebanen! Et væmmeligt koldt og blåligt lys fra nogle alt for højt siddende armaturer, der har slået det fine miljø — ja måske en af landets fornemmeste promenader — i stykker.

Og trafiksikkerheden? Belysningsmasterne er placeret ud mod kørebanen, og de første dødelige kollisioner har fundet sted, hvorefter politiet tilsidst indførte hastighedsbegrænsning. Det var måske det, man skulle være begyndt med!

Hvad kan udledes heraf? At hver især inden for sit felt har gjort sit bedste,

men at ingen tilsyneladende har forsøgt at løse problemet med hensyntagen til det samlede miljø. Man har forsøgt at bedre forholdene for bilisterne, men har ignoreret fodgængernes og cyklisternes miljø og har skæmmet Strandvejen. Er årsagen blot manglende koordination — eller hvad der er værre — manglende sans for miljøkvaliteter? Og når det er så galt her på byens fineste vej, hvad så alle de andre steder?

Men spiller vore omgivers synlige udformning nogen rolle for de fleste? En kendsgerning er det jo, at af alle

vore sanser: høre-, lugte-, føle-, smags- og synssanser, er den sidste nok den mindst følsomme. De fleste kan nok udholde at bo i et grimt værelse, men hvis der er en grim lugt, hvis sengetøjet kradser, eller der er støj (en lufthammer udenfor eller hvad der er endnu værre — en vandhane, der drypper indenfor) så protesterer man.

Det kan også være svært at definere, hvad der er smukt. Ja efterhånden tør kun de færreste anvende dette ord i argumentationen for at skabe bedre omgivelser. Nogle vil måske endda hævde, at stærk skønhedstrang kan virke livsfjendsk, og at der ikke er ført bevis for, at mennesker bliver lykkeligere i harmoniske omgivelser fremfor i kaotiske — eller blot kedelige. At det miljø, der opstår langs vore veje med reklameskilte, servicestationer, tilfældig bebyggelse, lysstofrør og elmaster, netop er det rette udtryk for en ny, en demokratisk livsform. At det blot er professionelle æsteter, der tager afstand fra disse nyskabelser, og at de dermed beviser, at de ikke er fulgt med tiden. At de har det som de fleste med hensyn til forholdet overfor moderne kunst — overfor hvilken de står uforstående, hvorimod de lettere accepterer de klassiske værker.

Hastighed i forandringer

Aldrig før har vore omgivelser undergået så hurtige ændringer. Den amerikanske forfatter Alvin Toffler har i sin bog »Fremtidschok« betegnet en tilstand, som kan frembringes af for megen forandring i tilværelsen. Han hævder, at det kræver mange kræfter at opleve forandringer og modtage nye

indtryk, at bearbejde, omsætte og udnytte dem. Toffler tror, at strømmen af forandringer i tilværelsen allerede nu er faretruende stor for millioner af mennesker. Og hvad værre er: Den ser ikke ud til at blive mindre i fremtiden, snarere tværtimod.

Han mener, at vi må se at finde ud af, hvor meget vi kan tåle af forandringer. Derfor må vi finde på måder til at styre og regulere dem. Toffler foreslår ikke, at vi skal sætte udviklingen i stå, men han ønsker en bedre rytme. Man kan undertiden frygte, at udviklingen går så rask, at det snarere er den, der styrer os, fremfor at vi styrer den.

Fjernelse fra naturen

Jo rigere samfund — jo fattigere bliver det på oplevelser, specielt på dem, der er tilknyttet naturen. Opdyrkninger af heder og overdrev, afvandinger af søer, kanalisering af åløb, plantning af grantræer, sløjfning af vejtræer og læhegn, slåning af grøftekanter, ensartede afgrøder o. s. v., efterlader et landskab stadig mindre afvekslende og indholdsrigt. Man fremmer monokulturer, der samtidig har mindre modstandskraft overfor sygdomme og angreb, ligesom der derved kan skabes klimændringer, som i yderste instans medfører jorderosion. Vi får mere af den flora og fauna, som vi havde meget af i forvejen, og vi udrykker, hvad vi før havde for lidt af.

Monokulturer breder sig også i byernes »grønne områder«: Erhvervsvirksomheder anlægger ensformige, høvlede græsplæner — i stedet for at plante afvekslende skove, anlægge småsøer, eller lade plæner afgræsse af kvæg eller heste.

Villaejerne overdoserer haverne med giftsprøjtning, og dræber herved også insekter og dermed fugle, og samtidig fremelsker man kunstige ensartede vegetationer. Byerne tømmes for parker, og nærliggende naturområder opsluges af byudvikling. Afstanden til det omgivende landskab bliver stadig større og uoverstigelige for den store part af befolkningen, der ikke er motoriseret: de gamle, syge, handicappede og fattige.

Friarealerne i boligområderne holdes friserede, og benyttelse må kun ske efter uforståelige ordensreglementer. Naturen forsvinder som legeplads for børnene.

Her kan ikke længere graves huller, bygges huler eller brændes bål. De voksne — og det er som regel forældrene — beskytter deres opfattelse af naturskønhed, men børnene får ikke mulighed for naturoplevelse.

Magister Frank Bregnballe i Ribe påviser i sine bøger, bl. a.: »Vort menneskeskabte miljø«, at vore omgivelser stadig bliver mere unaturlige. Han påviser, at mennesket før levede i nær tilknytning til naturen, men i storbyerne er der ikke meget af den tilbage. Han frygter derfor, at der ikke kan ventes nogen naturforståelse hos kommende ge-

Vejenes omgivelser bliver mere og mere kaotiske. Vejrummet afløses af tilfældig bebyggelse og af trafikskilte, der drukner i anmassende belysning og reklameskilte. (Foto Karin Munk).

nerationer, der opvokser i disse naturfattige omgivelser. Dog mener Frank Bregnballe, at mennesker stadig inderst inde har et ønske om at opleve naturen. Derfor køber de da også biler og sommerhus for at komme ud og bade, fiske eller trave en tur. Men bilernes og sommerhusenes voksende antal skærer de rekreative landskaber i småstykker og ødelægger den natur, de tog ud for at opleve!

Der er ikke noget ved at have bil eller fritidsbolig, hvis der ingen steder er at tage hen. Fornøjelsen ved at sejle i egen båd og bade reduceres, hvis vandet er forurenet. Man bliver heller ikke gladere af fine jagtgeværer og fiskestænger, hvis man ikke har vildt og fisk. Frank Bregnballe siger videre: »Det, vi i dag betragter som den højeste luksus, minder forbløffende meget om vore primitive forfædres daglige levevis. I silende regn lister vi langs åbreden og forsøger at fange en fisk. Vi traver mange kilometer i efterårsblæsten for at skyde en hare, vi tilpjaskes af det salte vand i små, åbne sejljoller. Og derhjemme tænder vi bål i stuen — altså i en pejs — og svider noget oksekød, som vi æder halvråt. — — — Alt dette forudsat, at vi har råd til det. For det er dyrt selv at fange sine ørreder og skyde sit eget vildt — mange gange dyrere end at købe ind hos vildt- og fiskehandleren«.

2. Er vi ligeglade?

I det foregående er forsøgt at opremse nogle årsager til, at vore omgivelser ændres — og ikke altid til det bedre. Spørgsmålet er så, om mennesker regi-

strerer disse negative ændringer og lader sig anfægte heraf?

Tilsyneladende er det kun et fåtal, der interesserer sig for omgivelserne uden for havelågen, og er villige til at gøre en indsats for at forbedre dem. På borgermøder om byplaner er det sjældent de langsigtede problemer, eller dem der angår den samlede kommune, der præger debatten, men snarere beboernes aktuelle forhold nær ved boligen eller skolen.

Affald kan ligge tæt udenfor hækken, men indenfor er der pinligt rent. Man kan nok sympatisere med ønskerne om at bekæmpe forurening — indtil der er bud efter ens egen pengepung. Man er nok utilfreds med forholdene, men kan ikke drømme om at gå aktivt ind i en grundejerforening — eller påtage sig politisk arbejde.

Denne tilsyneladende passive holdning for flertallets vedkommende er næppe ualmindelig. Ifølge Richard Nixon er flertallet jo tavst.

Skal man dømme efter befolkningens fremmøde ved kommunalbestyrelsesmøder, er interessen for politik og styring af kommunernes anliggender meget ringe. Det må dog være rigtigst, ikke blot at drage forhastede slutninger, men snarere spørge, om det er tilfældet, og i bekræftende fald *hvorfor*. Meget tyder på, at 1970-erne også her røber tendenser til et større engagement fra vide kredse.

Ikke mindst ungdommen stiller krav om at blive bedre orienteret om påtænkte planer, inden afgørelser træffes, og dermed også få mulighed for at præge disse. En vågen ungdom har altid stået

i opposition til den umiddelbart foregående generation. Nu protesteres alvorligt mod den hidtidige materialistiske tankegang. Hvorvidt det er alvorligt ment, vil tiden vise.

I de senere år kan påpeges en række aktioner, der ikke som tidligere er gået ud på at opnå større politisk frihed eller mere i lønningsposen, men nu er rettet mod omgivelserne. Således kan nævnes: Modstanden mod fældning af elmene i Stockholm, lindene i Viborg og Rathlousdals allé i Odder. Protester i Århus mod bugtrøret og planerne om en sydhavn med deraf følgende forringelse af Strandvejens miljø. Protest mod bebyggelse af Moesgård med enfamiliehuse og Vester Allé med politigård og kontorer.

Oftest er det dog således, at aktioner iværksættes som protest mod påtænkte ændringer. Sjældnere som konstruktive aktioner for at forbedre miljøet og endnu kun undtagelsesvis i konstruktivt samarbejde med myndighederne. Der er dog også her positive tendenser, således: Aktionerne for at skabe trivselsområder og bedre miljøer — især trafikale — i Sjællandsgade og Ole Rømersgade kvartererne, og det beskedne initiativ fra Beder og Fulden, hvor kommunen betalte, og beboerne plantede træer langs de mindre biveje.

Hvorfor manglende engagement?

Forklaringerne på et tilsyneladende, endnu svigtende engagement, kan måske være, at vort samfund er præget af en hidtil ukendt kompleksitet. Det er svært at skaffe sig overblik, at deltage i en debat om løsning af samfundsmæssige, komplicerede problemer, som f. eks.

byplanlægning. Der er blevet længere til de færre, som træffer afgørelserne. Man mister troen på, at det kan nytte noget og giver op på forhånd.

Det er — selv med den større frihed de fleste har fået — et strabadserende samfund at leve i. Arbejdet er mere krævende. Vi er stressede og trænger kun til fred og ro, når vi kommer hjem. Vi betaler vor rigelige skat, og deri må være nok til at betale andre for at klare problemerne! De fleste vægrer sig ved at stå op i forsamlinger og tale for en sag. Det er sjældent en langvarig glæde at komme i rampelyset. Den måde politikere behandles på er ikke misundelsesværdig, mange søger hurtigt ud af politisk arbejde og endnu flere betakker sig.

Hvad kan gøres?

Selv om visse politikere og embedsmænd tilsyneladende helst er fri for indblandinger udefra — ja ofte synes fornærmede herover — kan det kun være i samfundets interesse at søge at fremme et langt større engagement fra betydelig flere. Skal vi opnå forbedringer af vore omgivelser, kan det næppe ske ved magtbud, men bedst ved, at den enkelte i højere grad motiveres og samtidig får en fornemmelse af, at hans engagement kan nytte.

Allerførst må man nok erkende, at det ikke er så let en sag. I det foregående er forsøgt påvist, at vore omgivelser er inde i omvæltninger så mangeartede og hastige, at det kræver langsigtede helhedsbetragtninger på centralt plan at løse dem, men samtidig føles et voksende behov for medbestemmelse for den enkelte på det lokale plan.

Samfundet forsøger gennem lovgivning og planlægning at tilgodese de førstnævnte hensyn. Nye love indsnævrer den enkeltes frihed til at gøre med sin jord, som han vil. »Ejendomsretten« betyder noget andet i dag end for 50 år siden og vil antagelig m. h. t. jorden blive erstattet af en »brugsret«. Kun når det er i samfundets interesse, kan tilstandene ændres, og gives der afslag, bliver det uden erstatning.

Ensidige hensyn må vige til fordel for mangesidige. Landmanden kan ikke umiddelbart inddrage jord til dyrkning, grundejeren ikke blot grave jorden væk, ligesom skovejeren ikke blot kan sløjfe sin fredskov og bygherren bygge, hvor og hvordan han vil. Vore gamle huse kan være en kulturarv, der ikke blot tilhører den, der har skøde på dem.

Primærkommunerne er som regel kommet godt i gang med deres egen planlægning, men om nogen koordinering på amts- endsige landsplan er der sjældent tale.

Inddragelse af befolkningen

I de senere år er det ved at blive normalt, at befolkningen orienteres om kommunale planer, inden de vedtages. Det var utænkeligt i de fleste kommuner for blot få år siden. Men skal befolkningen interessereres, skal den ikke blot have forelagt allerede godkendte planer, men virkelig fornemme, at den kan være med til at præge dem.

I England, hvor demokratiet har dybe rødder, har man længe praktiseret offentlighed og beboernes inddragelse i planlægningsprocessen. Der arrangeres

byplanudstillinger, og ved mere afgørende spørgsmål arrangeres offentlige høringer, hvor alle politikere, embedsmænd og konsulenter skal svare på spørgsmål og stå for skud. Først herefter træffes beslutninger.

Mange kommuner herhjemme eksperimenterer — måske mere eller mindre helhjertede. Undertiden kan man have en beklemt fornemmelse af, at det ofte er noget, der skal overstås, eller at befolkningen skal pacificeres. I Århus er set eksempler på offentliggørelse inden vedtagelse, som f. eks. med debatoplæg om Vester Allés kasernearealer. Det må hilses med glæde. I spænding ventes på, at dette glimrende initiativ efterfølges med andre, ikke mindst m. h. t. samlede planer for byområdet.

Nu skal man ikke tro, at det altid bliver lettere at løse opgaverne ved at inddrage offentligheden. Som regel bliver det mere kompliceret, besværligere og mere langvarigt. Men problemerne kan ofte blive belyst mere alsidigt.

Der er næppe tvivl om, at befolkningen gerne vil høres. Den vil også godt gøre en indsats. De fleste får mere fritid og får derved mulighed for at give en hånd med til forbedring af miljøet, etablere lege- og opholdssteder for beboerne, rydde op, plante træer, etablere aktiv-centre, idrætsfaciliteter og andre rekreative anlæg o. s. v. Ikke alene giver dette lavere anskaffelsesudgifter for det offentlige, men sikkert også mindre driftsudgifter, når resultatet er beboernes eget. Man får mulighed for at producere et synligt resultat, hvad der ikke er mange forundt i det daglige arbejde, og de kommer til at lære naboerne at kende.

Byen er mødested for mennesker. Hvornår fjernes disse samlingssteder — og disse træer — for at give plads til biler? (Foto: Karin Munk).

Lokalråd

I Oslo gennemførtes den 1. marts lokalrådstanken. Der er oprettet 33 lokalråd. Hvert lokalråd får eget budget, afgør alle sager vedrørende bydelens miljø, og får ret til at udtale sig om ethvert anliggende i bydelen, inden sagen bringes for i byrådet. I Danmark er tanken desværre endnu afvist, men burde prøves specielt i de større byer. Som det er nu, er afstanden til de planlæggende og beslutende for stor, og de »ikke-ligeglade« føler sig let magtesløse og umyndiggjorte og føler, at det ikke nytter noget. Og afmagt skaber fjendtlighed.

Uddannelse

Ofte afføder borgermøder om større planlægningsproblemer — ikke nye og konstruktive forslag. Modstandere af borgernes inddragelse i debatten benytter dette i argumentationer mod at afholde sådanne møder. Men det er forkert. Tænk på, hvor lang tid befolkningen har været om at udnytte valgetretten.

Det kræver indlæring — fra skolealderen — i samfundsforholdene og planlægningsproblematikken, at kunne tale med herom. Indtil nu er vi kun blevet undervist i livsstillinger og lønfor-

bedringer, i at tjene flere penge og avancere — i stedet for at uddannes i at opleve vore omgivelser, og føle os medansvarlige for dem. Lad børnene få planlægning med blandt skolefagene, lad dem undersøge deres egen by. Det vil kunne afføde kritiske spørgsmål, også til forældrene. Det vil kunne tvinge dem til at blive mere engagerede!

Betydningen af TV's, radioens og pressens interesse for vore omgivelser kan ikke overvurderes. Når forureningsproblematikken nu er erkendt, skyldes det næppe så meget teknikernes advarsler, for de har længe talt for døve øren. Næppe heller politikernes påvisning af problemerne, for den har været begrænset. Nej, snarere en kritisk stab af journalister. Men er pressens engagement kun kortvarig? Var det sensationerne i de grove forureningseksempler, der kunne stimulere salget af aviser, eller ligger der en alvorlig optagethed bag?

Foreninger

Der er en rig tradition for foreningsliv, og mange opgaver er løst eller bragt frem til offentlighedens kendskab af foreninger. Danmarks Turistforening startede således som små lokale foreninger, hvis opgave var at skabe attraktive omgivelser som den første forudsætning, hvis man ville lokke turister til. Danmarks Naturfredningsforening har været af afgørende betydning for udbredelsen af kendskabet til naturbeskyttelse

og ved udformningen af naturfredningslovene.

Selskabet for fonden for bygnings- og landskabskultur med lokalforeningerne (som Foreningen for bykultur i Århus), der er relativt nye, arbejder ihærdigt og kvalificeret med mangesidede miljøproblemer og vinder stigende anerkendelse, også hos myndighederne.

Østjysk Hjemstavnsforening har indsamlet adskilligt værdifuldt stof om fortiden og arbejder nu også bevidst med fremtidsproblemer.

Ofte klages over, at foreningslivet er ved at uddø, og at især ungdommen svigter. Men det er næppe hele sandheden. Hvis foreningerne har noget på hjerte, vil de kunne appellere til en større kreds og især ungdommen.

Konklusion

Med ovennævnte har jeg forsøgt at påvise, at vore omgivelser er inde i en forvandling, men også en krise af et omfang, som aldrig før set.

Men samtidig er der en vågnende forståelse af, at udviklingen må under en bedre kontrol, at alle kræfter må sættes ind, så vi kan aflevere nogle omgivelser til vore efterkommere, der nok er anderledes, men ikke ringere end dem, vi fik i arv.

Mennesket er nok med til at skabe sine omgivelser, men omgivelserne skaber også mennesket. Dette er en udfordring, som vi ikke kan være ligeglade med.

Småstrejf fra Østjyllands kulturfront 1973

Kommunesammenlægningerne synes over hele landet at have vakt en stærkere interesse for den historie og specielt kulturhistorie, der knytter sig til de forskellige lokaliteter, end det hidtil har været tilfældet. De mange nye egnarkiver må bl. a. ses på denne baggrund. Redaktionsudvalget finder derfor, at disses arbejde — såvel som naturfredningssager, egnbeskrivelser o. lign. samt museernes aktiviteter i Østjylland — i høj grad har krav på at blive lagt frem for medlemmerne.

Dette er i det efterfølgende forsøgt. Det er meningen at orientere på disse felter hvert år, men det ligger i sagens natur, at nogle af emnerne uvægerligt vil blive mere omfattende behandlet end andre. Således er beretningerne fra museerne i overvægt i år, og så er endda ikke alle med. Dette felt, som er det mest alsidige, vil så vidt muligt blive bedre dækket i fremtiden, ligesom andre emner vil blive udbygget efter behov, uden at det af den grund yderligere vil begrænse årbogens artikelstof.

Det lokalhistoriske arbejde

Ejlif Salomonsen

En gang om året gøres der status over det lokalhistoriske arbejde i Danmark, nemlig på årsmøderne i Dansk historisk Fællesforening og dens tre særorganisationer.

Dansk historisk Fællesforening, der i dag tæller 381 medlemmer, blev stiftet 1909 og har til formål »at fremme dansk historisk forskning og støtte interessen for historie ved at virke for samarbejde mellem foreninger og institutioner (arkiver, biblioteker, museer o. l.), der ar-

bejder for historiske, arkæologiske og etnologiske formål.«

De fleste af fællesforeningens medlemmer er tilsluttet en af følgende tre særorganisationer: Dansk kulturhistorisk Museumsforening, stiftet 1929, med 125 museer som medlemmer, Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver, stiftet 1949, 149 lokale arkiver er medlemmer, og Sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger, stiftet 1967, der omfatter 44 foreninger, hvoraf 20 dækker et amt eller en større del deraf, mens resten har deres virke begrænset til et mindre område, en by eller en kommune.

Uden for de tre særorganisationer står landsdækkende foreninger, f. eks. Havebrugshistorisk Selskab, offentlige arkiver og videnskabelige institutter.

De nævnte årsmøder foregår på skift forskellige steder i landet, sidst i Maribo, og ud over generalforsamlingerne i foreningerne holdes der foredrag med påfølgende drøftelse, og der foretages ekskursioner.

Formerne for de lokalhistoriske aktiviteter varierer fra sted til sted. For de lokale foreningers vedkommende er møder, udflugter og udgivelse af en årbog faste programpunkter og har været det, siden de første amtsforeninger stiftedes i begyndelsen af dette århundrede med den i Ribe amt fra 1902 som den ældste.

I 1970 oprettedes ved Københavns Universitet et lokalhistorisk institut, hvis opgave naturligvis i første række er at forske og undervise de studerende, men som også på forskellig måde kan yde bidrag til det lokalhistoriske arbejde andre steder.

De lokalhistoriske arkiver er en forholdsvis ny foreteelse, men der er på dette område foregået en eksplosiv vækst fra 1937, da det første blev startet i Fåborg, og til i dag, hvor der er over 160, hvoraf de 149 som nævnt er medlemmer af sammenslutningen. Takket være disse arkivers oprettelse og arbejde er meget værdifuldt materiale reddet fra tilintetgørelse.

Den geografiske spredning af arkiverne er ikke ensartet. Der findes kommuner med flere arkiver, der er også arkiver, som dækker flere kommuner, og endelig er der i knap halvdelen af landets kommuner ingen arkivdækning.

Arkivernes sammenslutning har ydet en væsentlig indsats for at udbrede kendskab til arkivernes virksomhed, indsamling, opbevaring og registrering af det modtagne. Der er afholdt kurser, formidlet direkte vejledning og siden 1967 har man udgivet et tidsskrift, fra 1972 i samarbejde med S sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger under navnet Lokalhistorisk Journal.

Det lokale arkivarbejde er blevet fulgt med stor interesse fra de offentlige arkivers side, og der er kommet et frugtbart samarbejde i stand, hvor især medarbejderne i de lokale arkiver kan drage nytte af den sagkundskab, som de offentlige råder over.

Hvad lokale arkiver angår er Århus amt godt med. Af amtets 26 kommuner er der højst 5, som er uden arkiv, og i Århus kommune alene findes ikke mindre end 14-15 større eller mindre. Disse har alle tilknytning til et af kommunens biblioteker, og på foranledning af stadsbibliotekaren er der i 1972/73 udarbejdet retningslinier for de lokalhistoriske samlinger eller arkiver. For disse retningslinier skal der ganske kort gøres rede.

De eksisterende arkiver dækker hver for sig et større eller mindre antal sogne, og der stræbes efter, at de resterende sogne enten knyttes til et bestående arkiv eller får eget arkiv i tilknytning til et bibliotek i det pågældende område.

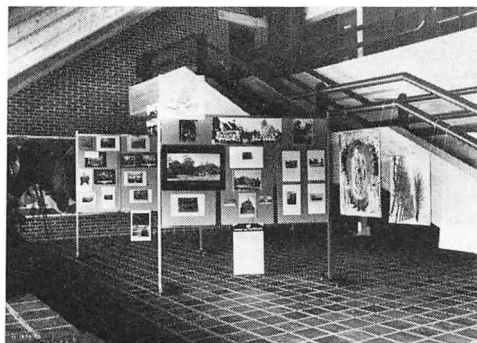
Samlingerne indeholder såvel trykt som utrykt materiale. Alle tryksager, det være lokalhistoriske bøger, plakater, foreningsblade m. m. katalogiseres af biblioteket. Avisudklip og/eller avisregistrering foretages efter stedlige mulig-

heder. Det utrykte materiale ordnes i en gruppe, hvor alt med tilknytning til enkelte personer samles, i en anden gruppe er det stedet, en ejendom, en landsby, en vej eller gade, et vandløb eller lign., der er det centrale, og i en tredje gruppe samles foreningsprotokoller, foreningsbilleder, arkiver fra erhvervsvirksomheder og materiale om kulturelle og sociale aktiviteter. Endelig nævnes det nyttige i at foretage fotografering, filmoptagelse og optagelse af lydbånd i forbindelse med aktuelle begivenheder, fotokopiering af arkivalier som f. eks. kirkebøger og folketællingslister.

I et særligt afsnit gøres rede for forholdet til de offentlige arkiver, museerne og bibliotekerne, når arkivet modtager materiale, som rettelig hører hjemme disse steder.

Århus kommunes bibliotekers hovedsamling af lokalhistorisk materiale findes på hovedbiblioteket i Mølleparken i Århus, og foruden at fungere som lokalarkiv for »det gamle Århus« samles her materiale, som vedrører hele kommunen eller større dele deraf, ligesom man opbevarer sager fra de dele af kommunen, hvor der ikke endnu er lokale arkiver. Der foretages også en central registrering af alt materiale. Koordinering af arbejdet foregår ligeledes herfra, og hovedsamlingens leder indkalder til regelmæssige møder for lederne af de øvrige samlinger.

Anskaffelse af båndoptagere, film- og lysbilledapparater til brug i forbindelse med samlingernes arbejde foretages af bibliotekerne i det omfang, der er behov herfor — og penge dertil.

Fra Odder lokalhistoriske arkivs udstilling i Odder rådhus foråret 1973. (Foto: N. C. Otzen, Odder).

De lokalhistoriske samlinger er administrativt en del af biblioteksvæsenet, og lederne af de enkelte arkiver har som nærmeste overordnede lederen af det regionsbibliotek, hvorunder samlingen hører. I samarbejde med denne udarbejdes budget, og over for ham står arkivlederen til ansvar for anvendelsen af de bevilgede midler.

De enkelte arkiver kan være medlemmer af Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver, og der bevilges penge til deltagelse i årsmøde til et rimeligt antal arkivrepræsentanter.

Betydningen af de enkelte arkivers tilknytning til egnen og etablering af kontaktudvalg eller arbejdsgrupper understreges, men der fastsættes samtidig regler for aflønning af arkivlederen, hvis denne ikke er heltidsbibliotekar, i forhold til indbyggerantallet i arkivområdet.

Disse retningslinier, som endnu ikke er endeligt godkendt, følges allerede i det store og hele i praksis.

Som det er bekendt fra dagspressen foretoges i foråret en indsamling af

gamle billeder og film i et samarbejde mellem Danmarks Radio, lokale arkiver, museer og biblioteker i Østjylland. Resultatet var som helhed meget tilfredsstillende, og aktionen gav endvidere mulighed for, at kendskabet til arkiverne og deres arbejdsområde udbredtes til større kredse.

Litteratur om Østjylland, 1972

Kjeld Elkjær

En af de bedste og mest alsidige skildringer af Østjylland, der endnu har set dagens lys, er det 8. bind af *Gyldendals Egnsbeskrivelser* med undertitlen *Østjylland fra Skamling til Djurs*. Man må dog straks mærke sig den geografiske afgrænsning. Djursland er ikke medtaget i det foreliggende bind, der kun omfatter de tidligere Århus, Skanderborg og Vejle amter, mens resten af Østjylland op til Limfjorden vil blive behandlet (sammen med Midtjylland) i et kommende bind.

Det nye værk kan på ingen måde erstatte *Traps Danmark* med dets minutiose beskrivelse af landet sogn for sogn.

Det minder mere om *Brøndstedts Danmark før og nu* (1953), der på lignende måde behandler landet egn for egn i velskrevne sammenhængende afsnit. Men det er mere moderne i sit tilsnit. Formatet er bekvemt med bred margen og utraditionel opsætning af tekst og illustrationer. Der er lagt vægt på at sammenarbejde de mange specialisters bidrag til en letlæselig helhed. Blandt medarbejderne finder man lokale kræfter som arkæologen Søren H. Andersen, sognepræst Tage Brummer, arkitekturhisto-

rikeren N. J. Israelsen, arkivar Chr. R. Jansen, museumsinspektør Ebbe Johannsen, sprogforskeren Kristian Ringgaard og bibliotekar Helge Søgaard.

Det er et rigt nuanceret billede, der gives af naturforhold, arkæologi, historie, sprog, religiøse strømninger, folkeminder og erhvervsliv. Der er også en »blå bog« med præsentation af kendte personligheder født i landsdelen — større interesse havde det vel nok haft med personer, der har levet og virket i disse egne. Bogen rummer et utal af spændende detaljer — man kan nævne oplysningen om, at hærfuglen og nøddekrigen nu yngler i Jylland, eller den præcise redegørelse for det rette højdeforhold mellem Ejer Bavnehøj, Yding Skovhøj og Møllehøj. Billedstoffet, der består af tegninger og fotografier med og uden farve, er afvekslende og ledsaget med fyldige tekster.

Der er kommet et par læseværdige enkeltskildringer af østjyske kirker, først og fremmest sognepræst *Poul Jørgensens* bog *Skanderborg Slotskirke*. I *Østjysk Hjemstavns* 1968 gav pastor Jørgensen en redegørelse for restaureringen af Skanderup kirke og en fortolkning af dens nyfundne kalkmalerier. Den nye bog er en fyldigere monografi over pastoratets hovedkirke, udgivet af menighedsrådet i anledning af 400-året for kirkens opførelse som slotskapel. Der gives meget mere end blot en kirkebeskrivelse: først slottets spændende historie fra Valdemar den Store til nedrivningen i 1767, derefter en beretning om det kirkelige liv i sognet og egnen gennem ortodoksiens, pietismens, oplysningstidens og vækkelsesernes perioder.

Bogen er velskrevet og smukt udstyret, både hvad tryk og illustrationer angår, og den er et godt eksempel på lokalhistorie, der når ud over de snævre sognegrænser.

Det rent lokale træder stærkere frem i *Rasmus Bendixens* lille bog om *Skejby kirke i 800 år*, »udsendt i anledning af Skejby kirkes 800 års beståen«. Årstallet er naturligvis vilkårligt, da man jo kender lige så lidt til opførelsesåret for Skejby som for de fleste andre danske kirker. I øvrigt er det en yderst grundig og veldokumenteret skildring af en beskeden annekskirke, der ikke har undergået større ændringer siden dens opførelse i romansk tid. Der er gjort nøje rede for bygninger og inventar, og de foretagne restaureringer, særlig den sidste i 1951, er omhyggeligt gennemgået. Endelig er der en udførlig præstelige, byggende på Bendixens afhandlinger i *Østjysk Hjemstavn 1957-61*.

Århus Byhistoriske Udvalg har udfoldet en livlig udgivervirksomhed i de senere år. *Århus dengang og nu* 1. og 2. samling er titlen på udvalgets julepublikationer for 1971 og 1972. Det er billedværker, indrettet således, at hver dobbeltside bringer 2 eller 3 billeder af samme motiv, et hjørne, et gadebillede eller et bykvarter taget med 40-50 års mellemrum og med en kortfattet, historisk forklarende tekst. Bøgerne dækker både den gamle købstad og den moderne storkommune, og sammenstillingen af gammelt og nyt er underholdende og oplysende både for beboere, tilflyttere og folk, der er rejst fra byen. Der gives en rigdom af mindre kendte detaljer, og til hjælp er der udarbejdet udførlige regi-

stre og henvisninger til yderligere litteratur.

En af medarbejderne, arkivar *Peder Jensen*, har på egen hånd udgivet bogen *Hist og her i Århus*, der på lignende måde gengiver gadebilleder og enkelte huse og interiører og fortæller en historie om hvert af dem, illustreret med smukke pennetegninger af grafikerne Bjarne Nielsen. Artiklerne og tegningerne har gennem en årrække været offentliggjort i *Demokraten*, og nogle af gadepartierne i bogen er allerede forsvundne.

Som en lokalhistorisk nyhed har Byhistorisk Udvalg startet en *Århus Årbog*, hvis opgave er at »afspejle livet i Århus og samtidig fastholde de nærmeste historiske forudsætninger for livet i dag«. Den bringer først en kronologisk oversigt over lokale begivenheder i det forløbne år, og derefter en række artikler om, hvad der i den senere tid er sket inden for områder som politik, erhvervs- liv, kunst, teater, musik, sport, trafik, forurening og andre aktuelle emner. Der er også oversigter over dødsfald, udnævnelser og afskedigelser. Bogen er gennemillustreret, og der er lagt vægt på at forene historisk pålidelighed med en let læselig form. Der foreligger foreløbig 2 årgange af denne publikation, der med tiden vil have den allerstørste betydning for studiet af kommunens historie.

Endelig har Byhistorisk Udvalg forestået udarbejdelsen af Århus Turistforenings 75 års jubilæumsskrift *Mange kommer til Århus*, en uhøjtidelig og indbydende bog, hvor den specielle foreningshistorie er indskrænket til et slutkapitel, mens de øvrige afsnit fortæller

om de mangfoldige begivenheder, der gennem årene har trukket folk til byen: sportsarrangementer, FDF-lejre, flådebesøg, Olsmarked, landsudstilling og moderne festuge. Der er også et kapitel om Kristus-Kilden ved Moesgård, opdaget af sundhedsapostlen J. P. Muller i 1935 og stærkt besøgt i nogle år, indtil den tørrede ud og gik i glemmebogen. Et ejendommeligt eksempel på mirakeltro i vor tids Østjylland.

Litteratur

Aage Bredsted: Lokalhistoriske arkiver i Østjylland. Østjysk Hjemstavn 1969.

A. Strange Nielsen: Lokalhistoriske arkiver. Udg. af Da.hist. Fællesforening 1972.

Knud Prange: Hvorfor lokalhistorie? Udg. af Lokalhist. Institut 1971.

Knud Prange: Fra »Frugtbar Herlighed« til herlig frugtbarhed — »en ringe underretning om dansk lokalhistories gamle og nu værende tilstand.« Nordisk Tidsskrift 1971.

Bernhardt Jensen: Storkommunen og det lokalhistoriske arbejde. Fortid og Nutid 1971.

De to sidstnævnte artikler er udgivet som særtryk af Lokalhist. Institut.

Horsens Museum

Bent Ousager

Forudsætningen for alle fremskridt i året 1973 har været den adgang til magasinering, der i maj måned tilvejebragtes ved kommunens velvillige udlån af dertil egnede lokaler. Herved har museet endelig fået mulighed for at ændre indretningen fra sammenstuvning til overskuelig emneudstilling.

Bygningsmæssigt har der som følge af denne magasinordning kunnet foretages to væsentlige forbedringer: ved en genbrydning af muren i stueetagens vestlige del er der skabt sammenhæng mellem oldsalen og de øvrige udstillingsrum, der tidligere hver for sig dannede blindgyder. Dernæst er så meget areal i gallerisalen blevet frigjort, at arkivrum har kunnet etableres i hver ende, tilsammen med en hyldelængde på ca. 150 m.

Endvidere er der nu installeret et ventilationssystem, der effektivt kan modvirke den voldsomme varmepåvirkning fra ovenlystaget i sommermånederne, en virkelig forbedring både for genstandenes bevaringstilstand og for publikums og personalets velbefindende.

Samlingerne: For at frigøre plads til de planlagte emneudstillinger har man valgt foreløbigt at magasinere hele bondestandssamlingen samt tømmerværkstedet og dele af samlingen af borgerstandsmøbler. Derimod har man fremdraget hele samlingen af bygningsindskrifter, opstillet den på nyopsatte stader i gallerisalen og er nu i færd med at konservere den. — Samtidig fortsætter man konserveringen af dragtsamlingen og håber, at dette arbejde vil kunne nå så vidt, at en ny opstilling kan åbnes i løbet af 1974.

Udstillinger: Victor Petersens Willumsenssamling fra Ribe, samt »Film og fotos fortæller historie«, og »Fra Perserkongens hof«.

Udover tilrettelæggelse af *undervisning* for byens og omegnens skoler har museet forestået aftenskole og studiekreds i arkæologi og egns historie.

Undersøgelser: I forbindelse med byggemodning i byens yderdistrikter har museet foretaget nødduggravninger, hvorunder er påvist tomten af en langdysse med senneolitisk efterbegravelse, samt en enkeltgrav med fundkombination af økse, bæger og tresidede pilespidser.

Moesgård

Hans Jørgen Madsen

Moesgård, der åbnede sine døre for publikum i 1970, kan glæde sig over et støt stigende besøgstal. Nogle af de værste

børnesygdomme er overstået; men i sagens natur må der stadig ske forbedringer og foregå nyt, så at de krav, der med rimelighed stilles til et nyt museum, så vidt muligt kan efterkommes.

I den faste udstilling er der sket en væsentlig ombygning af jernalderafsnittet, idet stoffet til en vis grad er blevet forøget og omdisponeret og selve udstillingsteknikken forbedret på adskillige punkter. Oldtidsstien gennem Moesgårds omliggende terræn er blevet tydeligere markeret, og der er foretaget en ny skiltning og udgivet en ny brochure, der fortæller om de pågældende oldtidsmindesmærker. På marken umiddelbart

Interiør fra rekonstrueret vikingetidshus. (Foto: Dehlholm, Forhistorisk Museum, Moesgård).

øst for herregårdsparken er der rejst en rekonstruktion af et jernalderhus fra 200-årene e. Kr., og ved cafeteriet er der etableret en lille legeplads, der i høj grad synes at tiltale den yngste gruppe af museumsgæsterne.

I foråret vistes en mindre udstilling om Thailand, og i efteråret og hele den kommende vinter præsenteres en særudstilling om indisk drama og marionetteater. I slutningen af august og begyndelsen af september havde Moesgård besøg af et hold Sukuma-dansere fra Tanzania. Udlandsfonden af 1962 stod bag arrangementet, og alle de mange forestillinger var særdeles velbesøgte. I foredragssalen har der været afholdt forskellige koncerter, ligesom Jysk Arkæologisk Selskab som sædvanligt har placeret sine foredragsaftener her.

Ikke alene Forhistorisk Museum, men også Aarhus Universitets institutter for forhistorisk arkæologi, middelalderarkæologi og etnografi bor på Moesgård, og foruden den sædvanlige museumsvirksomhed og undervisning har disse institutioner foretaget en række forskelligartede udgravninger og undersøgelser. Man har gennemført etnografiske studierejser, og arkæologiske ekspeditioner har arbejdet i Oman og Iran. På de mere hjemlige strøg har Moesgård-arkæologerne efter opkald fra beboere på egnen besigtiget og undersøgt adskillige oltidslevn, og der er foregået større udgravninger ved Norsminde, Ringkloster, Egebjerg i Vendsyssel, Tingskolen i Hanherred, Hals, Dannevirke og Fyrkat. Sluttelig kan det nævnes, at den planlagte motorvejsstrækning ved Skanderborg allerede i år har foranlediget flere

udgravninger, der har givet gode fund. I en jernalders urnegrav ved Stilling fandtes således som eneste udstyr et sæt spillebrikker og et fornemt glasbæger med den græske indskrift: »Drik, og du vil leve skønt.« En såre livsnær hilsen fra en 1700-årig østjyde.

Odder Museum

Valdemar Smed

Samlinger

Museet har i det forløbne år modtaget ca. 300 genstande som gaver. Især må det nævnes, at vi har fået en særdeles fyldig samling af dukketøj syet i årene 1890-1900 samt en porcelænsdukke fra samme tid. Museet har også gennem gaver forøget sin i forvejen gode samling af almuestole.

Udstillinger

I et nyindrettet udstillingslokale i museets stuehus har vi gennem længere tid haft en særudstilling med titlen: En østjysk landsby for 200 år siden. Den har været besøgt af ca. 1000 gæster. Udstillingen ledsagedes af et katalog, der i fyldig form beskrev de udstillede genstande. Der var tillige af vor museumspædagog udarbejdet en kildekriftssamling hentet fra Oddereggen. Den er især beregnet for skoler og er allerede nu solgt i ca. 400 eksemplarer.

Museets oldsagssamling er blevet omordnet og opstillet i moderne montré med en god og fyldig beskrivelse. Af udstillingen må særlig fremhæves offer-

Møllens ældste del under restaurering.
(Foto: Odder Museum).

Detalje fra møllens restaurering.
(Foto: Odder Museum).

fundet fra Smederup mose, der blandt sine fire hundrede bronzesmykker rummer et unikt øskenhjul med kors.

Bygninger

Som bekendt rummes museets samlinger i den tidligere Odder Vand- og Dampmølle, der i 1972 blev fredet som et eksempel på en mølle i overgangstiden fra det gamle møllehåndværk til mølleindustri.

Den ældste af møllens bygninger stammer delvis fra slutningen af 1700-tallet. Den har været stærkt forfalden, men med hjælp fra forskellig side, især fra Odder kommune, er huset nu restaureret, så det kan stå endnu hundrede år. Under restaureringen afdækkedes det gamle bryggers med det åbne ildsted og bageovn.

Også møllesluse og stemmeværk var meget forfaldent. Disse ting sættes nu i stand ved hjælp af en bevilling fra Odder kommune.

Nye tiltag

Museets personale er for tiden i færd med at indrette det såkaldte vippe-

brøndshus som et indsidderhus fra tiden omkring den første verdenskrig.

Møllens lade sættes for tiden i stand og omdannes til udstillings- og mødelokale så museet kan stå bedre rustet til en mere aktiv indsats i tiden, der kommer.

Kulturhistorisk Museum i Randers

Ghi'i Dybsand

Hvor ville det være rart, blot én eneste gang at kunne skrive følgende i en årsoversigt: i det forløbne år er alt gået som planlagt, det hele er i fuldendt orden, vi har løst alle vore opgaver: undersøgelser, indsamling, beretninger, konservering, formidling, osv., har fungeret perfekt! Desværre er realiteter andet end utopiske ønskedrømme. Tid og hjælp er som før ensbetydende med penge — men vi kan jo lade som om følgende linjer, skrevet af Chr. Jürgens Thomsen til en norsk kollega for over hundrede år siden, er møntet på os:

»De sædvanlige Undskyldninger, jeg har ej Penge, ej Hjælp, osv. osv. kender jeg meget vel, men jeg ved ogsaa, hvad der lader sig udrette ved en fornuftig Fremgangsmaade og Udholdenhed . . . «

Den milde vinter medførte, at arkæologiske udgravninger kunne fortsætte næsten uafbrudt fra begyndelsen af januar, og at de mange meddelelser kunne følges op af besigtigelser. Meget er derfor nået udendørs, men den bearbejdning af materialet inden døre, som vintertiden plejer at give tid til, har som så meget andet måttet udskydes. Mængden af ugjorte ting, der er gået i arv fra vore forgængere på museet gennem 100 år, forøges årligt af os selv. Nødvendige

Fra særudstillingen *Russisk Folkekunst*.
(Foto: Kulturhistorisk Museum).

interne opgaver er imidlertid ikke det publikum lægger mærke til. Vi prioriterer udstillingsvirksomheden meget højt af flere årsager, bl. a. fordi Randers kommune efterhånden dækker mere end 80 % af tilskuddene til museet. Et så varieret udstillingsprogram som muligt er vor kvittering over for kommunens skatteydere. Indtil september har vi budt på 12 større og mindre særudstillinger, i sommer således *RUSSISK FOLKESKUNST*, der kom til Danmark som led i den dansk-sovjetiske kulturaftale. To andre udstillinger, *LÆGEKUNST & FOLKEMEDICIN* og *PHOTOGRAPHIENS FØRSTE AARHUNDREDE* skal nævnes, fordi disse blev omarbejdet til vandredstillinger og tilbudt områdets skoler. Ved årets udgang vil den første være vist ved 10 skoler i perioder på 2-4 uger. Udstillingssystemet hertil er anskaffet for 4000.- kr. modtaget af Århus amt forrige år. Hvad vi ikke hidtil har nået i år på udstillingsområdet, er opbygning af det Randers-arbejderhjem (i tilknytning til rækken af interiører i stamudstillingen), vi i snart to år har samlet materiale ind til både i form af indbo og i form af oplysninger fra ældre bysbørn.

Besøgstallet på museet har indtil september ligget på ca. 3.000 pr. måned i gennemsnit, eller 23.465 ialt. Skoleklasser o. lign. har udgjort de ca. 18,6 %. Hertil kommer så besøgstallene på de skoler, der åbner dørene for egnens beboere, når museets vandredstillinger vises.

Silkeborg Museum

Christian Fischer

Silkeborg er en by i meget stor udvikling, som medfører nedrivning af den ældre boligmasse i den indre by, og store udstykninger af arealer i byens udkant.

Denne aktivitet medfører, at Silkeborg museum stifter arbejdsmæssigt bekendtskab med praktisk talt enhver periode inden for vor historie.

Fra den ældre del af skalaen kan nævnes udgravninger af gravhøje, hvoraf i alt 13 blev udgravet. Af disse høje, som alle var overpløjede, gav omtrent halvdelen så fine fund og gode oplys-

ninger, at museets stilling til den standende diskussion om betimeligheden af udgravning af overpløjede gravhøje kun kan være, at der bør graves.

Af andre spændende undersøgelsesobjekter kan nævnes en middelaldervandmølle fra Gjern, fund af 1100-talskeramik ved Hårup, opmåling af Silkeborgs ældste smedie, lige inden denne skulle rives ned, foruden en lang række besigtigelser.

Den opgave, som nok satte sit største præg på museets arbejde, var modtagelsen af arven af alt inventar fra hjemmet i »Jones købmandsgård«, en af byens første købmandsgårde.

Parti fra hjørnestuen i Jones købmandsgård. (Foto: Johs. Jensen, Silkeborg).

Købmandsgården, som blev grundlagt i 1854, havde hele tiden været i familien Jones eje, en familie der i den grad hægede om deres hjem, at hjørnestuen, der blev indrettet i 1862, praktisk talt stod urørt til den dag, Silkeborg museum pakkede den ind og bragte den ud af huset. Møblerne, som er i den såkaldte Christian VIII's stil, var alle købt i København som brudeudstyr og pr. pram bragt til Silkeborg fra Randers. For fuldstændighedens skyld kan det nævnes, at de originale regninger for indkøbet af brudeudstyret, d. v. s. møbler, husgeråd m. m., stadig findes.

Møbleringen er præget af, at krinolinen var den fremherskende mode, da møblene blev opstillet, idet man i modsætning til tidligere tider nu placerede et stort bord centralt med mange mæglige stole omkring, så der blev plads til de store kjoler. En enkelt interessant ting blandt de mange kan fremhæves; det er den store prismelysekrone. Den blev købt i København og var indrettet til levende lys, men da den kom til det fremskridtsvenlige Silkeborg, havde byen allerede gas, hvorfor den straks blev omdannet hertil. I dag er den forsynet med el.

Hele det store hjem blev opmålt, fotograferet og registreret med hjælp fra Nationalmuseet, således at det forhåbentlig snarest kan opstilles på museet; men indtil den fornødne ombygning er sket, er alt desværre opmagasineret, så af mange grunde ser vi hen til den dag, hvor den længe ventede udvidelse af museet bliver realiseret.

Købstadmuseet »Den gamle By« i Århus

Hans Lassen

Man mindes i 1973 hundredeåret for museets stifter Peter Holms fødsel. På selve hundredeårsdagen — den 14. maj — fandt flere arrangementer sted, ved hvilke Peter Holms hustru, museumsinspektør Petra Julie Holm, var hædersgæst; og også Peter Holms broder, stationsforstander L. M. Holm, var til stede tilligemed repræsentanter for stat og kommune og for danske og skandinaviske museer. Museet var vært ved en frokost for tilrejsende kolleger, hvorefter man holdt et museumsmøde, hvor arkitekt, m.a.a., Hans Henrik Engqvist talte om: »Den gamle By«s huse som kildemateriale for studier i dansk bygningskunst. I Helsingør Theater holdt man et arrangement, »Peter Holm 100 år«, hvor museumsdirektør, mag. art., Hans Lassen talte om Peter Holm, og Aarhus Folkemusikskoles Pige- og Drengekor fremførte »Nye rim om gamle dage«, børnesange af Hans Lassen og Vivian Myhrwold Lassen. — Museets årbog for 1972, der udkom på Peter Holms hundredårsdag, er helliget Peter Holm; kolleger fra danske og skandinaviske museer beretter om samarbejdet med Peter Holm og deres indtryk af hans arbejde for »Den gamle By«. Desuden indeholder årbogen nogle hidtil utrykte dagbogsblade m. m. af Peter Holm selv.

I øvrigt har året 1973 haft følgende forløb:

1.-7. januar: Udstillingen »Konservering« (om arbejdet med konservering og restaurering) i Møllesalen. (Forlængelse af juleudstillingen 1972).

7. april: Udstilling åbnet i Borgmestergaarden: Malerier og tegninger fra det gamle Århus (nyerhvervelser). Udstillingen stod sommeren over.

I påsken (19.-23. april) var Bagerbutikken åben; en pottemager arbejdede i Mansardpakhuset.

14. maj: Peter Holms hundredeårsdag (se ovenfor).

23. maj: Arrangement i Helsingør Theater: »Peter Holm 100 år« (gentagelse fra 14. maj, se ovenfor).

13. juli-26. august: Nationalmuseets vandredstilling »Ugift — eller lykkelig« i nyindrettet udstillingslokale i Mansardpakhuset.

8.-15. august: Forestillinger i Helsingør Theater af Den jyske Opera (»Livi-etta og Tracollo« af Pergolesi og »Kapelmeisteren« af Cimarosa).

8.-16. september: Århus Festuge 1973 med følgende arrangementer: Marked hver dag i festugen.

Udstilling i Mansardpakhuses sal af Århus Fotografiske Amatørklub.

Udstilling i Posthuset af frimærker med islandske motiver (i anledning af 100 års dagen for udsendelsen af det første islandske frimærke).

Pottemagerværksted og Bagerbutik åbne.

9. september: Helsingør Theater: Boddil Udsen læser tekster af Karen Blixen, udvalgt og kommenterede af cand. mag.

Viggo Kjær Pedersen. (Arrangement i forbindelse med udstillingen »Karen Blixens ansigter« på Århus Kunstmuseum).

10.-12. september: Helsingør Theater: Forestillinger af Den jyske Opera (»Livi-etta og Tracollo« af Pergolesi og »Kapelmeisteren« af Cimarosa).

13. september: Helsingør Theater: Koncert med klaverværker af Harald Sæverud, spillet af Jan Henrik Kayser, og kommenterede af komponisten.

14. september: Helsingør Theater: Kammerkoncert med værker af Mozart, Beethoven og Schubert, udført af medlemmer af Aarhus By-Orkester.

3., 10. og 17. oktober: Museets foredragsrække. (Gertie Wandel: Korsstingsbroderier — gamle og ny. — Nordiske romancer og viser, sunget af koncertsangerinden Märtha Schéle, Göteborg. — Knud Klem: Helsingør som arkitekturbym).

I efterårsferien (14.-21. oktober) arbejdende værksteder: Farveriet (ved farver Niels Hansen og plantefarver Futter Feilberg), Uldspinderiet og Væveriet (ved fabrikant Ole Hjelholt), Guldsmeden (ved guldsmed Johan Torp), Bødkeriet (ved bødker Hans Jensen), Pottemagerværkstedet (ved pottemager Willy Rasmussen). Endvidere er Bagerbutikken (ved bagermester Ola Andersson) og Vinkælderen åbne.

I Posthuset holdes en udstilling af frimærker med blomstermotiver (i anledning af Jydsk Haveselskabs 100 års jubilæum).

Som juleudstilling er planlagt en udstilling af billedhuggeren Robert Jacobsens glassamling.

I hele sommersæsonen har både Pottemagerværkstedet og Bagerbutikken været åbne.

Naturbeskyttelse

Gudenå — Gjern bakker

Arne Gammelgaard

De seneste års vågnende forståelse af, at det er nødvendigt at omgås naturen med større fornuft og varsomhed, har øget interessen for og nødvendigheden af det arbejde, som udføres af fredningsmyndighederne.

Fredningsplanudvalget for Århus amt tager sig af fredningssager her i det østjyske storamt. Og der er nok at se til. I redaktionen af Østjysk Hjemstavn er vi glade for, at vi takket være udvalgets velvilje kan tilstille alle vore medlemmer brochuren »Fredninger i Århus amt«.

I vor forenings love fra 1935 tales der om at »uddybe kendskabet til hjemstavns natur, landskabets historie, således som geologen læser den ud af dets linier og af jordlagenes beskaffenhed og af lejring, egnens dyreliv og planteverden«.

Det er i et forsøg på også at leve lidt op til denne del af formålsparagraffen, at redaktionen har taget kontakt med amtets fredningsmyndigheder, således at vi kan være med til at formidle kendskabet til dets arbejde.

Et af de steder, hvor der i 1973 er gjort et fremstød, er i Gjern - Sminge området ved Gudenå. Her er man i gang med to fredningsprojekter omfattende tilsammen ca. 1400 ha. Et område på ca. 30 ha. omkring Store Troldhøj i Gjern bakker er erhvervet af kulturministeriet. I dette område var der i sommer en arbejdslejr. Lejren var kommet i gang på initiativ fra Det Danske Spejderkorps med Kirsten Strange Nielsen, Skanderborg, som lejrchef. Henved 100 unge og voksne fra hele landet arbejdede i fjorten dage i juli med at lave indhegninger, etablere trappetrin og afmærke spadsrestier.

Man håber, at området kan stilles til disposition for publikum allerede i sommeren 1974, idet fredningsplanudvalget er indstillet på at fortsætte arbejdet i de kommende år.

Fredningsplanudvalget lægger vægt på, at begrebet landskabspleje indgår som et væsentligt element i den idé, der ligger til grund for fredningerne. Det er nok tanken at frede naturen, men det skal ske på en sådan måde, at den nuværende tilstand sikres. Hans Jørgen Anhøj, der er fredningsplanudvalgets tilsynsførende, anser det også for vigtigt, at hele området er publikumsvenligt, hvilket blandt andet vil sige, at der laves parkeringspladser, at området er fremkommeligt for spadserende, og at udsigter friholdes.

Både rekreativt og videnskabeligt er værdien af egnen omkring Gudenå indlysende.

Personregister

- Ammundsen, John, Silkeborg, senere biskop, 36.
Andersen, lærer, Tvingstrup, 41—42, 47.
Andersen, madam, gift med lærer Andersen, Tvingstrup, 41, 47.
Andersen, Anders, forpagter, Hjelm, 61, 73.
Andersen, Ane Margrethe, født Jensen, gift med Anders Andersen, Hjelm, 61, 73.
Andersen, H. C., digter, 95.
Andersen, Hilma, datter af Anders Andersen, Hjelm, 73.
Andersen, Kirstine, datter af Søren Andersen, Skovloving, 81.
Andersen, Martha, datter af Anders Andersen, Hjelm, 62—63, 66, 76.
Andersen, Søren, Skovloving, 81.
Arrevad, Kirstine Schaarup, Silkeborg, 6, 38—48.
Asmussen, præst, Them, 32.
- Bendixen, Rasmus, fhv. gårdejer, Aarhus, 125.
Bertelsen, Jacob, dele- og ridefoged, Løgager, 86.
Bierce, Ambrose, amerikansk satiriker, 101—102.
Bista (se Johan Bali Stakori).
Bojsen, træskomand og kreditforeningsrepræsentant, Tvingstrup, 43—44.
Bojsen, Karen, gift med Bojsen, Tvingstrup, 43—44.
Bojsen, Marie, datter af Bojsen, Tvingstrup, 44.
Bojsen, Sigrid, datter af Bojsen, Tvingstrup, 41, 44, 47.
Bojsen-Møller, Jutta, præstekone, Sejling, 31—32, 34.
Bording, Rasmus, højskolemand, 36.
Bregnballe, Frank, magister, Ribe, 115—116.
Brochmann, Jesper, teolog og professor, 28.
Brunsvick, Hans von, dyrvogter (skovrider), Sebstrup, 88—89.
Brunsvick, Maren von, gift med Hans von Brunsvick, 89.
Brøchner, Hans, filosof, 27.
Brøndsted, Johannes, arkæolog, 124.
Bukh, Niels, gymnastik- og højskolemand, Ollerup, 34.
Busk, Jens, gårdejer og politiker, As, 48.
Bågå, højskolemand, Testrup, 32.
- Christensdatter, Karen (se Karen Fog).
Christensen, Hans, Chisten Hansens søn, Farre, 14, 17.
Christensen, Toni, overfyrrasser, Hjelm, 57.
Christian den Femte, konge, 29.
Christian den Fjerde, konge, 86—87.
Christian den Niende, konge, 32.
Christian den Ottende, konge, 132.
- Dahmén, Erik, svensk nationaløkonom, 111.
Davidsen, Pe, sognefoged, Them, 88.
Drewsen, Michael, fabrikant, Silkeborg, 82, 95.
- Egeberg, Edvard de Hemmer, forfatter, 18, 36.
Ernst, Anders, væver og eventyrfortæller, Bøskovdal, 91.
- Fischer, Christian, godsejer, Silkeborg, 7, 12, 17—20.
Fischer, Mathias, godsejer, 10.
Fisker, Søren, Skovloving, 81.
Fog, Karen, gift med Laurids L. Fog, Farre, 12—20.
Fog, Laurids Lauridsen, selvejer og sandemand, Farre, 7—15, 17—20.
Fog, Laurids Pedersen, selvejer og kirkeværge, Farre, 10—11.
Fog, Oluf (Lauridsen), søn af Laurids L. Fog, Farre, 12, 17.
Fog, Peder Nielsen, Ans, 11, 19—20.
Ford, Henry, amerikansk bilkonge, 109.
Foss, Harald, maler, 84.
Frederik den Syvende, konge, 32, 34, 82, 89.
Frijs, greve, 20.
- Gjesse, Pe (se Peder Pedersen, Gjessø).
Gjesse, Ras, træskohandler og pengematador, Rustrup, 92.
Grainger, Percy, pianist og komponist, 92.
Griffenfeldt, Peder Schumacher, statsmand, 42.
Grosche, Anders, bådfører, 54.
Guldsmid, Christen (Hansen), (se Christen Hansen).
Gustav, Peder (Pe), (se Peder Gustav Jensen, Gjessø).
- Hagström, Gustav, kgl. skovfoged, Lysbro, 84—85.
Hansen, Adam, Farre, 20.
Hansen, Christen, guldsmed, Farre, 12—20.
Hansen, Hendrik, Hans von Brunsvicks søn, Sebstrup, 89.
Hansen, H. P., museumsdirektør, Herning, 78.
Hansen, Niels, skomager, Voldby, 11—12, 19.
Hansen, Thomas, Gjessølund, 82.
Hasselbalch, seminarieforstander, 36.
Helsingreen, skuespiller, Kjøbenhavn, 85.
Hendriksen, Hans, Hans von Brunsvicks sønnesøn, Sebstrup, 89.
Henningsen, fyrrmester, Hjelm, 72.
Hoberg, jomfru, Vester Kejlstrup, gift med Mads J. Slange, 90.

- Holm, Peter, museumsdirektør, Aarhus, 132—133.
 Hostrup, Chr., præst og digter, Silkeborg-Linå, senere Frederiksborg, 31—32, 34, 82.
 Hougaard, Christine, født Dyhrberg, gift med Harald G. Hougaard, datterdatter af Anders Andersen, Hjelm, 6, 49—77.
 Højmark, valgmenighedspræst, 36.
- Jensen, lærer, Them, 34—35.
 Jensen, Anders, gårdejer, Gjessø, 30—31, 33.
 Jensen, Anders, Jernet, 19.
 Jensen, Gustav, Gysholm, 35.
 Jensen, Hanne, gift med Anders Jensen, Gjessø, senere med Peder Rasmussen, Rustrup, 31, 33.
 Jensen, Jørgen, smed og rigsdagsmand, 28.
 Jensen, Ludvig, seminarielærer, 36.
 Jensen, Peder, arkivar, Aarhus, 125.
 Jensen, Peder Gustav, uddeler og storjæger, Gjessø, 36, 81, 85, 91, 94.
 Jensen, Simon, gårdejer, Alrø, 27.
 Jensen, Thomas, Virklund, 85.
 Jepsen, Stafen, vogterdreng, Sebstrup, 89.
 Johansen, Jeppe, bondekarl, Sinding, 30.
 Jones, købmand, Silkeborg, 131—132.
 Jørgensen, Jørn, søn af P. Jørgensen, Tvingstrup, 44.
 Jørgensen, Karen, gift med P. Jørgensen, Tvingstrup, 44—45.
 Jørgensen, P., daglejer, Tvingstrup, 44.
 Jørgensen, Poul, præst, Skanderborg, 124.
- Kajhøj, tørveskærer, Silkeborg, 96—97.
 Knap, købmand og bankdirektør, Silkeborg, 80.
 Kold, Chr., højskolemand, Dalum, 32, 37.
 Kristensen, postbådfører, 54.
 Kristensen, Evald Tang, folkemindesamler, 36, 92.
 Kristensen, Graves, Funderholme, 35, 37.
 Kristensen, Kirstine, gift med Graves Kristensen, Funderholme, 35.
 Kristensen, Lars, 19.
 Kristensen, Laurs, Rustrup, 35.
 Kristensen-Randers, højskolemand, 36.
 Krænsen, Søren, Skovlovring, 81.
 Kusk, Henry, Kirstine S. Arrevads broder, Tvingstrup, 45.
 Kusk, Jørgen, Kirstine S. Arrevads bedstefar, Tvingstrup, 42.
 Kusk, Sørine (se Sørine Uhrenholt).
 Kusk, Aage, Kirstine S. Arrevads broder, Tvingstrup, 43—45.
 Kæstel, præst, Kjellerup, 45, 48.
 Kæstel, Marie, gift med pastor Kæstel, Kjellerup, 45—46, 48.
 Køhl, Thorvald, astronom, 36.
 Kaae, Alfred, fhv. førstelærer, Kronhede, 6—7, 18.
- Larsen, Peter, vækkelsesprædikant, Skræppenborg, 30—31, 37.
 Lassen, Søren, Skovlovring, 81.
- Lauridsen, Anders, Resendal, 15, 19.
 Laursen, Jens, gårdejer, søn af Rasmus Laursen, Rustrup, 92.
 Laursen, Laurs, skribent, søn af Rasmus Laursen, Rustrup, 92.
 Laursen, Rasmus, gårdejer, Rustrup, 92.
 Lindberg, Frederik, grov- og rimsmed, Hjortsballe krat, 90—91.
 Lisbjerg, fyrassistent, Hjelm, 73.
 Lyhne, Peder Rasmussen, assessor, Farregård, 10.
- Man, E., præst, Farum, 62.
 Marsk Stig (se Stig).
 Michelsen, Jens, Farre, 15.
 Mikkelsen, Jens, karl, Farre, 11.
 Møballe, Helga, Tvingstrup, 41.
 Møller, Fr. D., præst, Sejling-Sinding, 31—32, 34.
 Møller, Ib, arkitekt, Beder, 6, 106.
- Nielsen, gårdejer, Elsegårde, 72.
 Nielsen, Grønvald, højskolemand, Vestbirk højskole, 36.
 Nielsen, Karl, søn af Søren Nielsen, Tvingstrup, 46.
 Nielsen, Kirstine, datter af Søren Nielsen, Tvingstrup, gift med Rasmussen, Gylling, 46.
 Nielsen, Lovise, sognerådsformand, gift med Nielsen, Elsegårde, 72.
 Nielsen, Maren, datter af Søren Nielsen, Tvingstrup, 46.
 Nielsen, Mogens, 17.
 Nielsen, N., 20.
 Nielsen, Niels Peter, søn af Søren Nielsen, Tvingstrup, 46.
 Nielsen, P. (se Peder Nielsen Fog).
 Nielsen, Søren, Tvingstrup, 46.
 Nørregård, højskolemand, Testrup, 32.
- Olufsdatter, Karen, gift med Christen Hansen, Farre, 12, 15—16.
- Pedersen, fyrassistent, Hjelm, 73.
 Pedersen, Chr., Farre, 20.
 Pedersen, Jens, 17.
 Pedersen, Jens, møller, Alrø, 29.
 Pedersen, Johannes, gårdejer, 91.
 Pedersen, Johannes, Gjessø, 32.
 Pedersen, Kirstine (Stine), gift med Peder Pedersen, Gjessø, 32, 35.
 Pedersen, Niels, Møllerup, 11.
 Pedersen, Peder, Gjessø, 32, 35, 86.
 Pedersen, Rasmus, gårdmand, Farre, 13—16, 18—20.
 Petersen, hr., pensionær, København, 51.
 Petersen, Harald, fhv. højskoleforstander, Mørke, 6, 30, 78, 94.
 Petersen, S. P., lærer, Gjessø, 34—35, 37, 81, 87, 92, 94.
 Piersen, Ras (se Rasmus Pedersen, Farre).
 Post, Ane, folkevisesangerske, gift med Jens Post, Gjessø, 35, 91—92.

- Post, Jens, gårdejer, Gjessø, 35, 91, 93.
 Post, Johanne, datter af Jens Post, Gjessø, 93.
 Poulsen, C. M., forfatter, Silkeborg, 6, 95—100.
- Quarterop, Peder (Per), Aarhus, broder til Rasmus Pedersen, Farre, 14—15, 20.
- Rask, Kræn, fortæller, broder til Peder Rasmussen, Rustrup, 92.
 Rask, Mett Mari, søster til Peder Rasmussen, Rustrup, gift med Sabroe, Sølund, 92.
 Rask, Pa (se Peder Rasmussen, Rustrup).
 Rasmusdatter, Ane, klog kone, Røgen, 13.
 Rasmusdatter, Kirsten, tjenestepige, Farre, 11.
 Rasmussen, maler, Boeslum, 55.
 Rasmussen, Gylling, gift med Kirstine Nielsen, 46.
 Rasmussen, Mikkel, bonde og rigsdagsmand, 27.
 Rasmussen, Niels, Loudal, 85.
 Rasmussen, Peder, sognefoged og kammerråd, Rustrup, 33, 35, 92.
 Ravn, Andreas, Sinding, 31—32.
 Rix, lærer, Gjessø, 34—36.
 Rytter, Per (Peder), soldat, Farre, 13—16, 20.
- Sabroe, agent, Sølund, Peter Sabroes far, 92.
 Sabroe, Peter, journalist og folketingsmand, 82, 92, 94.
 Schiøler, biskop, Aarhus, 36.
 Sejrsen, Jens, møller, Farre, 10.
 Skau, Laurids, sønderjysk politiker, Sommersted, 27.
 Skomager, Niels Hansen (se Niels Hansen, Voldby).
 Skrifer, Christen, Silkeborg, 8.
 Skræddermads (se Mads J. Slange).
 Skræppenborg, Peter Larsen (se Peter Larsen, Skræppenborg).
- Skwoel-Niels (Skvol-Niels), Bøskovdal, 91, 94.
 Slange, Mads Johansen, skrædder og digter, Brande, 89—90, 94.
 Spell-Søren, Skovlovring, 81.
 Spandet, N. C., fhv. førstelærer, Horsens, 6, 21, 27.
 Stakori, Johan Bali, østrigsk soldat, Boeslum, 55.
 Stell-Jens, Skovlovring, 81.
 Stig (Andersen), marsk, 50, 67, 69, 71, 76.
 Stubkjær, Anders, lægprædikant, 32.
 Sørensen, lærer, Virklund, 34—35.
 Sørensen, Jens, præst, Røgen, 15.
 Sørensen, Kræn (se Kristen Sørensen Thomaskjær).
 Sørensen, Terkel, Jernet, 19.
- Teilmann, Jørgen, præst, Them, valgmenighedspræst, Bering, 32.
 Testrup, Villum, Aarhus, 19.
 Thomaskjær, Kristen Sørensen, digter, Virklund, 36—37, 85.
 Thomsen, Ras, gårdejer, Rustrup, 36.
 Thygesen, valgmenighedspræst, 36.
 Toffler, Alvin, amerikansk forfatter, 114.
 Trap, J. P., topograf, 124.
 Tysk Rask, fortæller, Skibsted, 85.
- Uhrenholt, Sørine, Kirstine S. Arrevads søster, 43, 45, 47.
- Venti, Gail, amerikansk antropolog, 6, 101.
 Winther, seminarieforstander, Silkeborg, 36.
 Voldby, Jens, Farre, 14—15, 17.
 Worm, Hans, Linå, 11.
 Væver, Mads, Tvingstrup, 39.
- Akjær, fyrassistent, Hjelm, fyrmester, Dueodde, 73.

Stedregister

- Abrahams skød, Skovlovring, 84.
 Alheden, 87.
 Alrød, 21—29, 42.
 Amager, 107.
 Anholt, 52.
 Ans, 11, 19—20.
 Ansø (mølle), 90, 92.
 Arløse skole, 48.
 Asklev (Askløw), 90.
- Banbjerg, 86.
 Bavnsbakken, 82, 90.
 Beder, 6, 117.
 Beitrup, 10.
 Bering, 32.
- Bjarkes grund v. Hjelm, 57.
 Bjerre (Bjerre herred), 29—30, 42, 86.
 Blirup, 39.
 Blushøj, 72, 75.
 Blushøjgård, Elsegårde, 72.
 Boeslum, 54—55, 71, 75.
 Bornholm, 73.
 Borresø, 84—85.
 Bous blokker v. Farre, 12.
 Brabrand sø, 109—110.
 Brande, 89—90.
 Brandegård, 90.
 Bremerholm, 16.
 Bevig, Norge, 57.
 Bryrup, 90.

- Byskov (se Bøskov).
 Bøgballe, gård, 12.
 Bøskov (krat), 87.
 Bøskovdal, 90—92.
 Bøstrup mølle, 18.
- Charlotteshøj, Århus, 108.
 Christianshavn, 107.
 Christianshede, 87.
 Christianssand, Norge, 57.
- Dalum, 32.
 Danmark, 8, 51, 72, 78, 82—84, 90, 95, 101, 103—105,
 109, 119—121, 124, 130.
 Dannevirke, 128.
 Degns Gaard, Alrø, 25.
 Djursland (Djurs), 124.
 Dragsmur, 76.
 Duedalsbjerg, 83.
 Dueodde, 73.
 Dybdal, 82.
 Dynkarken, Århus, 109.
 døh hwall, Den, Skovlovring, 84.
- Ebeltoft, 50—52, 54, 60—61, 70, 72, 75—77.
 Egebjerg, 128.
 Ejer Bavnehøj, 124.
 Elbæk (friskole), 47—48.
 Ellemandsbjerget, 49, 76.
 Elsegårde (strand), 57, 70, 72, 75.
 England, 118.
 Eskelunds losseplads, Viby J., 108.
 Espi rælanden v. Farre, 12.
- Falling, 29, 45.
 Farre, 7—20.
 Farregård (Farre Hovgård), 10.
 Farre mark, 12, 19.
 Farre skov, 19.
 Farum, 62.
 Fogstrup (station), 90.
 Forhistorisk Museum, Moesgård, 127.
 Fornæs fyr, 75.
 Frederik den Syvendes Høj, 34, 82, 89.
 Frederikkehøj, 81—82.
 Frederiksborg, 32.
 Frederikshavn, 70.
 Frijsenborg grevskab, 8, 16.
 Frijsenborgskovene, 81.
 Fuglemosegård, Alrø, 27.
 Fuglsig, Tvingstrup, 39, 47.
 Fulden, 117.
 Funderholme, 35, 37, 82, 86.
 Funder (station), 80, 86.
 Funder å (ådal), 78, 86, 90.
 Fussholm, 86, 89.
 Fyn, 30.
 Fyrbakken, Hjelm, 72, 75—76.
 Fyrkat, 128.
- gamle By, Den, Århus, 132—134.
 Gammel Estrup, 62.
- Gedved (Gedved Seminarium), 35.
 Gjern (bakker), 131, 135.
 Gjern herred (ting), 6, 8, 12.
 Gjessø, 6, 30—37, 80—82, 86, 89—90, 92, 94.
 Gjessø forsamlingshus 30—37.
 Gjessøgård, den nedre, 31, den øvre, 32.
 Gjessølund, 82.
 Gjessø-(Løggager)skovene, 80, 85.
 Gjessø-Silkeborg vejen, 82, 85.
 Glarbo, 85.
 Gludsted, 87.
 Golfbanerne, Århus, 108.
 Gotland, 8.
 Graven, Århus, 106.
 Gudenå, 78, 90, 135.
 Gylling, 29, 46.
 Gysholm, 35, 89.
 Gåsehagen, 57.
- Haderslev, 8.
 Hads herred, 21—22, 29, 39, 46.
 Haldrup, 45.
 Hall skov blokker v. Farre, 12.
 Hals, 128.
 Hammel, 101.
 Hanherred, 128.
 Hannes bænk, Skovlovring, 80—81.
 Harboluhn (se Højbylunde).
 Haugård v. Farre, 12.
 Hedeboegnen, 26.
 Havdal, 33.
 Hejsager, 8.
 Helgenæs, 49, 68, 76.
 Helsingør, 134.
 Herning, 78.
 Hesselø, 52.
 Himmelbjerget, 84, 90.
 Hindholm højskole, 48.
 Hjarnø, 42.
 Hjelm, 49—77, dyb, 53, fyr, 57.
 Hjerl hede, 8.
 Hjørhøhuus, æ, Skovlovring, 86.
 Hjortsballe (krat), 90.
 Hjortsballebakkerne (bavnehøj), 89—90.
 Hjøllund, 87.
 Holstebro, 80.
 Horsens, 6, 29, 38—39, 41—43, 45, 48, 126.
 Horsens fjord, 42, 46.
 Horsens Museum, 126.
 Horsens tugthus, 42.
 Hundslund, 29.
 Hus agers vie v. Farre, 12.
 Højbylunde, 86.
 Høskoven, Viby J., 108.
 Hårup, 131.
- Iran, 128.
- Japan, (Nogi, Ojama, Oku), 76.
 Jelling Seminarium, 6.
 Jenskjær, Skovlovring, 81—83.
 Jeppes bakke, Tvingstrup, 46.

- Jernhatten, 75.
 Jernet, 19.
 Jespergården, Alrø, 24.
 Jones købmandsgård, Silkeborg, 131.
 Jylland, 30, 42, 50, 55, 78, 85, 124.
- Kalhullet, Hjelm, 75.
 Kastelsbakken, Hjelm, 75—76.
 Katrinedal, 90.
 Kattegat, 42, 52, 69, 71, 76.
 Kejlstrup, 20.
 Kjellerup, 45.
 Klokkergrunden v. Hjelm, 58, 77.
 Knuds land v. Farre, 12.
 Knøsen, Skovlovring, 84.
 Kobbegården, 75.
 Kolding fjord, 8.
 Kolds højskole, Dalum, 32.
 Kolt, 32.
 Kongensbro, 19.
 Kongenshus, Skovlovring, 82.
 Kulturhistorisk Museum, Randers, 129—130.
 København, 27, 29, 42, 48, 51—52, 56, 61—63, 82,
 85, 107, 132.
 Københavns Universitet, 122.
- Langenæs, Århus, 108.
 Leeds, England, 57.
 Limfjorden, 124.
 Linerne, Hjelm, 74.
 Linå (sogn), 11, 31, 78, 82, 84.
 Lolland, 81.
 Loudal, 80, 85, 92.
 Loversyssel, 78.
 Lyngballegård, 13.
 Lyngby, Jylland, 19.
 Lysbro (skov), 84, 95.
 Løgager, 80, 85—87, 92.
 Løgagergård, 86.
 Låsby sogn, 6.
- Mariager, 6.
 Maribo, 122.
 Marselis boulevard, Århus, 108.
 Marsk Stigs Vej, Hjelm, 67, 69, 76.
 Moesgård, 108, 117, 126—128.
 Møllerup, 11.
 Mols (bjerger), 49—50, 76.
 Moselund st., 95.
 Mølgårds bæk v. Farre, 12.
 Møllegården, Alrø, 29.
 Møllehøj, 124.
 Mølleparken, Århus, 123.
 Mølskiftet v. Farre, 12.
- Nim, 43.
 Nordhagen, Hjelm, 53, 75.
 Norsminde, 128.
 Nottingham, England, 110.
 Nørre Mølle, 90.
 Nørreport, Århus, 109.
- Odder, 45, 117, 123, 128—129.
 Odder Museum, 128—129.
 Odder Vand- og Dampmølle, 129.
 Odense, 109.
 Ole Rømersgade, Århus, 117.
 Oman, 128.
 Ormslev, 32.
 Oslo, 119.
- Paradisgården, Skovlovring, 84.
 Paradislyst, Skovlovring, 84.
 Paradissøerne, Skovlovring, 84.
 Paradisøerne, Skovlovring, 84.
 Polleren v. Hjelm, 58.
 Pullen v. Hjelm, 57.
 Pytsømosen, 95.
- Quarterop, 16.
- Randers (kommune), 129—130, 132.
 Randers fjord, 8.
 Rathlousdals allé, Odder, 117.
 Resendal, 15, 19.
 Ribe, 115, 122, 126.
 Riga, U.S.S.R., 57.
 Ringkloster, 128.
 Rosenlund, Hjelm, 55, 76.
 Rosenørns bænk, Skovlovring, 83.
 Roukier v. Farre, 12.
 Rude, 28.
 Rugård strand, 75.
 Rugtved, herregård, 16.
 Rusland, 57, 76.
 Rustrup, 33, 35—36, 80, 89—90, 92, 94.
 Rustrupbakker/skove, 80, 92.
 Rye (sogn), 78, 80—81.
 Ryland v. Farre, 12.
 Røgen, 13, 15.
- Salling, 30.
 Salten, 80.
 Salten Langsø/å, 90.
 Samsø, 68, 76.
 Sandved, 48.
 Schantland v. Farre, 12.
 Schotkier v. Farre, 12.
 Schultz Grund, Kattegat, 52.
 Sdr. Omme, 6.
 Sebstrup, 88—89.
 Sebstrup sande (såhn), 88.
 Sebstrups skov, 87.
 Sejling (kirke), 31—32, 34.
 Sejro, 76.
 Serridslevgård, 47.
 Serridslevgårds skov, 42, 47.
 Serridslev kirke, 45.
 Silkeborg, 6—7, 12—13, 15—18, 30—31, 33, 35—36,
 78, 82—86, 90, 92, 95, 131—132.
 Silkeborg-Bryrup jernbanen, 90.
 Silkeborg kirke, 31.
 Silkeborg museum, 131—132.
 Silkeborgskovene, 80—81.

- Silkeborg slot, 15.
 Silkeborg Vesterskov, 82.
 Sillerup mølle, 90.
 Sinding, 30—31.
 Sjælland, 22, 26, 48, 71.
 Sjællandsgade, Århus, 117.
 Sjællands odde, 76.
 Skamling, 124.
 Skanderborg, 32, 47, 85, 94, 124, 128, 135.
 Skanderborg Slotskirke, 124.
 Skanderup kirke, 124.
 Skejby (kirke), 125.
 Skibsted, 85.
 Skjold præstegård, 26.
 Sk(j)ørring, 12, 14, 19.
 Skovgård, 18.
 Skovgården, 46.
 Skovlovring(egnen), 78—(94).
 Skt. Sørenskirke, Rye, 81.
 Skærbæk mølle, 90.
 Skærbæk plantage, 90.
 Skådebakken, Hjelm, 74.
 Slawensø (se Slænsø).
 Sletterhage (fyr), 50, 76.
 Slænsø, 84.
 Smedehuset, Farre, 7, 12, 19.
 Smederup, 129.
 Sminge, 135.
 Snaptun, 42.
 Solrose, 91.
 Sommersted, 27.
 Sporup kirke(gård), 10, 12, 15.
 Sporuplund, 10.
 Sporup sogn, 7, 9.
 Sporup Vrang land, v. Farre, 12.
 Starsig, 87.
 Stenbækgård, 75.
 Stenhagen, Hjelm, 57, 74.
 Stensballegård, 48.
 Stilling, 128.
 Store Troldhøj, 135.
 Strandvejen, Århus, 112—113, 117.
 Suensballe v. Farre, 12.
 Svejbæk (færg), 84.
 Sydsverige, 8.
 Sæby-kanten, 16.
 Sønderhagen, Hjelm, 56—58, 74.
 Sølund, 92.
 Tem (se Them).
 Testrup, 32.
 Thamdrup sogn, 35—36.
 Them, 32—33, 35, 80, 86, 88—89.
 Them kirke, 33, 86, 89, 94.
 Them sogn, 30—32, 35—36, 78, 85, 88, 90, 94.
 Thomaskjær, Skovlovring, 85.
 Thorsø (bakker), 83—85, 87.
 Thy, 30.
 Tingskolen, Hanherred, 128.
 Tivoli, København, 107.
 Trehøje, 76.
 Tremhøj, 42.
 Tue Kierd v. Farre, 12.
 Tvingstrup, 6, 38—48.
 Tømmerby, 89.
 Tåssø (se Thorsø).
 U.S.A., 6, 101, 103—105.
 Vejibo Mose, 95.
 Vejle, 124.
 Vendsyssel, 16, 20, 128.
 Vennelyst, Århus, 108.
 Vestbirk højskole, 36.
 Vester Allé, Århus, 107, 117—118.
 Vestervang, Århus, 108.
 Viborg, 101, 117.
 Viborg domkirke, 82.
 Viborg landsting, 10, 15.
 Victor Petersens Willumsenssamling, Ribe, 126.
 Viby J., 108.
 Vilhelmsborg, 108.
 Virklund (Virklang), 35—36, 83—85, 89.
 Virring, 12.
 Voldby, 11—12, 17, 19—20.
 Voldbygård, 85.
 Volden, Århus, 106.
 Vorret (Worret), 90.
 Vrads (herred), 86, 90.
 Vrangland v. Farre, 12.
 Vær kirke, 42.
 Værklen (se Virklund).
 Vårsø, 42.
 Yding Skovhøj, 124.
 Øe ager v. Farre, 12.
 Øerhagen, Hjelm, 57—58, 75, 77.
 Øland, 8.
 Ørnsø, 82.
 Ørrikslev (kirke), 43—44, 48.
 Ørting, 21—22, 24, 26, 29.
 Østergaard, Alrø, 25.
 Østerhagen, Hjelm, 74.
 Øster vang v. Farre, 12.
 Øst- og Midtjylland, 8, 80, 121, 124, 126.
 Åbenrå, 57.
 Åbenrå fjord, 8.
 Åboulevarden, Århus, 106, 111.
 Åle sogn, 86.
 Århus, 14, 19—20, 29, 36, 41, 50—51, 54, 57—58,
 101, 106—109, 111—112, 117—118, 120, 123—125,
 133—134.
 Århusbugten, 49, 70.
 Århusregionen/området (kommune/amt), 85, 94,
 110, 122—123, 130, 135.
 Århus Kunstmuseum, 134.
 Aarhus Universitet, 128, 133.
 Ås, 42, 47—48.
 Åsen, Skovlovring, 84.

Østjysk Hjemstavnsforening

Virksomheden fra 1. oktober 1972 til 30. september 1973

Den årligt tilbagevendende begivenhed — foreningens ordinære generalforsamling — blev afholdt den 25. november 1972 på hotel »Ansgar« i Århus med deltagelse af ca. 85 medlemmer. Beretningen aflagde formanden, Rasmus Bendixen, og kassereren, E. Salomonsen, kommenterede det omdelte regnskab. Såvel beretning som regnskab godkendtes.

De medlemmer af bestyrelsen, som planmæssigt skulle udtræde, genvalgte, dog ønskede N. P. Boye Nielsen, Hinnerup, at udtræde, men foreslog fhv. gårdejer Axel B. Hansen, Grundfør, i stedet. På grund af to dødsfald i bestyrelsen indvalgte J. A. Pontoppidan, Constantinsborg, og Svend Petersen, Harlevgård.

Rasmus Bendixen takkede redaktionsudvalget for deres mangeårige fortræffelige arbejde, idet både Aage Bredsted, Kjeld Elkjær og Knud Thorup havde ønsket at trække sig tilbage.

Efter kaffebordet holdt sognepræst S. Mejndor, Hyllested, et foredrag med lysbilleder om Djurslands kirker.

På bestyrelsesmødet d. 14. december 1972 meddelte formanden, Rasmus Bendixen, at han ønskede at blive fritaget for sit hverv og foreslog i stedet gods-ejer Erik Kjær, Ristrup. Dette blev vedtaget, ligesom bestyrelsen i øvrigt konstituerede sig. Extraordinært enedes man om at bede socialrådgiver Birte Voight Lund indtræde som hjælp for forretningsudvalget, hvilket blev tiltrådt af alle.

I det tidlige forår blev der afholdt

to møder på hotel »Ansgar«. Den 3. marts talte arkivar Erik Koor Johansen fra Erhvervsarkivet om storkøbmanden Hans Broge og hans tid, og den 15. marts gennemgik museumsinspektør Hans Jørgen Madsen fra Forhistorisk Museum på Moesgård de nye udgravninger i det gamle Århus. Begge foredrag blev ledsaget af lysbilleder og fulgt med den største interesse.

Udflugterne har været alsidige. Den første blev afholdt i samarbejde med de historiske samfund for Randers amt og Århus stift. Den foregik lørdag d. 28. april med et besøg på Herregårdsmuseet Gl. Estrup. Museumsforvalter Andreas Bjerre gav en instruktiv rundvisning på selve slottet, der stadig forbedres ved grundige restaureringer. I avlsbygningerne, hvor Landbrugsmuseet i Lyngby er flyttet til, viste både lederen, museumsinspektør Svend Nielsen og museumsassistent Johs. Lægdsmand rundt. Ved særlig velvilje så deltagerne ikke blot udstillingen, men også de mange redskaber og landbrugsmaskiner i magasinerne, hvis yderligere indretning til dels er standset på grund af den almindelige økonomiske stramning af de offentlige tilskud. Bagefter drak man kaffe på Auning kro. Der var ialt 110 deltagere, hvoraf de 58 var medlemmer af Østjysk Hjemstavnsforening.

Store Bededag, d. 18. maj, var der aftentur i Marselisborgskovene. Den foregik under ledelse af skovrider Kjeld Ladefoged, og det blev en både smuk, lærerig og fornøjelig tur, selv om den

ikke helt var fri for strabadser, hvilket skovrideren naturligvis ikke regnede for noget. Alle tog da også forcering af kvasdynger og »bjergbestigning« med godt humør og nød både Kjeld Ladefogeds lune fortælle måde samt store botaniske og historiske viden. Man vendte tilbage til udgangspunktet — Frederikshøj kro — hvor kaffe, te og varme hveder ventede.

Forårets tredje tur foregik — traditionen tro — Kr. Himmelfartsdag, torsdag d. 31. maj. Den var lagt fortræffeligt til rette af Arne Gammelgaard, der også var turleder. Med særlig tilladelse fra Grevskabet Frijsenborg kunne busserne køre ad Linen, den private vej, som konseilspræsident, grev C. E. Krag-Juel-Vind-Frijs, lod udføre ved jernbanens anlæggelse for at få kortest mulig vej til toget. I Hammel bød borgmester P. Højgaard Therkelsen velkommen, hvorefter deltagerne kunne vælge mellem en tur i Frijsenborgs park sammen med Arne Gammelgaard eller en byvandring, der lededes af lærer Kaj Nielsen. Derefter samledes alle til en god middag på Gæstgivergården, hvor betjeningen var ualmindelig perfekt. Turen gik så gennem Gern bakker til Svostrup og derefter til fods ad den gamle pramdragersti langs Gudenåen til Tvilum kirke, hvor Arne Gammelgaard orienterede om stedets historiske baggrund. Bagefter drak man eftermiddagskaffe på Kongensbro kro og kørte via Tange, Bjerringbro og Houbjerg tilbage til Århus.

Sommerudflugten — der var en eftermiddagstur — fandt sted søndag d. 26.

august. Den gik over Hornslet og Auning til det nordlige Djursland. Her gik man en kort tur op til det fredede oldtidsområde ved Tustrup. Solen skinnede, og varmt var det som på en midsommerdag, men de blomstrende lyngbakker vidnede om, at efteråret nærmede sig. Runddysserne, den imponerende jættestue og resterne af det indtil dato eneste kendte kulthus i Norden var — i forbindelse med det særprægede terræn — en usædvanlig oplevelse. Man fortsatte via Lystrup strand i Rougsø herred til Ørsted, hvor et stort kaffebord stod parat på hotellet. Senere så man den store, nyistandsatte kirke, hvor sognepræst B. Traberg Lauritsen gav en udmærket redegørelse for byens og kirkens historie. Ad mange småveje gik turen atter mod syd. Til alle tre ture var der omkring 110 deltagere.

Årets sidste tur foregik weekenden d. 15. og 16. september under ledelse af Eilif Salomonsen. De 50 deltagere havde en meget vellykket udflugt, der yderligere var begunstiget af strålende sol. Den gik til Ribe, Højer, Møgeltønder, Tønder og Løgumkloster.

Kun ét beklageligt minus er der i årsberetningen, og det er, at der desværre er en væsentlig nedgang i medlemstallet siden sidste år. Trods en tilgang på 45 er antallet dalet til 1330, hvoraf 79 er biblioteker, arkiver, skoler m.v. Dette medfører naturligt, at bestyrelsen indtrængende opfordrer medlemmerne til at virke for fornyet tilgang til Østjysk Hjemstavnsforening.

Erna Lorenzen
sekretær

Østjysk Hjemstavnsforenings regnskab

1. oktober 1972—30. september 1973

INDTÆGT

Kontingent (1391 medl. à 21 kr.)		29.211,00
Tilskud: Kulturministeriet	2.800,00	
Århus amt	500,00	
Odder kommune	400,00	
Skanderborg kommune	200,00	
Århus kommune	1.375,00	5.275,00
Tilskud til udg. af årbog 1973		250,00
Annoncer i årbog 1972		1.375,00
Salg af årbøger m. m.		2.055,00
Renter		431,78
		<hr/> 38.597,78

UDGIFT

Årbog 1972: trykning (1800 eksempl.)	22.950,48	
ekspedition	719,75	
redaktion	2.000,00	
forfatterhonorarer	2.040,00	
særtryk	324,15	28.034,38
Årbog 1973		250,00
Møder	1.445,47	
÷ entre	136,00	1.309,47
Udflugter	11.632,15	
÷ deltagerafgift	10.248,00	1.384,15
Brochurer og annonce		1.094,10
Kontingent til Sammenslutn. af lokalh. Foren.		1.101,04
Gaver		82,95
Bestyrelsen		765,75
Porto, papir, adressograf m. m.	6.395,04	
÷ refusion af porto m. m.	5.331,00	1.064,04
		<hr/> 35.085,88
Driftsoverskud		3.511,90
		<hr/> 38.597,78

Fødseldagsfond

Indestående pr. 30. sept. 1972	3.419,44
Indgået 1972/73	0,00
	3.419,44

Status pr. 30. september 1973

Aktiver		Passiver	
Bankbeholdning	16.906,77	Fødseldagsfond	3.419,44
Girobeholdning	196,36	Kapitalkonto	13.944,68
Kassebeholdning	118,99		
Udestående fordringer ..	142,00		
	17.364,12		17.364,12

Viby J., d. 30. sept. 1973.

Sign. *Ejliif Salomonsen*
kasserer

Revideret ovenstående regnskab d. 1. okt. 1973 og intet fundet at bemærke. Vi konstaterede, at aktiverne var til stede.

Sign. *Maria Wilhelmsen*

Sign. *Jens M. Tinggaard*

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

Udgivelser: årbogen Østjysk Hjemstavn 1936 og flg. år.

Østjysk Hjemstavnsforenings skriftrække:

nr. 1. Aug. F. Schmidt: Fra julestue til Valborgblus. 1940. Udsolgt.

nr. 2. N. P. Østergaard: Prisbelønnede Landbrugere i Østjylland 1774-1799. 1945. Udsolgt.

nr. 3. Rasmus Nielsen, Lillering. En mindebog. 1952. 2 kr.

nr. 4. Th. Madsen: Træk af Rodstensejes og Odder sognekirkes historie. 1963. 10 kr.

Aarhusegnens Hjemstavnsbog. 1940. Udsolgt.

Poul Rasmussen: Herreklostrenes jordegods i det 16. årh. 1957. Udsolgt.

Indholdsfortegnelse 1.-25. årg. og 26.-35. årg. Gratis.

Årbøgerne 1936-1948 er udsolgt. 1949-68 sælges for 5 kr. pr. stk. og 1969-72 for 10 kr. pr. stk.

Kontingent: 21 kr. årligt + 4 kr. for tilsendelse af årbog.

Indmeldelse
Udmeldelse
Adresseændring
Bogsalg

}

Henvendelse til kassereren, skoleinspektør
E. Salomonsen, Vestergårdsskolen, 8260 Viby J.,
tlf. 06-14 10 60 eller 06-14 19 77 (kl. 8-14).